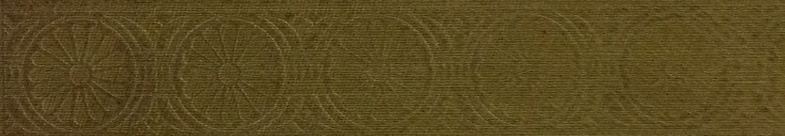


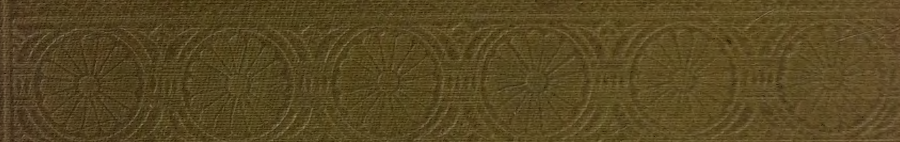
DEZYDERIUSZ SAMBORSKI



GRAMATYKA
JĘZYKA ŁACIŃSKIEGO

CZĘŚĆ II

SKŁADNIA



LA 6



D^{ra} ZYGMUNTA SAMOLEWICZA

GRAMATYKA JĘZYKA ŁACIŃSKIEGO.

CZEŚĆ II.

SKŁADNIA.

OPRACOWAŁ

TOMASZ SOŁTYSIK.

WYDANIE ÓSME.

Cena egzemplarza oprawionego: 2 K 40 h.



WE LWOWIE.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA NAUCZYCIELI SZKÓŁ WYŻSZYCH.

SKŁAD GŁÓWNY W WARSZAWIE: E. WENDE i Sp.

1906.

Zygmunt Jelonek

Księgarnia, skład papiero

i materiałów pismicznych

SKŁADNIA. SYNTAXIS.

Składnia zgody. Syntaxis congruentiae.

Podmiot i orzeczenie.

§. 1.

Istotnemi częściami zdania są podmiot, *subiectum*, i orzeczenie, *praedicātum*.

1. Podmiotem jest zwykle rzeczownik, lecz może być także inna część mowy, a nawet całe zdanie.

Stella lucet. Nemo ante mortem beatus est. Non omnia possumus omnes. Beati sunt possidentes. Duo cum faciunt idem, non est idem. Errare humanum est. A aut longum aut breve est. Ultimum vale semper est acerbum. Opportune accidit, quod venisti.

Uw. Jeżeli zaimek osobisty jest podmiotem zdania, to się go opuszcza, podobnie jak w języku polskim. *Homines sumus, errare possumus. Themistocles veni ad te.*

2. Podmiotu nie wyraża się, jeżeli orzeczeniem jest słowo nieosobowe (*v. impersonale*) albo nieosobowo t. j. w 3. osobie *sing. pass.* bez podmiotu użyte. Zdania takie nazywają się bezpodmiotowemi.

Zdaniom bezpodmiotowym odpowiadają często w języku polskim również zdania bezpodmiotowe. Czasem jednak łacińskie zdania bezpodmiotowe tłumaczy Polak osobowo przy pomocy stosownych rzeczowników, a przeciwnie polskie zwroty nieosobowe bardzo często wyraża się w łacinie osobowo. Por. §. 11, 2, 3.

Fulgurat et tonat. Diu acriter pugnatum est. Aliter cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Templis deorum parcitur. Undique ad arma concursus est.

§. 2.

1. Orzeczeniem jest albo słowo, *verbum*, albo imię, *nomen*, z odpowiednią formą słowa *esse*, być, które wtedy nazywa się łącznikiem, *copula*.

2. Orzeczenie imienne jest albo rzeczowne (*substantivum*, *infinitivus*) albo przymiotne (*adiectivum*, *participium*, *pronomen*, *numerales*).

Rosa floret. Somnus est imago mortis. Beate vivere est honeste vivere. Homo mortalis est. Iugurtha iussis vestris oboediens erit. Gallia est omnis divisa in partes tres. Ianus bis post Numae regnum clausus fuit. Socratis vultus erat semper idem. Consules Romae erant duo. Tres erant Parcae, novem Musae.

* *Navis armata est* może znaczyć: okręt został uzbrojony, albo: okręt jest uzbrojony (=jest w stanie zbrojnym). W tem drugim znaczeniu można więc używać także form: *armata fuit, fuerat* itd.

Uw. 1. Słowo *esse* w znaczeniu: istnieć, mieć się, znajdować się, panować itp. może samo być orzeczeniem zupełnem, które w razie potrzeby łączy się z przysłówkami. *Deus est. Mos tunc erat. Longe aliter res est. Apud nos omnia rectissime sunt.*

Esse, użyte jako orzeczenie w zdaniach przeczących, tłómaczy się przez słowo nieosobowe: niema, nie było, nie będzie itd. *Non est periculum*. Por. §. 11, 2.

Uw. 2. Znaczenie łącznika mają także słowa, przybierające orzeczenie imienne w *nom*. Por. §. 12.

Składnia zgody w zdaniu pojedynczem.

§. 3.

1. Podmiot, *subiectum*, kładzie się zawsze w *nominatiwie* na pytanie kto? co? *Verba docent, exempla trahunt*.

2. Osoba lub rzecz, o której w zdaniu sąd wydajemy, kładzie się czasem w przypadku zawisłym i nazywa się wtedy podmiotem logicznym dla odróżnienia od podmiotu, położonego w *nominatiwie*, który nazywamy podmiotem gramatycznym.

Omnibus hominibus moriendum est. Pudeat te negligentiae tuae. A bonis civibus paretur legibus. Saepe a paucis strenuis adversus multitudinem bene pugnatum est.

§. 4.

Orzeczenie, *praedicatum*, stosuje się zawsze do podmiotu według następujących zasad:

1. Orzeczenie słowne zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a w formach złożonych także w rodzaju.

Varietas delectat. Omnes homines errant. Ego libertatem pepēri, vos partam servare non vultis. Corinthus a Romanis deleta est. Castra ab hostibus direpta sunt.

2. Orzeczenie rzeczowne zgadza się z podmiotem zawsze w przypadku; w rodzaju zaś i liczbie tylko wtedy, jeżeli jest rzeczownikiem ruchomym (*subst. mobile*) albo wspólnorodzajowym (*subst. commune*).

W języku polskim orzeczenie rzeczowne często wyraża się przez przypadek szósty. Kładąc je w przyp. pierwszym, dodajemy nieraz do łącznika zaimek to, którego się w języku łacińskim nie tłumaczy.

Piētas fundamentum est omnium virtutum. Captivi militum praeda erant. Romani fuerunt populus fortissimus. Usus est magister optimus. Aquila est regina avium. Athenae omnium doctrinarum inventrices fuerunt. Invidia gloriae assidua comes est.

Uw. Łącznik stosuje się zwykle do orzeczenia rzeczownego, jeżeli po nim następuje, a podmiot i orzeczenie różnią się pod względem rodzaju lub liczby. *Non omnis error stultitia dicenda est*, lecz: *Non omnis error dicendus est stultitia*.

Dzieje się to zawsze, jeżeli podmiotem jest *infinitivus*. *Contentum suis rebus esse maximae sunt divitiae*.

3. Orzeczenie przymiotne zgadza się z podmiotem w rodzaju, liczbie i przypadku.

W języku polskim kładzie się orzeczenie przymiotne zwykle w przyp. pierwszym, lecz czasem także w przyp. szóstym.

Animus hominis est immortalis, corpus est mortale. Consilia Catilinae scelerata fuerunt. Iucundi sunt acti labores. Verae amicitiae sempiternae sunt.

Uw. 1. Jeżeli podmiotem jest *infinitivus* albo całe zdanie, to orzeczenie przymiotne kładzie się w rodzaju nijakim liczby pojedynczej. W języku polskim zaś wyraża się jużto przez przysłówek, jużto przez przymiotnik w rodzaju żeńskim z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem rzecz. *Dulce et decorum est pro patria mori. Incertum est, quam longa cuiusque nostrum vita futura sit.*

Uw. 2. Orzeczenie przymiotne kładzie się w rodzaju nijakim bez względu na rodzaj podmiotu, jeżeli ma znaczenie rzeczownika, który tylko ogólnie określa istotę osoby lub rzeczy.

W języku polskim można czasem użyć także rodzaju nijakiego; częściej jednak tłumaczy się takie orzeczenie przez odpowiednie rzeczowniki albo przez przymiotniki, połączone z rzeczownikami ogólniejszego znaczenia.

Omniū rerum mors est extrēmum (kresem). *Triste* (postrachem) *lupus stabūlis*. *Variū et mutabile* (zmienną istotą) *semper femina*. *Turpitudine peius* (=peior res) *est quam dolor*.

§. 5.

Orzeczenie stosuje się niekiedy w liczbie i rodzaju nie do formy, lecz do znaczenia podmiotu. Składnię taką nazywamy **constructio ad sensum**. Zachodzić ona może:

1. Po imionach zbiorowych, *collectiva*: *multitudo*, *pars*, *vis*, *plebs* itp. *Magna multitudo hominū in urbem convenerunt*. *Pars exigua duce amisso Romam delati sunt*.

2. Po *milia* z *genetiwem* rzeczownika osobowego i po rzeczownikach, użytych w znaczeniu przenośnem na oznaczenie osób: *Hominū milia sex castris egressi sunt*. *Capita* (=principes) *coniurationis virgis caesi ac securi percussi sunt*.

3. Po wyrazach, mających znaczenie liczby mnogiej: *nemo*, *nul-lus*, *pars*—*pars*, *uterque*, *quisque*. *Uterque eorum ex castris exercitū edūcunt*. *Capti ab Iugurtha pars in crucem acti, pars bestiis obiecti sunt*.

W prozie klasycznej zdarza się ta składnia zwykle tylko w takim razie, jeżeli imię zbiorowe mieści się w zdaniu poprzedniem. *Orgetōrix civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent*.

Składnia zgody przy kilku podmiotach.

§. 6.

1. Orzeczenie, kilku podmiotom wspólne, kładzie się zwykle w liczbie mnogiej.

Isocrātes et Gorgias ad summam senectutem vixerunt. *Carthāgo atque Numantia potentissimae urbes fuerunt*. *Frons, oculi, vultus persaepe mentiuntur, oratio vero saepissime*.

Uw. Jeżeli podmioty tworzą jedno nierozłączne pojęcie, orzeczenie kładzie się w liczbie pojedynczej. *Tempus necessitasque postulat. Senatus populusque Romanus decrevit.*

2. Wybór rodzaju i osoby orzeczenia określają następujące prawidła:

Jeżeli podmioty są jednego rodzaju, orzeczenie przybiera także ten rodzaj; tylko przy podmiotach rzeczowych kładzie się częściej w *neutr. pluralis*.

Pompeius et Scipio foede interfecti sunt. Iustitia et amicitia per se ipsae expetendae sunt. Nox atque praeda castrorum hostes remorata sunt.

Jeżeli podmiotami są rzeczowniki różnego rodzaju, orzeczenie kładzie się:

a) przy podmiotach osobowych w rodzaju męskim;

b) przy podmiotach rzeczowych w rodzaju nijakim.

Pater mihi et mater mortui sunt. Divitiae et honores incerta et caduca sunt. Secundae res, honores, imperia, victoriae fortuita sunt.

Jeżeli podmioty różnią się pod względem osoby, to w orzeczeniu osoba pierwsza ma pierwszeństwo przed drugą i trzecią, a druga przed trzecią.

Si tu et Tullia valetis, bene est; ego et Cicero valeamus. Pater et ego fratresque mei pro patria arma tulimus.

3. Orzeczenie, kilku podmiotom wspólne, może w rodzaju, osobie i liczbie zgadzać się także z podmiotem najbliższym. *Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Pater mortuus est et mater.*

Dzieje się to zwykle:

a) jeżeli podmiotami są imiona rzeczy (*abstracta* lub *concreta*) albo imiona zbiorowe (*collectiva*) albo imiona osób i rzeczy.

Castra et vicus incensus est. In me omnium ora atque oculi conversi sunt. Impedimenta et omnis equitatus secutus est. Vos ipsi et senatus frequens restitit. Missae sunt eo cohortes Ligurum quattuor et C. Annius praefectus. Magister est usus et leges mosque maiorum.

b) jeżeli orzeczenie stoi na czele albo w środku zdania.

Interfectus est C. Gracchus et M. Fulvius eiusque duo adulescentuli filii. Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam.

c) jeżeli podmioty są rozłączone określeniami albo spójnikami: *et—et, aut—aut, vel—vel, neque—neque* itp.

Quot classes, quot duces, quot exercitus primo bello Punico amissi sunt. Divitiacus olim gratia plurimum domi, Dumnorix minimum propter adulescentiam valebat. Et tu et omnes homines sciunt.

Uw. Przy podmiotach osobowych, połączonych z rzeczownikami, orzeczenie kładzie się czasem w l. mn. w rodzaju rzeczownika osobowego albo w rodzaju nijakim. *Rex regiaque classis una profecti sunt. Naturā inimica sunt inter se libera civitas et rex.*

Przydawka.

§. 7.

1. Przydawką, *attribūtum*, nazywa się przymiotnik (imiesłów, zaimek, liczebnik), służący do bliższego określenia rzeczownika, z którym się łączy bezpośrednio. *Orator clarus. Urbs capta. Hoc mare. Annus decimus.*

2. Przydawka zgadza się z swym rzeczownikiem w rodzaju, liczbie i przypadku. *Amicus certus in re incerta cernitur. Parva scintilla magnum saepe excitat incendium.*

3. Liczebniki główne od *unus* do *mille* i ogólne wyrazy liczebne: *multus* wiele, *pauci* mało, *plerique* wielu, większa część, *tot* tyle, *quot* ile, *aliquot* kilka, *plures* więcej, *plurimi* najwięcej, *complures* bardzo wielu, połączone z rzeczownikiem, są przydawkami.

W języku polskim tylko liczebniki główne od jednego do czterech zgadzają się ze swymi rzeczownikami; inne liczebniki główne, oznaczone i nieoznaczone, przybierają przyp. drugi.

In capite humano sexaginta tria ossa numeramus. Galba secunda aliquot proelia fecit castellaque complura hostium expugnavit. Probi homines multos habent amicos.

4. Przydawka, odnosząca się do kilku rzeczowników, albo zgadza się z rzeczownikiem najbliższym albo powtarza się przy każdym rzeczowniku, zwłaszcza jeżeli rzeczowniki różnego są rodzaju.

Hominis utilitati agri omnes et maria parent, albo:
Hominis utilitati omnes agri et maria omnia parent.
Romanis cuncta maria terraeque patebant.

5. Przydawką może być także rzeczownik, jeśli się ściśle łączy z drugim rzeczownikiem, ograniczając jego zakres, np. *mulier ancilla* służebna niewiasta, *anus sacerdos* sędziwa kapłanka. Podobnie: *Caesar adulescens*, *Cato senex*.

W ten sposób używają się niektóre rzeczowniki słowne na *tor*, *trix*, np. *exercitus victor*, *arma victricia*, *copiae victrices*.

Uw. Za przydawkę rzeczowną możnaby też uważać imię własne, następujące po imieniu pospolitem, np. *urbs Roma*, *flumen Rhodanus*. Na takim stosunku dwóch rzeczowników opiera się *gen. explicativus*, np. *stella Iovis*. Por. §. 44.

Dopowiedzenie.

§. 8.

1. Dopowiedzeniem, *appositio*, nazywa się rzeczownik, dodany bezpośrednio do drugiego rzeczownika dla dokładniejszego oznaczenia osoby lub rzeczy. *Alexander, rex Macedonum*. *Pompeius, lumen civitatis*.

Dopowiedzenie zwykle ma przy sobie własne określenia, lecz także rzeczownik bez określeń może być dopowiedzeniem, np. *Cicero consul*, *Themistocles imperator*, *rex Numa*. Za dopowiedzenie uważa się wtedy imię pospolite. Por. §. 7, 5. uw.

2. Dopowiedzenie zgadza się z swym rzeczownikiem zawsze w przypadku; w rodzaju zaś i liczbie tylko wtedy, kiedy jest rzeczownikiem ruchomym lub wspólnorodzajowym. Por. §. 4, 2.

Romani cum Tigrane, Armeniorum rege, grave bellum gesserunt. Duo fulmina imperii Romani, Publius et Gnaeus Scipiones, subito in Hispania extincti sunt. Omitto Graeciam atque illas omnium doctrinarum inventrices, Athenas. Voluptates, blandissimae dominae, animos

a virtute detorquent. Invidia, assidua gloriae comes, multorum iam hominum quietem turbavit.

Uw. 1. Zaimek dzierżawczy przybiera dopowiedzenie w *genetiwie*, ponieważ zastępuje drugi przypadek zaimka osobistego. *Tuum, hominis simplicis, pectus vidimus.*

Uw. 2. Dopowiedzenie uwytadnia się czasem wyrazami: *hae (id) est*, to jest, albo słowem *dico*, mówię, po którym zamiast *nom.* kładzie się *acc.* *Vos, hoc est populus Romanus. Quam hesternus dies nobis, consularibus dico, turpis illuxit. Summus Romanorum orator, Ciceronem dico, saepe cum Demosthene, summo oratore Graecorum, comparatur.*

3. Orzeczenie zgadza się niekiedy z dopowiedzeniem podmiotu. *Corinthus, totius Graeciae lumen extinctum est*, zam. *extincta est.*

Dzieje się to zawsze, jeżeli podmiotem są *pluralia tantum*, a dopowiedzeniem rzeczowniki: *urbs, oppidum, civitas*. *Corioli oppidum captum est. Urbs Syracusae a Marcello deleta est.*

Dopełnienie orzeczenia.

§. 9.

Do bliższego określenia czasowników służą często rzeczowniki lub przymiotniki, zgadzające się z rzeczownikiem, do którego się pośrednio odnoszą. Zastępują one miejsce przysłówkowych określeń orzeczenia słownego i nazywają się dopełnieniem orzeczenia, *praedicativum*. W ten sposób używają się:

1. Rzeczowniki, oznaczające wiek lub urząd, np. *puer, adulescens, iuuenis, senex, dux, consul* itp.

W języku polskim tłómaczymy je zwykle przez *jako* z odpowiednim przypadkiem albo przez wyrażenia przyimkowe; czasem także przez przyp. szósty (z imiesłowem będąc), zdanie czasowe, zdanie względne lub imiesłów.

Cicero consul rem publicam servavit. Cato senex Graecas litteras didicit. Ciceroni consuli designato Catilina insidiatus est. Quaere adulescens, utere senex. Titus miles abiit, imperator rediit.

Uw. Dopelnienie orzeczenia przybiera:

- a) *ut, ja ko, jeżeli wyraża ograniczenie lub uzasadnienie: Multae in Catone, ut in homine Romano, litterae erant. Diogenes, ut Cynicus, proici se iussit inhumatum.*
- b) *ut, tamquam, quasi, ja ko by, niby, jako, jeżeli wyraża porównanie: Herodotus quasi sedatus amnis fluit. Aegyptii canem et felem ut deos colunt.*

2. Przymiotniki, oznaczające następstwo, miejsce, ilość, stan umysłowy lub fizyczny, np. *primus, prior, princeps; medius, postrēmus, ultimus, proximus, inferior, superior; unus, solus, totus, frequens, rarus; prudens, imprudens; laetus, libens, invitus; salvus, vivus, mortuus; absens, praesens* itp.

W języku polskim tłumaczymy je zwykle przez przysłówki lub określenia przysłówkowe, rzadziej przez przymiotniki.

Hannibal princeps in proelium ibat, ultimus excedebat. Themistocles absens prodicionis accusatus est. Socrates venenum laetus hausit. Hostes rari se ostendebant. Priori Remo augurium venit. Sapiens nihil facit invitus. Hortensium amavi vivum, Crassum non odi mortuum. Senatus frequens convenit.

Uw. Tłumacząc z języka polskiego na łaciński, uważać należy, do którego wyrazu odnoszą się określenia przysłówkowe. Jeżeli się odnoszą do imienia, wyrażamy je przez przymiotniki w odpowiednim przypadku; jeżeli zaś odnoszą się do słowa, tłumaczymy je przez przysłówki.

Zdanie: Ojciec najpierw przeczytał list, można stosownie do myśli tłumaczyć:

Pater epistolam primus legit (t. j. najpierw ojciec, a potem kto inny, np. matka), albo

Pater epistolam primam legit (t. j. najpierw list, a potem co innego, np. książkę), albo

Pater epistolam primum legit (t. j. najpierw przeczytał, a potem np. podarł).

Składnia zgody zaimków.

§. 10.

1. Zaimek względny zgadza się w rodzaju i liczbie z tym wyrazem, do którego się odnosi; w przypadku zaś stosuje się do składni własnego zdania.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam Galli. Dolores, quos Deus dat, utiles sunt. Arbóres serit agricola, quarum fructus ipse aspiciet nunquam.

Uw. 1. Jeżeli zaimek względny odnosi się do rzeczownika zbiorowego, może być położony w liczbie mnogiej. *Caesar omnem equitatum praemittit, qui videant.* Por. §. 5.

Uw. 2. Jeżeli rzeczownik, do którego się zaimek odnosi, ma dopowiedzenie, zaimek zgadza się albo z rzeczownikiem albo z dopowiedzeniem. *Flumen est Arar, quod (qui) in Rhodānum influit.*

2. Zaimek względny, odnoszący się do kilku imion, stosuje się do zasad, wyłuszczonych w §. 6.

Cerērem et Libērum invocabo, quorum fructus maxime necessarii sunt. Helvetii oppida vicosque, quos incenderant, restituerunt. Divitias et honores, quae incerta et caduca sunt, homo sapiens contemnit.

3. Zaimek względny, odnoszący się do całego zdania, przybiera rodzaj nijaki l. p. *quod*; zamiast *quod* można położyć także *id* *quod* lub *quae res*.

Ob eas res ex litteris Caesaris in dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

4. Jeżeli zaimek względny jest podmiotem, a odnosi się do osoby pierwszej lub drugiej, natenczas i słowo określne zdania względnego kładzie się w tej osobie. W języku polskim używa się wtedy często osoby trzeciej.

Ego non is sum, qui mortis periculo terrear. Tu es is, qui me saepissime beneficiis ornasti. Nos non ii sumus, qui in diem vivamus. Vos non ii estis, qui hostem metuatis.

5. Zaimek wskazujący, względny i pytajny zgadza się zwykle w rodzaju i liczbie z orzeczeniem rzeczownem własnego zdania, jeżeli jest podmiotem albo biernikiem (*congruentia inversa*).

W języku polskim zaimek względny zgadza się z odnośnym rzeczownikiem; zaimki wskazujące i pytajne kładą się w rodzaju nijakim.

Haec est nobilis ad Trasumennum pugna. Hanc nomino praeclaram victoriam. Labienus Lutetiam, quod est oppidum Parisiorum, proficiscitur. Omnes Belgae, quae

tertia erat pars Galliae, contra populum Romanum coniuraverunt. Quis est fons virtutis? Quae est tristitiae tuae causa?

Uw. 1. Jeżeli orzeczeniem zdania względnego jest imię własne, zaimek zgadza się z tym wyrazem, do którego się odnosi. *Est genus quoddam hominum, quod Hilotae vocatur. Flumen est in Britannia, quod appellatur Tamēsis.*

Uw. 2. Zaimkiem *quid?* pytamy się o istotę przedmiotu. Zaimek jest wtedy orzeczeniem. *Quid est libertas?* czem (co) jest wolność? *Quid est Deus?* Podobnie: *Quod ego fui ad Trasumenum, id tu hodie es.*

Składnia rzędu. Syntaxis rectionis.

Nauka o przypadkach.

Nominativus.

§. 11.

1. **Nominativus** jest przypadkiem podmiotu i orzeczenia imiennego. Kładzie się na pytanie kto? co? *Aquila est avis. Leonidas fortissimus fuit.*

2. Gramatycznemu podmiotowi w języku łacińskim odpowiada podmiot logiczny w języku polskim:

- a) Przy liczebnikach głównych, oznaczonych i nieoznaczonych, czy to w połączeniu z rzeczownikami czy też bez rzeczowników.

Apud Herodotum, patrem historiae, sunt multae fabulae. In pugna ad Thermopylas commissa trecenti Lacedaemonii ceciderunt. Nos pauci sumus. Trecenti coniuravimus. Quot homines, tot sententiae. Tribus Romanae, quae triginta quinque fuerunt, in urbanas et rusticas dividebantur. Multi semper volunt, nunquam faciunt.

- b) Przy słowach nieosobowych, oznaczających brak lub obfitość, przybytek lub ubytek, np. starczy, niema, brakuje, nie dostaje, zbywa, przybywa itp.

Avaro omnia desunt, sapienti nihil. Saepe in proeliis non solum vires, sed etiam tela deficiunt. Helvetii, ut in itinere copia frumenti suppeteret, sementes quam maximas facere constituerunt. Accedit mihi animus, przybywa mi odwagi.

Podobnie ze zmianą stosunku wyrazów: *Patriā nihil est carius*, niema nie droższego nad ojczyznę.

e) Przy słowach użytych nieosobowo z przybranem się. *In umbra silvae iucunde dormietis* (spać się wam będzie).

3. Do wyrażenia polskich zwrótów nieosobowych służą w języku łacińskim:

a) strona bierna. *Virtus laudatur*, chwali się cnotę. *Flores colliguntur*, zbierają kwiaty. *Itur ad proelium*, idzie się do bitwy. *Potest viri beate*, można żyć szczęśliwie. *Omnes interfecti sunt*, wszystkich wymordowano.

b) 2. osoba *sing. act.* w zdaniach ogólnych, które się do wszystkich osób odnoszą. *Si vis pacem, para bellum*.

c) 1. osoba *plur. act.*, jeżeli osoba mówiąca także do siebie odnosi czynność słowa. *Quae volumus, credimus libenter*, czego się pragnie (pragniemy), w to chętnie się wierzy (wierzymy).

d) 3. osoba *plur. act.* z domyślnym rzeczownikiem *homines*, zwłaszcza w słowach: *dicunt, ferunt, narrant, putant, tradunt*.

e) zaimki nieokreślne: *quis, aliquis, quispiam*, albo rzeczowniki: *homo, res* lub inne stosowne do myśli zdania. *Ne quis dicat*, aby nie powiedziano. *Res ad arma venit*, przyszło do walki. *Haud dubie ad vim spectare res coepit* (zaczęło się zanosić). *Caelum plurimum est*, zbiera się na deszcz.

f) równoznaczne zdania czynne lub bierne. *Totum mare referat praedonibus*, na całym morzu roilo się od korsarzy. *Densa nebula omnem saltum operuit*, cały las zasnuło gęstą mgłą. *Silva sonitum reddidit*, w lesie zaszumiało.

Uw. Ze zmianą gramatycznego stosunku wyrazów staje się w łacinie podmiotem polski przyp. zależny w takich zdaniach, jak np. dzielny był z niego żołnierz=on był dzielnym żołnierzem.

§. 12.

4. Podwójny *nominativus* podmiotu i orzeczenia przybierają:

- a) Słowa nijakie: *fio, exsisto*, staje się, *evado* wychodzę na co, *maneo* pozostaję, *morior* umieram, *nascor* rodzę się, *videor* zdaję się.

W języku polskim kładzie się zwykle przypadek szósty.

Brutus vindex libertatis Romanae exstitit. Tu vir magnus nunquam evades. Nemo usque ad mortem beatus mansit. Nemo nascitur dives, multi moriuntur pauperes. Croesus, rex Lydiae, omnibus videbatur beatissimus.

b) Słowa bierne:

1. bywam nazywany, nazywam się: *appellor, dicor, nominor, vocor*;
2. bywam obierany, zostaję: *creor, eligor*;
3. bywam uważany, uchodzę: *habeor, ducor, existimor, iudicor, putor*;
4. bywam dawany, brany: *dor, addor, sumor, adsūmor*;
5. bywam znajdowany, poznawany: *invenior, cognoscor* i wiele innych ze znaczeniem pokrewnem.

W języku polskim *nom.* orzeczenia tłumaczy się przez przyp. szósty albo czwarty z przyimkami *za, na*, albo też czasem przez pierwszy z partykulą *jako*.

Socrātes parens philosophiae dicitur. Camillus dictator dictus est. Post Romulum Numa Pompilius rex creatus est. Adversus Hannibālem dux electus est Quintus Fabius. Ulixes et Nestor et fuerunt et habiti sunt sapientes. Socrates omnium sapientissimus oracūlo Apollinis est iudicatus. Fortissimus vir cognitus es.

Uw. Słów *existimo, puto, duco*, nie używa się w formach złożonych strony biernej. Całą stronę bierną tworzą tylko słowa *habeor* i *iudicor*.

Vocativus.

§. 13.

Vocativus oznacza osobę lub rzecz, do której wprost przemawiamy. Kładzie się zwykle w środku zdania po zaimku lub słowie.

Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.

Uw. 1. Na czele zdania kładzie się *vocativus* tylko w mowie uroczystej lub mocniejszym wzruszeniem umysłu ożywionej. *Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procurationem existimarem meam. Quintili Vare, redde mihi legiones.*

Uw. 2. *Vocativus* łączy się częstokroć z wykrzyknikiem *o*, zwłaszcza dla wyrażenia żywszego uczucia. *O fortunāte adulescens, qui tuae virtutis Homērum praecōnem inveneris! Quid est, o di boni, in hominis vita diu?*

Uw. 3. Przed *vocatiwem* kładzie się wykrzyknik *pro*, *o*, *ach*, dla wyrażenia boleści lub podziwu, zwłaszcza w mowie, zwróconej do bogów. *Quae enim res unquam, pro sancte Iuppiter, est gesta maior? Pro di immortales!*

Accusativus.

Znaczenie accusatiwu.

§. 14.

Accusativus jest przypadkiem przedmiotu bliższego czyli biernika (**obiectum**); oznacza zatem osobę lub rzecz, na którą czynność podmiotu bezpośrednio przechodzi.

Biernik jest albo zewnętrzny, t. j. znajdujący się zewnątrz czynności, której podlega: *amamus patriam*; albo wewnętrzny, t. j. w treści słowa zawarty: *exsulis vitam vivimus*.

Oprócz tego używa się *accusativus* niezależnie, służąc do wyrażenia rozciągłości w przestrzeni i w czasie, jako też przysłówkowych określeń słowa. Nareszcie kładzie się w wykrzyknieniach jako przypadek zależny od słowa domyślnego.

Accusativus biernika zewnętrznego.

§. 15.

1. *Accusativus* biernika zewnętrznego kładzie się na pytanie kogo? co? po wszystkich słowach przechodnich, *verba transitiva*, t. j. takich, które wyrażają czynność, przechodzącą z podmiotu na przedmiot, a tworzącą osobową stronę bierną.

Hannibal Romanos saepe vicit. Caesar agros hostium populatus est. Romulus et Remus Roman condiderunt. Nonnulli oratores Demosthenem imitati sunt.

Przy zamianie składni czynnej na bierną *accusativus* przedmiotu bliższego staje się *nominativem* podmiotu. *Romani ab Hannibale saepe victi sunt.* (§. 80, 3).

2. W języku polskim nie ma jest liczba słów przechodnich, przybierających przedmiot bliższy również w przypadku czwartym. Mimo tego składnia łacińskich słów przechodnich bardzo często nie zgadza się ze składnią odpowiadających im słów polskich. Pochodzi to stąd, że:

- a) Łacińskie słowa przechodnie przybierają przedmiot bliższy zawsze w *accusatiwie*, polskie zaś nie tylko w przyp. czwartym, lecz także w przyp. drugim lub szóstym, a każdy z tych przypadków staje się podmiotem zdania przy zamianie składni czynnej na bierną. Możliwość bowiem tworzenia strony biernej w formie osobowej jest wspólną cechą słów przechodnich tak w języku łacińskim, jak w języku polskim.

Hostes Romanorum adventum expectabant = adventus Romanorum ab hostibus expectabatur. Deus mundum gubernat = mundus a Deo gubernatur.

- b) Polskie słowa przechodnie, rządzące przyp. czwartym, przybierają w połączeniu z przeczeniem zawsze przyp. drugi, który w składni biernej staje się również podmiotem. W języku łacińskim przeczenie nie wpływa na zmianę przypadku.

Miltiades Parum insulam non expugnavit = Parus insula a Miltiade non est expugnata.

- c) Łaciński *accusativus* po słowach przechodnich oddaje się w języku polskim czasem przez dopełnienia przyimkowe. *Nostri celeriter arma (za broń) ceperunt.*
- d) Znaczny jest w języku łacińskim poczet słów przechodnich, którym w języku polskim albo zawsze albo często odpowiadają słowa nieprzechodnie, przybierające wedle potrzeby i znaczenia przyp. drugi, trzeci, szósty lub odpowiedni przyimek.

Tłumacząc tedy z języka polskiego na łaciński musimy wszelkie dopełnienia słów przechodnich i nieprzechodnich kłaść w *accusatiwie*, jeżeli oznaczają osobę lub rzecz, na którą czynność podmiotu bezpośrednio przechodzi.

§. 16.

3. Odmienne od języka polskiego kładzie się w języku łacińskim *accusativus*:

- a) Po słowach przechodnich, użytych z przeczeniem albo mających znaczenie przeczące, np. *nego*, *denęgo*, *recuso* odmawiam, *ignoro* nie wiem, nie znam, *odi* nienawidzę, *neglęgo* zaniedbuję itp.

Nulla ars sollertiam naturae imitari potest. Germani nullis adversus Romanos auxilia denegabant. Oderunt hi-larem tristes tristemque iocosi. Caesar loci naturam ignorabat. Nostri vim hostium sustinere non potuerunt.

Uw. Tu należą zwroty:

<i>abdicere consilium</i>	zaniechać zamiaru
<i>deponere amicitiam</i>	wyrzec się przyjaźni
<i>dimittere oppugnationem</i>	zaprzestać oblężenia
<i>omittere timorem</i>	pozbyć się strachu.

- b) Po słowach, oznaczających czynność, która tylko na pewną część swego przedmiotu spływa albo tylko przez pewien czas nań działa, np. *adhibeo* przydaję, dokładam, używam, *experior* doświadczam, doznaję, *probo* dowodzę, *praebeo* daję, udzielam, *suppedito* dostarczam, *tango*, *attingo* dotykam, *tento* próbuję, ***comperio*** dowiaduję się o czem, ***gratulor*** winszuję czegoś i t. p.

Suebi belli fortunam experiri constituerunt. Quod ubi Caesar comperit, se in Galliam recepit. Darcus, rex Persarum, Lacedaemoniis pecuniam suppeditabat. Brutus Ciceroni recuperatam libertatem gratulatus est. Regulus cum Carthagine rediit, magnam virtutem probavit.

Uw. Tu należy wiele słów, którym w języku polskim odpowiadają słowa, złożone z przyimekami: do, nad, u, przy:

<i>gloriam adipisci</i>	dostać się sławy
<i>gladium stringere</i>	dobyć miecza
<i>equum conscendere</i>	dosiąść konia
<i>aures erigere</i>	nadstawić uszu
<i>annos addere</i>	przyczynić lat itp.

c) Po słowach, wyrażających pożądanie przedmiotu, którego się nie posiada (*v. desiderandi*) np. *cupio* pragnę, *expecto* oczekuję, *postulo* żądam, *quaero* szukam, *desidēro* tęsknię za czem, *opto* życzę sobie czegoś, *disco* uczę się czegoś, *peto* staram się o coś, *implōro* błagam o coś, *spero* spodziewam się czegoś i t. p.

Słowa złożone z *peto* i *quaero*, np. *appēto* sięgam do czegoś, *expeto* domagam się czegoś, *repeto* upominam się o coś, *exquiro* wyszukiwam czegoś, *requiro* wymagam czegoś, przybierają także accusativus z wyjątkiem *inquiro in aliquid* badam coś.

Cimōnem Athenienses non solum in bello, sed etiam in pace diu desideraverunt. Cicerō a Scaevōla iurisprudentiam didicit. Ariovistus populi Romani amicitiam cupidissime appetivit. Aestate et homines et bestiae umbram libenter quaerunt. Trevēri Germanorum auxilia expectare constituerunt. Virtus nullam mercedem postulat.

Uw. *Peto aliquem* znaczy go dżę, uderzam na kogoś, *peto aliquid* staram się o coś, dążę do czego, np. *consulatum, castra*. — *Precor aliquid a dis* albo *precor deos (a dis)*, ut błagam bogów o coś.

d) Po słowach, wyrażających chęć ochronienia lub uniknienia czegoś (*v. tuendi et vitandi*) np. *custodio* strzegę, pilnuję, doglądam, *defendo* bronię, *servo, observo* przestrzegam, *tueor* ochraniam, *vito* unikam, *caveo* strzegę się czegoś, *fugio* (ze złożonemi) uciekam *curo* troszczę się, dbam o coś, przed czemś, *detrecto* wzbraniam się czegoś, *metuo, timeo, vereor* boję się, uchylam się od czegoś, się, lękam się czegoś i t. p.

Themistocles non effugit civium suorum invidiam. Multi aliena negotia curant, sua neglegunt. Romani ad Alliam flumen a Gallis superati Capitolium defenderunt. Caesar suos ante proelium monuit, ne Gallos timerent. Consules cum hostium aciem consperissent, certamen non detrectaverunt.

e) Po słowach, znaczących:

1. rządzić, kierować, trudnić się, zajmować się czem (*v. regendi et agendi*) np. *administrare, gubernare, regere; agere, curare, exercere;*

2. gardzić, brzydzić się czem (*v. contemnendi*) np. *aspernari, contemnere, despicere, repudiare, spernere; abhorrere, aversari, detestari*; chępić się *iactare*;
3. patrzeć na co, przypatrywać się czemu, zastanawiać się nad czem (*v. intuendi et deliberandi*) np. *spectare, intueri, contemplari, considerare; reputare, meditari* i t. p.

Vitam saepius regit fortuna quam sapientia. Dei providentia mundum administrat. Catilinam omnes aspernabantur, omnes abhorrebant. Homo sapiens diritias contemnit. Mentem hominis spectato, non frontem. Accessit ad argentum Verres; contemplari unumquidque otiose et considerare coepit. Sequani tristes capite demisso terram intuebantur. Iugurtha in otio facinus suum reputabat.

Uw. Tu należą słowa, znaczące: poruszać, rzucać, obracać (*v. movendi*), które w języku polskim przybierają często dopełnienie w przyp. szóstym, n. p. *caput concutere* potrząsać głową, *hastam torquere* wywijać włócznią, *lapides iacere* rzucać kamieniami i t. p.

f) Po słowach:

<i>aequo</i> dorównywan,	<i>mereor</i> zasługuję na co,
<i>comitor</i> towarzyszę,	<i>misëror</i> lituję się,
<i>deficio</i> niedostaje mnie,	<i>prohibeo</i> wzbraniam,
<i>impëdio</i> przeszkadzam,	<i>sequor, sector</i> idę za kimś,
<i>iuvo</i> pomagam,	<i>ulciscor</i> mszczę się na kim.

Accusativus przybierają także słowa złożone: *adaequo*, *exaequo* równam; *adiuvo* dopomagam, *assëquor, consëquor* osiągam, dostępuję czegoś; *subsequor* postępuję za kimś, *prosequor* towarzyszę komuś. Tylko *obsequor* słucham kogoś, rzadzi *dativem*.

Fortes fortuna adiuvat. Germanorum pedites cursum equorum adaequabant. Hostes tela deficere coeperunt. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur. Caesar exercitum Rhenum transdixit, ut Sugambros ulcisceretur. Gloria virtutem tamquam umbra sequitur. Non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus est. Principes Galliae communem suorum fortunam miserabantur. Conon Agesilaum ducem multum impedivit.

Uw. 1. Także słowa: *adūlor* pochlebiam i *aemūlor* idę w zawody, przybierają częściej *accusativus* niż *dativus*. *Alexander Achillem maxime aemulatus est.*

Uw. 2. Ze zmianą znaczenia zmienia się także składnia:

aequare urbem solo zrównać miasto z ziemią, *aequare aliquem cum aliquo* zrównać kogoś z kimś;

deficere ab aliquo odpaść od kogoś, *deficere ad aliquem* przejść na czyjąś stronę, *deficere animo* upadać na duchu;

ulcisci aliquem mścić się na kimś, *pro iniuria* za krzywdę, *ulcisci aliquid* mścić się za coś.

Uw. 3. Jeżeli słowo ma dwa dopełnienia, język łaciński okazuje większą ścisłość w wyborze biernika, niż język polski:

iter alicuius impedire przeszkadzać komuś w pochodzie,

opem alicuius implorare błagać kogo o pomoc,

luctum alicuius consolari pocieszać kogo w smutku itd.

§. 17.

4. Słowa nieosobowe: *decet* przystoi, *dedecet* nie przystoi, mają osobę w *acc.*, rzecz wyraża się zwykle przez *infinitivus*, czasem przez *nominativus* (*sing.* lub *plur.*) zaimka lub przymiotnika w rodzaju nijakim.

Oratorem irasci minime decet. Praetorem decet manus abstinentes habere. Illud me decet. Parvum parva decent. Quam id te, di boni, non decebat!

Uw. Tę samą składnię mają słowa: *fallit*, *fugit*, *praeterit me* uchodzi mej wiadomości, jest mi tajem; *iuvat*, *delectat me* miło mi jest, cieszy mnie; mogą one jednak używać się także osobowo. *Non me fallit plerosque homines emolumento duci. Te hilari animo esse valde me iuvat. Haec praeepta me fugiunt.*

§. 18.

5. Niektóre słowa, oznaczające wzruszenie umysłu (*v. affectuūm*), mają i przechodnie i nieprzechodnie znaczenie:

doleo, *lugeo*, *maereo* boleję nad czemś, smucę się,

horreo wzdrygam się na coś, lękam się,

indignor oburzam się na coś, *lamentor* płaczę,

ludo drwię, *rideo* śmieję się z czegoś,
miror, admiror dziwię się czemuś,
queror, conquor żalę się na coś itp.

Słowom tym, użytym w znaczeniu przechodniem, odpowiadają w języku polskim czasem słowa przechodnie.

Ariovisti crudelitatem Sequani horrebant. Milites ab-diti in tabernaculis fatum suum querebantur. Quis est, qui suorum mortem non lugeat? Mirari satis tuam neglegentiam non queo.

Uw. Niektóre z tych słów, użyte w znaczeniu nieprzechodniem, przybierają *abl.* z przyimkiem *de*: *doleo de calamitate* smuć się kłeską, *queror de iniuria* żalę się na krzywdę.

Podobną składnię mają słowa: *sileo* i *taceo*, milczę o czymś, zamierzam coś: *tacere, silere rem* i *de re*. Por. §. 20, 2.

Despero, rozpaczam, łączy się z *dat.* albo z przyimkiem *de* (*desperare salutem, de salute*) lecz w *part. perf. pass.* ma znaczenie przechodnie (*desperare rem*). *Desperata salute Treveri domum contenderunt.*

§. 19.

6. Słowa nieprzechodnie stają się często przechodniemi, jeżeli są złożone z przyimkami, np. *pugnare* walczyć, *castra expugnare* zdobywać obóz, *urbem oppugnare* dobywać miasta itp.

Szczególnie słowa, oznaczające ruch lub spoczynek, stają się przechodniemi i przybierają *accusativus*:

a) zawsze, jeżeli są złożone z przyimkami: *circum, praeter, trans*, np. *circumire portas* obchodzić bramy, *circumstare adversam* otaczać przybysza, *praeterire murum* minąć mur, *transgredi flumen* przejść rzekę.

Caesar Corfinium oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Duces ante pugnam milites suos circumire solent. Alpes nemo unquam cum exercitu ante Hannibalem transierat.

b) często, jeżeli są złożone z przyimkami: *ad, cum, in, ob, per, sub*, ale to samo słowo ma obok

znaczenia przechodniego zwykle także znaczenie nieprzechodnie i w pewnych zwrotach, tak właściwych jakoteż przenośnych, rządzi *accusativum*, w innych przybiera odpowiedni przyimek, np.

adire oraculum udawać się do wyroczni, *aliquem* odwiedzić kogo, *pericula* narażać się na niebezpieczeństwa, *urbes* zwiedzać miasta; *adire ad aliquem* przystąpić do kogo, *ad aram* zbliżyć się do ołtarza, *ad rem publicam* poświęcić się służbie państwa.

aggrēdi hostem uderzyć na nieprzyjaciela, *murum* rzucić się na mur, *proelium* rozpocząć bitwę; *aggrēdi ad causam* przystąpić do sprawy, *ad rem publicam* poświęcić się służbie państwa.

coire societatem zawrzeć przymierze; *coire ad regiam* zejść się pod pałacem królewskim, *in urbem* zebrać się w mieście.

convenire aliquem udać się do kogo; *convenire in unum locum* zgromadzić się na jednym miejscu, *ad aliquem* zejść się u kogo.

ingrēdi iter udać się w podróż, *magistratum* objąć urząd, *mare* puścić się na morze, *pontem* wstąpić na most; *ingredi (in) urbem* wkroczyć do miasta, *in sermonem* wdać się w rozmowę.

inire consilium powziąć zamiar, *societatem* zawrzeć przymierze, *magistratum* objąć urząd, *proelium* rozpocząć bitwę, *castra* wejść do obozu, *viam* puścić się w drogę, *rationem* zrobić obrachunek; *inire (in) urbem* wejść do miasta.

obire terras zwiedzać kraje, *res suas* trudnić się swemi sprawami, *bella* mieć udział w wojnach, *facinus* popełnić zbrodnię, *mortem*, *diem supremum* dokonać życia.

percurrere agrum przebiegać dzierzawy, *peragrarē provincias* przejeżdżać prowincye, *pervadere per agros* szerzyć się na polach.

subire labores podjąć się trudów, *poenam* ponieść karę, *pericula* narażać się na niebezpieczeństwa, *dolorem* znosić boleść, *invidiam* popaść w nienawiść, *tectum* wejść pod dach, do domu.

Pythagōras Persarum magos adiit. Caesar Helvetios inopinantes aggressus est. Tissaphernes cum Lacedaemoniis societatem coierat. Helvetiorum legati Caesarem in itinere convenerunt. Cicero anno a. Chr. n. duodesexagesimo iter ingressus est in Macedoniam. Lysander iniit consilia reges Lacedaemoniorum tollere. Alcibiādes annos circiter quadraginta natus diem obiit supremum. Caesar omnem

agrum Picēnum percurrit. Germani inter annos quattuordecim tecta non subibant.

Accusativus biernika wewnętrznego.

§. 20.

Accusativus biernika wewnętrznego przybierają i przechodnie i nieprzechodnie słowa. Może nim być:

1. Rzeczownik, utworzony z tego samego tematu, co słowo, albo mający pokrewne ze słowem znaczenie (*figūra etymologica*). Zwykle ma on bliższe określenie (*attributum* lub *genetivus*).

W języku polskim kładziemy czasem przyp. szósty lub czwarty; częściej jednak uciekamy się do wolniejszych zwrotów, używając słów ogólniejszego znaczenia albo zamieniając *acc.* na określenie przysłówkowe: *vitam iucundam vivere* żyć życiem przyjemnem, *longam viam ire* odbywać daleką drogę.

Vicinus, o socii, gravem pugnāvimus pugnam. Ter-tiam iam aetatem hominum Nestor vivebat. Populus Ro-manus domi militiaeque praeclara facinora fecit. Magna voce iuravi verissimum pulcherrimumque sacramentum.

Uw. Tu należą zwroty, w których rzeczownik, mający być określeniem biernika, sam jest biernikiem:

sapere picem (= *picis saporem*) mieć smak smoły,
olere unguenta trącić maścią,
sitire sanguinem, honores pragnąć krwi, zaszczytów,
venum ire iść na sprzedaż,
mortem alicui minari grozić komuś śmiercią.

2. Zaimek lub przymiotnik liezeby w rodzaju nijakim po wielu słowach, które zresztą innej wymagają składni:

<i>hoc gaudeo</i> cieszę się tem	lecz	<i>hac re gaudeo,</i>
<i>illud glorior</i> chępię się owem	»	<i>illa re glorior,</i>
<i>id studeo</i> staram się o to	»	<i>ei rei studeo,</i>
<i>id taceo</i> milczę o tem	»	<i>de ea re taceo.</i>

Podwójny accusativus.

§. 21.

1. Podwójny *accusativus* biernika zewnętrznego i orzeczenia przybierają słowa, znaczące:

- a) robię kogoś czemś: *facio, efficio, reddo*;
- b) nazywam kogoś czemś: *appello, dico, nomino, voco*;
- c) obieram, mianuję kogoś czemś: *creo, eligo, declāro, designo*;
- d) uważam, poczytuję kogo za co: *puto, duco, iudico, existimo*;
- e) mam, daję, przyjmuję kogo za co: *habeo, do, addo, sumo, adsūmo, accipio*;
- f) okazuję się czemś: *me praebeo, me praesto*, i wiele innych, mających pokrewne znaczenie.

W składni biernej przybierają te słowa podwójny *nominativus*. Por. §. 12.

W języku polskim *acc.* orzeczenia tłumaczy się zwykle przez przyp. szósty albo przez czwarty z przyimkami: *za, na, lub* czasem z partykulą *jako*:

Iucundiores facit libertatem servitutis recordatio. Pythagoras primus se philosophum appellavit. Iram bene Ennius initium dixit insaniae. Post Romulum Romani Numam regem creaverunt. Senatus Antonium hostem iudicavit. Milites legatos testes suae virtutis habuerunt. Cimon sororem suam Calliae uxorem dedit. Athenienses Miltiadem imperatorem sibi sumpserunt. Dionysius superbum se praebuit in fortuna.

Cavarinum Caesar apud Senones regem constituit. Ariovistus obsides nobilissimi cuiusque liberos poposcit. Helvetii Boios socios sibi adseiscunt. Quid intellegit Epicurus honestum? Cicero librum de amicitia inscripsit Laelium.

Uw. 1. Słów *reddo* i *efficio* w powyższem znaczeniu używa się tylko w *activum*; w *passivum* zastępuje je słowo *fio*. *Reddo* łączy się tylko z przymiotnikami. *Themistocles mare tutum reddidit.*

Zawsze mówi się: *certiorem aliquem facere de aliqua re* albo *alicuius rei* uwiadomić kogo o czem.

Uw. 2. *Habeo* z podwójnym *acc.* znaczy: mieć w kim co: *ducem te habeo* mam w tobie przewodnika (= *te duce utor*). W znaczeniu: uważać kogo za co, przybiera następujące składnie:

habeo aliquem pro amico,
 « « *(in) loco amici,*
 « « *(in) numero amicorum.*

Tę samą składnię mogą mieć także słowa: *puto, duco, do, accipio, relinquo. Galli saepe levem auditionem pro re comperta habent. Germani deorum numero ducunt Solem et Lunam.*

W *passivum* znaczy *haberi* to samo, co *iudicari*: *Socrates sapientissimus omnium habitus est.* Por. §. 12.

Uw. 3. *Se praestare* łączy się tylko z wyrazami, oznaczającymi zaletę: *Gratum te praesta* lub *praebe*, lecz *ignarum se praebuit. Dignum te praesta maioribus tuis.*

§. 22.

2. Podwójny *accusativus* biernika i miejsca przybierają słowa, złożone z przyimkiem **trans**: **traduco, traicio, transporto** przeprowadzam kogoś przez co. W składni bierniej *accusativus* miejsca pozostaje.

Agésilæus Hellespontum copias traiecit. Hannibal nonaginta milia peditum Hiberum traduxit. Caesar exercitum Rhenum transportavit. Exercitus a Caesare Rhenum traiectus est.

Uw. Słów *traicere* i *transmittere* używa się także bez *acc.* biernika w znaczeniu: przeprowadzić się przez co (=transire). *Hannibal Hiberum traiecit.*

§. 23.

3. Podwójny *accusativus* osoby i rzeczy przybierają słowa:

a) **doceo, edoceo** uczę, **celo** taję. Rzecz wyraża się także przez **abl.** z przyimkiem **de**; zawsze tak przy **doceo** w znaczeniu uwiadomiam:

doceo, edoceo aliquem aliquid uczę kogoś czego,
doceo aliquem de aliqua re uwiadomiam kogo o czym,
celo aliquem aliquid albo
celo aliquem de aliqua re taję co przed kimś.

Cato senex ipse filium litteras docuit. Catilina iuventutem mala facinora edocebat. Antigönus iter omnes ce-

lavit. Caesar Boios de suo adventu docet. Dux milites de clade celare constituit.

Uw. 1. W *passivum* wyraża się rzecz przez *abl.* z przyimkiem *de*. *Sulla de his rebus doceri non poterat. Pater de subita morte filii celatus est.* Lecz zawsze: *id, hoc, illud celor.*

Uw. 2. Zamiast *doceri* być uczonym mówi się zwykle *discere aliquid ab aliquo* albo *erudiri, institui, instrui aliqua re ab aliquo*. Tylko *part. perf. doctus*, mające zwykle znaczenie przymiotnika, używa się w pewnych zwrotach biernie: *calamitate doctus, Graecis litteris doctus, omnes artes doctus.*

b) *posco, reposco, flagito* żąda m. Osobę wyraża się także przez *abl.* z przyimkiem *ab*, zwłaszcza w składni biernej:

posco, flagito aliquem aliquid albo

posco, flagito aliquid ab aliquo żądam czego od kogoś. Tak samo:

postulo aliquid ab aliquo żądam czego od kogoś.

Tarentini Pyrrhum auxilium poposcerunt. Legati Hennenses Verrem simulacrum Cereris reposcebant. Cotidie Caesar Aeduos frumentum flagitabat. Frumentum ab Aeduis flagitatur. Milites a duce stipendium postulaverunt.

c) *oro, rogo* proszę. Rzecz wyraża się zwykle przez *acc.* zaimka w rodzaju nijakim albo przez zdanie poboczne ze spójnikiem *ut* lub *ne*:

oro, rogo aliquem aliquid proszę kogoś o co,

oro, rogo aliquem, ut albo *ne* proszę kogoś, aby (nie).

Achaei regem auxilia rogabant. Hoc te vehementer rogo. Rogat oratque, ut sibi per te liceat vitam in egestate degere. Legati auxilium contra Samnites orabant (bez *acc.* osoby). *Oro (rogo) fratrem, ne te adiuvet.*

Peto w znaczeniu proszę ma rzecz w *acc.*, osobę w *abl.* z przyimkiem *ab*:

peto aliquid ab aliquo proszę kogoś o co.

d) *rogo interrogo* pytam się. Rzecz wyraża się przez *acc.* zaimka w rodzaju nijakim albo przez *abl.* z przyimkiem *de* albo przez zdanie pytajne:

rogo, interrogo aliquem aliquid pytam się kogoś o co,
rogo, interrogo aliquem de aliqua re,
rogo, interrogo aliquem z pytaniem zawisłem.

Illud te rogavi. Quid me de re publica interrogas?
Interrogas me, num verum inveniri possit. Rogavit me de
adventu tuo.

Quaero w znaczeniu pytam się kogoś o co, przy-
 biera osobę w *abl.* z przyimkami *ex (a, de)*, rzecz w *acc.*
 zaimka rodzaju nijakiego albo częściej w pytaniu zawisłem:

quaero aliquid ex (a, de) aliquo albo
quaero ex (a, de) aliquo z pyt. zawisłem.

Caesar Liscum retinet; quaerit ex solo ea, quae in
conventu dixerat; eadem secreto ab aliis quaerit. Croesus
ex Solone quaesivit, nonne se beatissimum putaret.

Uw. 1. W urzędowej formule: *sententiam rogare aliquem*
 pytać kogo o zdanie (w senacie), wyraża się *acc.* rzeczy przez rze-
 czownik. *Consul Ciceronem primum sententiam rogavit.*

Uw. 2. W składni biernej słów: proszę, pytam się, *acc.*
 osoby zamienia się na podmiot, *acc.* rzeczy zostaje. *Hoc a te inter-*
rogatus sum. Cicero primus sententiam rogatus est.

Accusativus niezależny.

1. Accusativus rozciągłości.

§. 24.

Na pytanie: jak długi? jak szeroki? jak wy-
 soki? jak głęboki? lub jak daleko? jak szeroko? itd.
 wyraża się określenie rozciągłości przez *accusativus*. To
 samo dzieje się w języku polskim.

Helvetiorum fines in longitudinem milia passuum
ducenta, in latitudinem centum et octoginta patebant. Mi-
lites aggerem pedes triginta altum erstruxerunt.

Uw. W bezpośrednim połączeniu z rzeczownikiem można za-
 miast *acc.* położyć także *gen. qualitatis* bez przymiotnika, ozna-
 czającego wymiar: *fossa quindecim pedum*, rów piętnaście stóp
 szeroki. Por. §. 46.

2. Accusativus odległości.

§. 25.

Na pytanie: jak daleko? w jakim oddaleniu? wyraża się miarę odległości przez *accusativus* albo przez *abl. mensurae* (§. 67). Rzeczowniki *spatium* i *intervallum* kładzie się zawsze w *abl.*

Ariovistus milia passuum sex (milibus passuum sex) a Caesaris castris consedit. Marathon abest ab Athenis circiter milia passuum viginti. Sacer mons tria ab urbe milia passuum est. Legiones mille passuum spatio ab hoste constiterunt.

Uw. Jeżeli nie jest podane miejsce, od którego oblicza się odległość, to miarę odległości wyraża się przez *abl.* z przyimkiem *ab*. *Hostes a milibus passuum duobus castra posuerunt.*

3. Accusativus czasu.

§. 26.

1. Na pytanie: jak długo? kładzie się określenie czasu w *acc.*, do którego dodać można przyimek *per*, jak w polszczyźnie przez z.

Decem quondam annos Troia oppugnata est. Castici pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat. Hannibal per annos sedecim variis cladibus Italiam fatigavit.

Uw. W bezpośredniem połączeniu z rzeczownikiem kładzie się *gen. qualitatis*, np. *bellum triginta annorum*. Por. §. 46.

2. Chcąc oznaczyć, ile kto ma lat, kładzie się: a) *natus* z *acc.*: *puer novem annos natus*; b) *gen. qualitatis*: *puer novem annorum*; c) *agens annum* z liczebnikiem porządkowym roku bieżącego: *puer decimum annum agens*.

3. Na pytanie: na jak długo? na kiedy? jak długo naprzód? kładzie się *acc.* z przyimkiem *in*.

Phaethon currum paternum in diem rogavit. Romani Albano bellum in tricesimum diem indixerunt. Solis defectiones praedicuntur in multos annos.

4. Na pytanie: za ile lat? kładzie się liczebnik porządkowy roku następnego w *acc.* z przyimkiem *post* albo w *abl.* bez przyimka: *post annum quartum, anno quarto* za trzy lata.

4. *Accusativus przysłówkowy.*

§. 27.

Niektóre wyrazy mają w *accusatiwie* znaczenie przysłówków. Tu należą:

- a) Zaimki i przymiotniki w rodzaju nijakim: *aliquid* nieco, *nihil* wcale nie, *quid* dlaczego? *multum* wielce, *plus* więcej, *plurimum* najwięcej, *nimum* zbyt wiele, *plerumque* zwykle itp.
- b) Zwroty: *magnam, maximam partem* w znacznej, po największej części, *id genus* w tym rodzaju, *id aetatis* w tym wieku, *id temporis* w tej porze i t. p.

Nihil ea re commoveor. Quid ad me venitis? Suebi maximam partem lacte atque pecore vivunt. Homines ad me id temporis venturos praedixeram.

Accusativus wykrzyknienia.

§. 28.

Accusativus zwykle z przydawką kładzie się w wykrzyknieniach dla wyrażenia podziwu lub boleści. Niekiedy dodaje się do niego wykrzykniki *o, heu, ach!*

W języku polskim kładziemy zwykle przypadek pierwszy z wyrazami: *to, co to za, jakiż, albo przypadek piąty.*

Me miserum! Heu me perditum! O fallacem hominum spem! Hancine impudentiam, iudices, hanc audaciam! O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa aetate non viderit!

Uw. 1. Wykrzyknienie wyraża się czasem przez *nom.*, a jeżeli mowa zwraca się wprost do kogoś, także przez *vocativus*. *O magna vis veritatis, quae facile se per se ipsa defendit!*

Uw. 2. Po *vae* biada i *hei* ach, kładzie się osobę w *dative*; po *en* i *ecce* oto, następuje zwykle *nominativus*. *Hei mihi! Vae victis! En dextra fidesque! Ecce nuntius!*

Dativus.

Znaczenie datiwu.

§. 29.

Dativus jest przypadkiem przedmiotu dalszego czyli pośredniego; oznacza zatem osobę lub rzecz, do której czynność podmiotu odnosi się tylko pośrednio, o ile się ku niej zwraca albo dla niej odbywa.

W pierwszym wypadku *dativus* wskazuje tylko kierunek, w którym podmiot działa (*dat.* przedmiotu dalszego w ściślejszem znaczeniu); w drugim wyraża zarazem osobę lub rzecz, która uczestniczy w skutkach czynności (*dat.* uczestnictwa). Granica jednak między tymi dwoma rodzajami *datiwu* nie zawsze da się ściśle oznaczyć.

Oprócz tego może być *dativus* także częścią orzeczenia, wyrażając cel lub skutek czynności.

Dativus przedmiotu dalszego.

§. 30.

1. *Dativus* przedmiotu dalszego czyli pośredniego kładzie się na pytanie komu? czemu? podobnie, jak w języku polskim:

- a) Po słowach przechodnich często obok *accusatiwu* przedmiotu bliższego.

Post pugnā Marathoniā classem septuaginta navium Athenienses Miltiadi dederunt. Caesar provinciae toti quam maximum militum numerum imperavit. Cimon agros civibus divisit.

W języku polskim używamy czasem przyimków, chcąc dobitniej wyrazić stosunek, jaki zachodzi między czynnością a przedmiotem dalszym: *praedam militibus dividere* podzielić zdobycz między żołnierzy, *fratrem fratri conciliare* pojednać brata z bratem, *dicere alicui* mówić do kogoś, *respondere litteris* odpowiadać na list, *imperare alicui* panować nad kimś.

- b) Po słowach nieprzechodnich, np. *prosum* pomagam, *noceo* szkodzę, *faveo* sprzyjam, *resisto* opieram się, *placeo* podobam się, *pareo*, *oboedio*, *obtempĕro* jestem posłuszny, słucham, *invideo* zazdroszczę, *indulgeo* pobłażam, *servio* służę, *maledico* złorzeczę, *lŕę*, *obtrecto* uwłaczam, poniżam i t. p.

Homines hominibus plurimum et prosunt et obsunt. Themistocles consilium plerisque civitatibus displicebat. Aristidis in re publica consiliis vehementer adversatus est Themistocles. Vir probus invidet nemini. Oblrectare alteri quid habet utilitatis?

Uw. Mówi się: *invideo* tibi zazdrościć tobie, *invideo gloriae tuae* (amici) zazdrościć tobie (przyjacielowi) sławy. *Themistocles Miltiadis gloriae invidit. Passivum* nieosobowo: *Ab Alexandro Magno maxime Achillis gloriae invisum est.*

- c) Po przymiotnikach znaczących: pożyteczny *utilis*, przyjazny *amicus*, przyjemny *inundus*, potrzebny *necessarius*, stosowny *aptus*, łatwy *facilis*, równy *par*, *aequalis*, blizki *propinquus*, podobny *similis* lub mających znaczenie przeciwne. Przysłówki, utworzone od tych przymiotników, rządzą także *datiwem*.

W języku polskim kładzie się przypadek trzeci albo przyimki dla, do. Przymiotnik blizki przybiera przyp. drugi.

Patria omnibus cara est. Veritas plerisque molesta est. Hominum generi cultura agrorum est salutaris. Belgae sunt proximi Germanis. Bellum Peloponnesiacum non minus Lacedaemoniis quam Atheniensibus exitiosum fuit.

Uw. 1. Przymiotniki: *amicus*, *inimicus*, *familiaris*, *aequalis* i inne, użyte w znaczeniu rzeczowników, łączą się także z *gen.* albo z zaimkiem dzierżawczym. *Amicus populi Romani. Amicissimus Caesaris. Familiaris meus.*

Uw. 2. Po *aptus*, *idoneus*, *utilis*, *necessarius* wyraża się cel przyimkiem *ad*. *Res ad bellum utiles. Locus ad pugnam idoneus. Homo ad omnes res aptus.*

Uw. 3. Po *similis* i *dissimilis* kładzie się rzecz w *dat.* lub *gen.*, osobę częściej w *gen.* *Filius patris similis est. Mors somni (somno) similis est.*

Zawsze mówi się: *mei, tui, sui, nostri, vestri, veri similis.*

Uw. 4. Przymiotniki: *propior*, *proximus* i przysłówki: *propius*, *proxime* przybierają także *acc.* *Ubii proximi Rhenum incolunt. Vercingetorix castra propius Romanos movit (§. 76, 5).*

§. 31.

2. Odmienne od języka polskiego przybierają *dativus* następujące słowa nieprzechodnie:

<i>insidior</i> zasadzam się,	<i>persuadeo</i> przekonywam,
<i>irascor</i> gniewam się,	namawiam,
<i>medeor</i> leczę,	<i>studeo</i> przykładam się,
<i>nubo</i> idę za męża,	staram się,
<i>parco</i> oszczędzam,	<i>supplico</i> błagam.

Hannibali Numidae insidiati sunt. Philosophia medetur animis. Servii Tullii filiae duobus Tarquiniis nupserant. Soror Attici erat nupta Ciceroni (także cum Cicerone). Alexander Pindari familiae domuique pepercit. Themistocles persuasit Atheniensibus, ut navibus se defenderent. Omnes homines naturā libertati student. Caesari Cicero pro Marcello supplicavit.

W *passivum* słowa te mają składnię nieosobową, tj. *dativus* pozostaje, a słowo kładzie się w 3. osobie *sing.* *Mihi nunquam persuaderi potuit animos esse mortales. Nec templis quidem deorum a Persis parcitur.*

Uw. Jestem przekonany (=przekonałem się) znaczy: *mihi persuasi, mihi persuasum est, persuasum habeo*; bądź przekonany *persuade tibi*; o tem się przekonywam *hoc mihi persuadeo*.

§. 32.

3. Niektóre słowa w pewnem tylko znaczeniu rządzą *datiwem*:

<i>consulere alicui</i> starać się o kogoś, o coś, myśleć o czemś,	<i>aliquem</i> radzić się kogoś, <i>in</i> <i>aliquem</i> obchodzić się z kimś;
<i>prospicere alicui</i> mieć o kim (o czym) staranie, dbać o kogo (co),	<i>aliquid</i> przewidywać coś, po- starać się o co, <i>in aliquid</i> mieć widok na coś;
<i>providere alicui</i> mieć o kim (czem) staranie, dbać o kogo (co),	<i>aliquid</i> przewidywać coś, opa- trywać w co, <i>de aliqua re</i> starać się o co;

<i>metuere, timere alicui</i> bać się o kogo (eo),	<i>aliquem, aliquid</i> bać się kogo, czego, <i>aliquid ab aliquo</i> bać się czego z czyjej strony, <i>de aliqua re</i> obawiać się o co;
<i>cavere alicui</i> czuwać nad kimś, dbać o kogo,	<i>aliquem</i> strzec się kogoś, <i>ab aliquo</i> mieć się na ostrożności przed kim, <i>de aliqua re</i> zapewnić się względem czego;
<i>temperare alicui</i> oszczędzać kogo (= <i>parcere</i>) t. <i>irae</i> powściągać gniew,	<i>aliquid</i> zachować w czem miarę, urządzić coś, <i>ab aliqua re</i> (= <i>abstinere</i>) wstrzymać się od czego.

Bonus vir utilitati omnium plus quam suae consulit. Graeci semper consuluerunt Apollinem Delphicum. Deus non solum universo mundo, sed etiam singulis prospicit hominibus. Nautae magnas prospexerunt tempestates. Cibariis parum diligenter provisum est. Dux exercitui frumentum providet. Supplicia a vobis pro maleficiis suis metuunt. Caesar Labienus vehementer timuit. Caesar nihil de eventu proclii timendum esse existimavit.

Titus securitati satis carit. De agris foedere cautum est. Lycurgus Lacedaemoniorum rem publicam temperavit. Caesar Helvetios temperaturos ab iniuria non existimabat. Ne templis quidem decorum a Persis temperatum est.

§. 33.

4. Po wielu słowach, złożonych z przyimkami: *ad, ante, in, inter, ob, post, prae, sub* i *super*, kładzie się *dativus*.

W języku polskim odpowiada mu czasem przyp. trzeci, częściej wyrażenie przyimkowe.

Aegyptus ab Augusto imperio Romano adiecta est. Epaminondas Lysim, tristem ac severum senem, omnibus aequalibus suis anteposuit. Darius, Persarum rex, Scythis bellum inferre decrevit. Aristides pugnae navali apud Salamina interfuit. Decius se hostium telis obiecit. Manlius filii caritatem publicae utilitati posthabuit. Pericles quadraginta annos rei publicae Atheniensium praefuit. Lucanius, dum circumvento filio subvenit, interficitur. Leonidas securis Persis supervenit.

Uw. 1. Niektóre z tych słów, zwłaszcza złożone z przyimkami *ad*, *in*, przybierają już to *dativus* już to przyimek, stosownie do znaczenia lub przyjętego w mowie zwyczaju; *dativus* zwykle wtedy, kiedy są użyte w znaczeniu przenośnem, np.:

accedit militibus animus żołnierzom przybywa odwagi; *accedere ad urbem* zbliżać się do miasta, *ad rem publicam* poświęcać się służbie państwa.

admovere servis tormenta niewolników brać na tortury; *admovere exercitum ad urbem* prowadzić wojsko pod miasto.

imponere alicui onus włożyć na kogoś ciężar; *imponere milites in naves* wsadzać żołnierzy na okręty.

inferre alicui bellum wydać komuś wojnę; *inferre signa in hostes* uderzyć na nieprzyjaciół.

inicere alicui timorem nabawić kogo strachu; *inicere se in medios hostes* rzucić się w środek nieprzyjaciół.

insistere hostibus nacierać na nieprzyjaciół; *insistere in bellum* gorliwie zajmować się wojną.

succedere alicui następować po kimś; *succedere ad (sub) montes* podchodzić pod góry.

Uw. 2. Słowa, złożone z przyimkiem *cum* (*con*, *co*), częściej przybierają przyimek niż *dativus*, np. *comparare*, *componere*, *conferre bellum cum pace* lub *paci*, porównywać wojnę z pokojem; *consentire cum aliquo* zgadzać się z kimś; *congredi cum hoste*, zetrzeć się z nieprzyjacielem.

Uw. 3. Bez różnicy znaczenia mają obydwie składnie:

illudere naigrawać się *miseris*, *in miseros*,
insultare uragać się *rei publicae*, *in rem publicam*,
inesse być w czem *alicui*, *in aliqua re*,
interesse mieć udział *pugnae*, *in pugna*.

Uw. 4. Tylko przyimek przybierają słowa: *attendere animum ad* (= *attendere*) *aliquid* zwracać uwagę na co; *incidere in morbum* popaść w chorobę; *incumbere in gladium* rzucić się na miecz, *in (ad) litteras* poświęcać się naukom; lecz *occumbere mortem* ponieść śmierć w bitwie, poledz; *invēhi in aliquem* powstać na kogoś.

Uw. 5. Słowa, znaczące prze wyższą m, przybierają częścią *accusativus*, częścią *dativus*:

praecedere, *superare*, *vincere aliquem*;
praestare, *antestare*, *antecellere alicui*;
antecedere, *anteire aliquem* lub *alicui*.
Excellere przybiera *dativus pluralis*.

Helvetii reliquos Gallos virtute praecedunt. Demosthenes longe omnibus eloquentia praestitit. Romani prudentia ceteras gentes antecesserunt. Pompeius dignitate principibus excellit.

§. 34.

5. Słowa: *aspergo* skrapiam, *circundo* otaczam, *dono* obdarzam, *induo* wdziewam, mają dwojaką składnię, przybierając *dat.* i *acc.* albo *acc.* i *abl.*, a więc:

urbi muros albo urbem muris circumdare.

Graeci hostiarum sanguine aras aspergebant. Deus animum circumdedit corpore. Omnes Thessaliae civitates Pelopidam coronis aureis donaverunt. Caesar praedam militibus donavit. Deianira Herculi sanguine Centauri tinctam tunicam induit.

Aspergere przybiera *dat.* i *acc.* zwykle tylko w znaczeniu przenośnem, np. *orationi sales.*

Induere łączy się rzadko z *acc.* i *abl.*, np. *se laqueis* (= *in laqueos*) wpaść w sidła. *Induo vestem* (bez *mihi*) = wdziewam na siebie szatę; *pass. indutus veste.*

Dativus uczestnictwa.

§. 35.

Dativus, oznaczający osobę lub rzecz, dla której się coś dzieje, kładzie się na pytanie komu? dla kogo? w następujących wypadkach:

1. *Dativus* oznacza osobę lub rzecz, której czynność słowa przynosi korzyść lub szkodę (*dat. commōdi et incommōdi*).

W języku polskim kładzie się przyimek dla albo przyp. trzeci; czasem także zwroty: na korzyść, na szkodę, dla dobra, przez wzgląd na itp.

Non scholae, sed vitae discimus. Maiorum gloria posteris quasi lumen est. Non sibi homo soli natus est, sed patriae et suis. Solon et Lycurgus leges dederunt civibus suis. Non solum nobis divites esse volumus, sed liberis, amicis, propinquis maximeque rei publicae. Caesar inimicitias suas rei publicae donavit.

Uw. Tu należy *dativus ethicus*, służący do wyrażenia tej osoby, którą czynność żywo obchodzi. W ten sposób używa się szczególnie zaimków osobistych. *Quid mihi pater agit? Hic mihi quisquam mansuetudinem nominat! Quid hoc sibi vult? co to znaczy? Quid huic homini faciam? Quid tibi (także de te lub te) faciam? co pocznę z tobą?*

§. 36.

2. *Dativus* ze słowem *esse* oznacza osobę lub rzecz, która coś stale posiada (*dat. possessivus*).

W języku polskim tłumaczy się *esse* przez mieć, posiadać.

Non idem semper floribus color est. Quo minus honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt.

Składni tej używa się zawsze w wyrażeniu: *est mihi aliquid cum aliquo*. *Est homini cum Deo similitudo. Erat Pompeio cum Caesare controversia.*

Uw. 1. Przymioty duchowe i cielesne wyraża się innymi zwrotami, np. «Cycero posiadał niepospolity dar wymowy» znaczy:

Summa in Cicerōne eloquentia fuit, albo

Summa Cicerōnis eloquentia fuit, albo

Cicēro eloquentissimus fuit, albo

Cicēro summā (ae) eloquentiā (ae) fuit.

Uw. 2. Po *est mihi nomen (cognōmen)* jest mi na imię, nazywam się (mam przydomek), kładzie się imię w *dat.* albo w *nom.* *Est mihi nomen Gaio (Gaius). P. Scipioni ex virtute Africāno (Africānus) cognōmen fuit.*

To samo dzieje się w wyrażeniach: *dare, indere, imponere, tribuere nomen (cognōmen) alicui*, użytych biernie. *Tarquinio cognōmen Superbo (Superbus) datum est.*

W składni czynnej mówi się: *Tarquinio cognōmen Superbo (Superbum) dederunt.*

§. 37.

3. *Dativus* kładzie się w składni biernej zamiast *ablatiwu* z przyimkiem *ab* dla oznaczenia osoby działającej (*dativus auctoris*).

Dzieje się to zawsze przy *part. futuri passivi*, czasem także przy innych formach strony biernej, zwłaszcza po czasach złożonych z *part. perfecti*.

Omnibus hominibus moriendum est. Amicitia nobis magna pietate colenda est. Cui non sunt audita Demosthenis vigiliae? O frustra mihi suscepti labores!

Uw. Jeżeli budowa zdania wymaga jeszcze drugiego *dativus*, natenczas dla uchylenia dwuznaczności kładzie się *abl.* z przyimkiem *ab* zamiast *dat.* osoby działającej. *Civibus est a vobis consulendum.*

Dativus częścią orzeczenia.

§. 38.

Dativus może być także częścią orzeczenia, wyrażając cel, w jakim się coś dzieje, lub skutek, który jakaś rzecz spowodza. Zwykle towarzyszy mu wtedy drugi *dativus*, oznaczający osobę lub rzecz, dla której się coś dzieje. Stąd powstaje podwójny *dativus*.

1. *Dativus* celu kładzie się na pytanie na co? w jakim celu? po słowach: *dare, accipere, deligere, venire, mittere, relinquere* itp.

W języku polskim *dat.* celu tłumaczy się przez przypadek, zawisły od przyimków: na, w, dla, a czasem przez przyp. szósty.

Cuesar quinque cohortes castris praesidio reliquit. Pericles agros suos dono rei publicae dedit. Mille Plataeenses Atheniensibus adversus Persas auxilio venerunt.

Tu należą zwroty: *receptui canere* trąbić na odwrót, *signum dare receptui* dać znak do odwrotu, *deligere locum castris* wybrać miejsce na obóz, *diem dicere colloquio* oznaczyć dzień na rozmowę itp.

2. *Dativus* skutku kładzie się na pytanie na co? za co? po słowach:

a) *esse* w znaczeniu: wychodzić na co. uchodzić za co. służyć za co;

b) *dare, ducere, habere, tribuere* w znaczeniu: uważać, poczytywać za co.

W języku polskim *dat.* skutku tłumaczy się zwykle przez przypadek, zawisły od przyimków: za, na, a po słowie *esse*, być, przez przyp. szósty lub przyimek. Można jednak słowo *esse* oddać także przez słowa: jednać, przynosić, sprawiać coś itp.

Magno malo est hominibus avaritia. Gallis brevisitas Romanorum contemptui fuit. Hortensio tribuebatur ignaviae, quod nunquam bello civili interfuisset. Epaminondas in iudicio nihil eorum negavit, quae adversarii crimini dabant. Cui bono est?

Tu należą zwroty: *laudi*, *honoris* *esse* być zaszczytem, *impedimento* *esse* być przeszkodą, *praesidio* *esse* być obroną, *argumento* *esse* służyć za dowód, *detrimeto* *esse* przynosić szkodę, *usui* *esse* być użytecznym, *voluptati* *esse* sprawiać rozkosz, *cordi* *esse* przypadać do serca itp.

Genetivus.

Znaczenie genetiwu.

§. 39.

Genetivus jest przypadkiem określeń dopełniających, podobnie jak polski dopełniacz. Służy zatem do bliższego określenia imion, uzupełniając ich znaczenie i łącząc w jedną całość dwa wyobrażenia, zostające w stosunku zależności. Stosunek ten może być rozmaity.

Także *genetivus*, zawisły od słowa, jest właściwie dopełnieniem imienia, którego pojęcie zawiera się w słowie: *memini patris* = *memor sum patris*.

Genetivus zawisły od rzeczowników.

§. 40.

1. **Genetivus possessivus**, dopełniacz dzierżawczy, oznacza osobę lub rzecz, która coś posiada, do której coś należy. Zastępuje on miejsce:

a) przydawki, jeżeli się bezpośrednio łączy z swym rzeczownikiem: *domus regis* = *domus regia*, *sors hominum* = *sors humana*, *liber Ciceronis*, *mos maiorum*, *fructus arboris* itd.

b) orzeczenia, po słowach *esse* i *fiēri* w znaczeniu: być, stać się czyjąś własnością, należeć do kogo; *putare*, *habere* w znaczeniu: uważać za czyjąś własność.

Caesar potius esse Ariovisti Galliam quam populi Romani negabat. Omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Quaecunque sunt in rerum natura, deorum atque hominum putanda sunt.

Uw. Zamiast *gen.* zaimka osobistego, kładzie się zaimek dzierżawczy, np. dom należy do mnie = *domus mea est*; zatem: *aliquid dicionis suae facere* zagarnąć coś pod swoją władzę, *aliquid lucri facere* obrócić coś na swoją korzyść, *sui iuris esse* być panem swej woli, *omnia arbitrii sui facere* wszystko uczynić zawisłem od swej woli itp.

§. 41.

2. **Esse z *gen.*** rzeczownika znaczą także: jest rzeczą, właściwością, zwyczajem, obowiązkiem, dowodem, oznaką itp. Podmiotem zdania jest wtedy zwykle *infinitivus*.

W języku polskim używa się często innych jeszcze wyrażań, np. wymagać, dowodzić, musieć, móc, pozwalać, zgadzać się, przystoi, wypada itp.

Adulescentis est maiores natu vereri. Cuiusvis hominis est errare, nullius nisi desipientis in errore perseverare. Populi grati est praemiis afficere bene meritos de re publica cives. Nihil est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias. Podobnie: *Tempori cedere, id est, necessitati parere semper sapientis est habitum.*

Uw. Zamiast: *stulti (stultitiae) est ridere*, można także powiedzieć: *stultum (stultitia) est ridere*; lecz przymiotniki o jednym zakończeniu kładą się tylko w *gen.*: *Sapientis est dicere* obok *sapientiae (sapientia) est dicere*.

Zamiast *gen.* zaimków osobistych kładzie się zawsze rodzaj nijaki zaimków dzierżawczych: *meum, tuum* itd. *Mentiri non est meum. Caesar suum esse duxit castra praesidio firmare.*

§. 42.

3. **Genetivus**, zawisły od rzeczownika słownego, jest dwójaki:

- a) **genetivus subiectivus**, dopełniacz podmiotowy, oznacza osobę lub rzecz, od której pochodzi czyn-

ność, zawarta w rzeczowniku rządzącym, np. *amor Dei* miłość Boga (= *Deus amat*), *desiderium patris* tęsknota ojca (= *pater desiderat*), *timor civium* (= *cives timent*).

- b) **genetivus obiectivus**, dopełniacz przedmiotowy, oznacza osobę lub rzecz, na którą przechodzi czynność, zawarta w rzeczowniku rządzącym, np. *amor Dei* miłość Boga, ku Bogu (= *Deum amamus*), *cupiditas gloriae* żądza sławy.

W języku polskim tłumaczy się *gen. obiect.* zwykle przez dopełniacz przedmiotowy, często jednak wyraża się przez inne przypadki bez przyimka lub z przyimkiem:

<i>desiderium patriae</i>	tęsknota za ojczyzną,
<i>fiducia virium</i>	ufność w siły,
<i>gratia beneficii</i>	wdzięczność za dobrodziejstwo,
<i>iudicium pulchritudinis</i>	sąd o piękności,
<i>opinio deorum</i>	wiara w bogów,
<i>studium litterarum</i>	zajmowanie się naukami,
<i>timor hostium</i>	bojaźń przed nieprzyjaciółmi.

Uw. 1. Także w języku łacińskim kładzie się dla jasności przyimkowe określenia zamiast *gen. obiect.* osoby po rzeczownikach, wyrażających przychylne lub nieprzychylne usposobienie. *Amor in amicos. Timor ab hoste. Tuum in omnes odium. Pietas erga parentes.*

Uw. 2. *Gen. obiectivus* zaimków osobistych wyraża się zwykle przez *gen.*: *mei, tui, sui, nostri, vestri*, lecz także przez zaimki dzierżawcze, które zresztą, podobnie jak w języku polskim, mają znaczenie *gen. subiectivi* lub *possessivi*. *Amor tui* miłość ku tobie, *memoria nostri* pamięć o nas; lecz *metus vester* może znaczyć: bojaźń wasza i bojaźń przed wami.

Gen. mei, tui itd. są właściwie formami rodzaju nijakiego ze znaczeniem rzeczownem: mojej, twojej itd. istoty. Tem też tłumaczą się wyrażenia takie, jak: *Melior pars nostri animus est. Studium vestri videndi.*

Uw. 3. *Nostrum* i *vestrum* służą za *gen. partitivus* (§. 45). *Multi nostrum* wielu z nas. — *Nos (vos) omnes* ma w *gen. nostrum (vestrum) omnium. Patria est communis parens omnium nostrum.*

§. 43.

4. *Genetivus* kładzie się po *causā, gratiā* dla, gwoli, ze względu na, i *instar* nakształt, za. Są to właściwie rzeczowniki, które otrzymały znaczenie przyimków.

Omnia in hoc mundo hominum causa facta sunt. Bestiae hominum gratia generalae sunt. Plato unus mihi instar omnium est.

Uw. Zamiast *gen.* zaimków osobistych kładzie się *pron. possessivum* w *abl.*: *meā, tuā, suā, nostrā, vestrā*, dla mnie, dla ciebie itd. *Mea ipsius causa* dla mnie samego. *Multa, quae nostra causa nunquam faceremus, facimus amicorum causa.*

§. 44.

5. *Genetivus explicativus* (*appositivus*), dopełniacz wyjaśniający, zastępuje miejsce przydawki rzeczownej. Rzeczownik szczegółowy służy tu do określenia rzeczownika ogólnego. Por. §. 7, 5, uw.

Język polski ma także ten rodzaj dopełniacza; w tłumaczeniu jednak kładziemy częściej obydwu rzeczowniki w tym samym przypadku albo *gen.* oddajemy przymiotnikiem, określeniem przyimkowym lub zwrotem opisowym, np.:

<i>virtus continentiae</i>	cnota wstrzemięźliwości,
<i>poena mortis</i>	kara śmierci,
<i>vox voluptatis</i>	wyraz rozkosz,
<i>verbum carenti</i>	słowo nie mieć,
<i>praemia pecuniae</i>	nagrody pieniężne,
<i>auxilia peditatus</i>	posiłki w jeździe,
<i>bona gloriae</i>	dobra, polegające na sławie itp.

Dulce est nomen pacis. Cato cognomen sapientis habebat. Ennius mercedem gloriae flagitat. Themistocles consilio Piraei portus constitutus est.

§. 45.

6. *Genetivus partitivus*, dopełniacz udziałkowy, oznacza całość, której się część wymienia.

Używa się zgodnie z językiem polskim przy rzeczownikach i przysłówkach, wyrażających ilość lub miarę np. *magnus numerus militum* wielka liczba żołnierzy, *magna vis auri* wielka ilość złota, *satis eloquentiae* dosyć wymowy, *modius frumenti* miara zboża, *poculum vini* puhar wina, *multitudo hominum* mnóstwo ludzi itp.

Odmienne od polskiego języka kładzie się:

a) Po *comparatiwach*, *superlatiwach*, liczebnikach porządkowych i wielu zaimkach, np. *alter*, *alius*, *nemo*, *nullus*, *quis*, *aliquis*, *quilibet*, *quisque* i t. d.

W języku polskim kładzie się przyimki: z, między, z pomiędzy.

Nobiliores Romanorum non facile sine comite in publicum prodibant. Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae. Totius Galliae plurimum Helvetii poterant. Tertius regum Romanorum bellum cum Albanis gessit. Quis mortalium sine vitiis natus est?

Uw. 1. Zamiast *gen.* kładzie się często przyimki: *ex*, *de*, *inter*. *Acerrimus ex omnibus est sensus videndi. Themistocles fidelissimum de servis suis ad Xerzem misit.*

Przyimek koniecznie położyć należy, jeżeli całość wyrażona jest przez liczebnik albo przez rzeczownik w l. poj. *De tribus fundis nobilissimi. Thales sapientissimus in septem fuit. Quis ex populo?*

Uw. 2. Po liczebnikach głównych od *unus* do *mille* nie kładzie się *gen. partitivus*. *Duae ex navibus nostris* lub *nostrae duae naves interierunt. Hostes* lub *de hostibus sexaginta ceciderunt. Plur. milia* łączy się z *gen.*: *duo milia equitum.*

Zawsze mówi się: *unus ex* lub *unus de*. *Unus ex multis* jeden z wielu; *unus multorum* = człowiek pospolity.

Uw. 3. Przymiotniki liczebne, zwłaszcza *pauci*, *tot*, *quot*, *complures*, nie łączą się z *gen. part.* *Complures nostri milites* albo *ex nostris militibus ceciderunt*. Lecz dla uwydatnienia podziału całości kładzie się także po nich *gen.* *Non paucae istarum arborum mea manu satae sunt. Multi cives* wielu obywateli, *multi civium* wielu z obywateli.

Natomiast częściej kładzie się *genetivus* po wyrażeniach: *unus* — *alter*, *alter* — *alter* itd. *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, alteram Aquitani, tertiam Galli.*

Uw. 4. Po *uter*, *uterque*, *neuter* kładą się rzeczowniki w tym samym przypadku, zaimki w *gen.* np. *uterque exercitus, utraque castra, uter consul, neuter dux; vestrum, illorum, quorum uterque*. Lecz w rodzaju nijakim: *hoc, quod utrumque*.

b) Po zaimkach i przymiotnikach liczebnych, w rodzaju nijakim l. poj. rzeczownie użytych, jeżeli są podmiotem lub biernikiem w zdaniu: *multum*,

plus, plurimum; paulum, minus, minimum; tantum, quantum, aliquantum; id, hoc, illud, quod, quid, aliquid, quidquam, nihil itd.

W języku polskim kładzie się przypadek drugi albo przyimek z albo połączenie przydawkowe.

Tantum cibi et potionis adhibendum est, ut reficiantur vires, non opprimantur. Temperantia etiam in senectute aliquid pristini roboris conservare potest. Veneti, quidquid ubique fuerat navium, unum in locum coegerant. Quid causae fuit, cur Graecia interiret? Virtus nihil expetit praemii. Dimidium facti, qui coepit, habet.

Multum pecuniae = *magna pecunia* wiele pieniędzy; *satis magna pecunia* dosyć pieniędzy; *satis magnae copiae* dosyć wojska, *satis multi milites* dosyć żołnierzy.

Uw. Przymiotniki, użyte rzeczownie w rodzaju nijakim l. poj., można kłaść w *gen. part.*, jeżeli należą do dekl. drugiej. Mówi się więc: *nihil novi* albo *nihil novum*.

Połączenie przydawkowe jest konieczne, jeżeli od przymiotnika zależy jakiś przypadek. *Nihil fide sua indignum fecit.* — Zawsze mówi się: **nihil aliud**, nie innego.

Przymiotniki dekl. trzeciej zatrzymują przypadek wyrazu rządzącego; tylko w połączeniu z przymiotnikami dekl. drugiej można je kłaść w *gen.* *Nihil memorabile. Aliquid divini et caelestis.*

- c) Po przysłówkach miejsca: **ubi, ubicumque, nusquam, eo, aliquo**, lecz tylko *gen.*: **gentium, terrarum, loci, locorum.**

Ubinam gentium sumus? gdzie właściwie jesteśmy? *Ubicumque terrarum et gentium ius civium violatum est. Aliquo terrarum migrandum est.*

Uw. Zamiast: *eo* (do tego stopnia) *amentiae progressus est* mówi się: *ad eam (tantam) amentiam progressus est.*

§. 46.

7. Genetivus qualitātis, dopełniacz własnościowy, oznacza przymiot, własność lub inne względy, tyjące się liczby, wagi, wartości, rodzaju i gatunku.

Składa on się zawsze z rzeczownika, połączonego z przymiotnikiem, a ma znaczenie:

- a) przydawki, jeśli się łączy bezpośrednio z rzeczownikiem: *vir magni ingenii, res magni laboris, puer novem annorum, saxa magni pondēris, praedium magnae pecuniae, homines ordinis senatorii, huius generis difficultates* itd.

W języku polskim kładzie się przyp. drugi albo przymiotnik albo określenie przyimkowe (o, na).

Nervi erant homines feri magnaēque virtutis. Levis armaturae pedites hostibus occurrebant. Caesar fossam quadraginta pedum duxit.

- b) orzeczenia po słowie **esse**, które w języku polskim tłumaczy się przez: mieć, posiadać, okazywać, odznaczać się, składać się, wynosić, trwać itp.

Xerxis classis mille ducentarum navium longarum fuit. Fluminis altitudo erat circiter trium pedum. Bellum triginta annorum fuit.

Uw. Także słowa: *fio, videor, puto, existimo* itp. przybierają niekiedy *gen. qualitatis*. *Critognātus magnae auctoritatis in Arvernīs habitus est.*

Genetivus zawisły od przymiotników.

§. 47.

1. **Genetivus obiectivus** kładzie się po wielu przymiotnikach niezupełnych czyli względnych (**adiectiva relativā**).

Niektórym z nich odpowiadają także w jęz. polskim przymiotniki, rządzące przyp. drugim, np.: *avidus pecuniae* chciwy pieniędzy, *cupidus gloriae* żądny sławy, *consciūs culpaē* świadomy winy, *ignārus loci* nieświadomy miejsca, *memor beneficii* pomny dobrodziejstwa, *immēmor doloris* niepomny boleści, *plenus exemplorum* pełen przykładów.

2. Odmienne od języka polskiego przybierają **genetivus**:

- a) Przymiotniki, wyrażające: zamięłowanie, udział, biegłość, władzę i niedostatek, lub mające znaczenie przeciwne:

<i>studiōsus sapientiae</i>	zamiłowany w mądrości,
<i>perītus iuris</i>	biegły w prawie,
<i>imperītus belli</i>	niedoświadczony w wojnie,
<i>prudēns rei militaris</i>	obeznany z sztuką wojenną,
<i>imprudēns maris</i>	nieobeznany z morzem,
<i>particeps praedae</i>	mający udział w zdobyczy,
<i>expers litterarum</i>	nieobznajomiony z literaturą,
<i>inops consilii</i>	ubogi w radę, bezradny,
<i>insuētus laboris</i>	nieprzywykły do pracy,
<i>compos mentis</i>	władający rozumem, przytomny,
<i>impōtens irae</i>	nie mający władzy nad gniewem.

W języku polskim *esse* z przymiotnikiem względnym wyraża się często przez słowa, np. nie posiadam czegoś, nie znam się na czym, rozporządzam, władam czym, poczuwam się do czegoś, staram się o coś, należę do czegoś itp.

Epaminondas studiosus erat audiendi. Cato iuris fuit peritissimus. Solus homo ex tot animantium generibus rationis est particeps. Bestiae rationis et orationis sunt expertes. In magnis periculis multi sunt inopes consilii.

Uw. **Plenus** łączy się niekiedy z **abl.**: *plenus expectatione, domus plena ornamentis*. Podobnie mówi się: *iuris* lub *iure peritus* (*consultus*) biegły w prawie.

- b) Przymiotniki: **communis** wspólny, **proprius** właściwy i **sacer** poświęcony, które w języku polskim rządzą przyp. trzecim.

Amicorum omnia sunt communia. Sapientis est proprium nihil, quod paenitere possit, facere. Delus insula Apollinis Dianaeque sacra putabatur.

Uw. **Communis** przybiera także **dativus**: *omni aetati mors est communis*. Zawsze kładzie się *dat.* w wyrażeniu: *est mihi res communis cum aliquo*. *Omnia mihi cum amicis communia sunt.*

Przy **proprius** kładzie się zamiast *gen.* zaimków osobistych albo *dat.* albo *pron. possessivum*. *Mihi (meum) proprium est.*

3. Niektóre **participia praesentis activi** słów przechodnich łączą się z *gen.*, jeżeli wyrażają stały przymiot.

Epaminondas adeo fuit veritatis diligens, ut ne ioco quidem mentiretur. Romani semper appetentes gloriae fuerunt. Quis famulus amantior domini quam canis?

Genetivus po słowach.

§. 48.

1. Po słowach przechodnich: *admōneo, commōneo, commonefācio* (*aliquem alicuius rei* lub *de aliqua re*) przypominam komuś coś, kładzie się przedmiot przypominany w *gen.* albo w *abl.* z przyimkiem *de*.

Catilina admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae. De proelio vos invitatus admonui. Ipse te veteris amicitiae commonefeci. Nomen Verris de avaritia nos commonet.

Uw. Przedmiot, wyrażony przez rodzaj nijaki zaimków lub przymiotników liczebnych, kładzie się w *acc.* (§. 20, 2). *Illud me praeclare admones. Multa te admonui.*

2. Po słowach nieprzechodnich: *memini* pamiętam, *reminiscor* przypominam sobie i *obliscor* zapominam, kładzie się osobę w *gen.*, rzecz w *gen.* albo w *acc.*

O rex, memento Atheniensium! Beneficia debet meminisse is, in quem collata sunt. Divico monuit Caesarem, ut reminisceretur et veteris incommōdi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Caesar cohortatus est Aeduos, ut controversiarum obliviscerentur.

Podobną składnię ma słowo *recordor* przypominam sobie, lecz osobę przybiera tylko w *abl.* z przyimkiem *de*, np. *recordari de amico*, lecz *recordari meritum* lub *meriti*.

Uw. 1. Rzecz, wyrażona przez rodzaj nijaki zaimków lub przymiotników liczebnych, kładzie się zawsze w *acc.* (§. 20, 2). *Caesar nihil solet oblivisci nisi iniurias.*

Uw. 2. *Memini* z *acc.* osoby znaczy: pamiętam, przypominam sobie kogoś ze współczesnych. *Cinnam memini, quem tu meminisse non potes.*

Uw. 3. *Venit mihi in mentem*, przychodzi mi na myśl, składa się albo nieosobowo z *gen.* rzeczownika albo osobowo z *nom.* zaimka lub przymiotnika w rodzaju nijakim. *Venit mihi Platonis in mentem. Multa (haec) mihi in mentem veniunt.*

§. 49.

3. Po słowach: *aestimare, facere, habere, putare, ducere* szacować, cenić; *esse, fieri, haberi, putari* mieć wartość, znaczyć, wyraża się przez *genetivus* cenę ogólną (*gen. pretii*):

magni wiele, wysoko, *pluris* więcej, wyżej, *plurimi* najwięcej, najwyżej; *permagni* bardzo wysoko, *maximi* najwyżej;

parvi mało, nisko, *minoris* mniej, niżej, *minimi* najmniej, najniżej, *tanti* tyle, *tantidem* równie tyle, *quanti* ile, *nihili* za nic.

Nulla vis auri et argenti pluris quam virtus aestimanda. Quanti quisque amicos facit, tanti fit ab amicis. Commii regis auctoritas in Britannia magni habebatur. Mea mihi conscientia pluris est, quam omnium sermo.

Uw. 1. Zamiast *nihili putare*, nie mieć za nic, i *nihili esse*, za nic uchodzić, mówi się także: *pro nihilo putare, pro nihilo esse*. — *Est tanti* z *inf.* znaczy: opłaci się, warto.

Uw. 2. Cenę, dokładnie oznaczoną, wyraża się przez *abl. pretii*. *Lis quinquaginta talentis aestimata est*. Por. §. 68.

§. 50.

4. Po słowach: *accuso, insimulo, arcesso, reum facio* oskarżam, *coarguo, convinco* przekonywam o co, dowodzę czegoś, *damno, condemno* skazuję, *absolvo, libero* uwalniam, kładzie się w *gen.* winę lub zbrodnię (*gen. criminis*).

Themistocles absens proditoris accusatus est. Cicero nimiae Verrem avaritiae coarguit. Marcellus supra septuaginta damnatos proditoris securi percussit. Caecilius iudex absolvit iniuriarum cum, qui poetam laeserat.

Uw. 1. Ten *gen.* zawisły jest właściwie od domyślnego *abl. causae*: *crimine, nomine, lege, culpa*, który występuje w zdaniu: *Miltiades crimine Paro accusatus est*.

Uw. 2. Kara wyraża się przez *abl.* *Camillus absens quindecim milibus gravis aeris est damnatus*. Podobnie: *multare aliquem morte, capite, exsilio, pecunia, vinctis* itd.

Wyjątek stanowi *caput* w wyrażeniach: *capitis* (lub *capite*) *damnare* skazać na śmierć, *capitis accusare* oskarżać o zbrodnię kryminalną, *capitis absolvere* uwolnić od kary śmierci. *Miltiades capitis absolutus, pecunia multatus est.*

Uw. 3. Zamiast *gen.* zdarza się także *abl.* z przyimkiem *de*, zwłaszcza w wyrażeniach ze słowem *postulare*, np. *postulare aliquem de repetundis* (zapożwać o zdzierstwo), *accusare de vi* (o gwałt), *de veneficiis* (o otruciu). Zawsze mówi się: *inter sicarios accusare* oskarżyć o skrytobójstwo.

§. 51.

5. Słowa nieosobowe, oznaczające nieprzyjemne uczucie:

piget me przykro mi, martwię się,
pudet me wstyd mi, wstydzę się,
paenitet me żal mi, żałuję,
taedet me mierz mi, czuję wstręt,
misëret me żal mi, lituję się,

przybierają osobę, doznającą uczucia, w *acc.*, przedmiot, wzbudzający uczucie, w *gen.* lub *inf.*

Male vincit is, quem paenitet victoriae. Nunquam suscepti negotii Atticum pertaesum est. Pauperum te misereat. Non me pudet fateri nescire, quod nesciam. Galli de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio paenitere necesse est.

Uw. 1. Przedmiot uczucia, wyrażony przez rodzaj nijaki zaimka, kładzie się w *nom.*: *hoc, id, illud, quid, nihil. Sapiens nihil facit, quod paenitere possit.*

Po słowie *paenitet* można zamiast *gen.* położyć zdanie ze spójnikiem *quod. Non me paenitet, quod vixi.*

Uw. 2. Także słowo osobowe *misereor*, lituję się, rządzi *gen.* *Miserere mei. Pauperum miserendum est.*

§. 52.

6. Słowo nieosobowe *interest*, zależy na czemś, ma w *gen.* osobę lub rzecz, której na czemś zależy; lecz zamiast *gen.* zaimków osobistych kładzie się: *meā, tuā, suā, nostrā, vestrā.*

Rzecz, na której komuś zależy, wyraża się: *a)* przez *inf.* lub *acc. c. inf.*; *b)* przez zdanie pytajne; *c)* przez rodzaj nijaki zaimków w *nom.*; *d)* przez zdanie ze spójnikiem *ut* lub *ne*.

Ile na czem zależy, wyraża się: *a)* przez przysłówki: *magnopere, magis, maxime* itp.; *b)* przez rodzaj nijaki przymiotników, przysłówkowo użytych: *multum, plus, plurimum* itp.; *c)* przez *gen. pretii: magni, parvi, tanti, quanti*.

Romanorum plurimum intererat Carthaginem deleri. Caesar Divitiacum docet, quantopere rei publicae intersit manus hostium distineri. Caesar dicere solebat non tam sua quam rei publicae interesse, ut salvus esset. Quid tua interest?

Uw. Podobną składnię ma słowo *refert*, zależy na czem, lecz nie łączy się nigdy z *gen.* *Quid nostra refert victum esse Antonium? Quid refert, quam diu vixeris, nisi bene vixeris?*

Ablativus.

Znaczenie ablatiwu.

§. 53.

Ablativus jest przypadkiem przysłówkowych określeń słowa, wyrażając rozmaite okoliczności, wśród których czynność się odbywa.

Pierwotnie odpowiadał on na pytanie skąd? i służył do oznaczenia przedmiotu, od którego się coś oddala (*separativus*). Z czasem przybrał jeszcze znaczenie dwóch przypadków zaginionych, z których jeden, *instrumentalis*, odpowiadał naszemu przyp. szóstemu na pytanie czem? drugi, *localis*, naszemu przyp. siódmemu na pytanie gdzie? i kiedy?

Tym sposobem *ablativus* łączy w sobie trzy pierwotnie formą i znaczeniem różne przypadki. Trojakie to jego znaczenie uwydatniają w pewnych razach odpowiednie przyimki: *separativus* przybiera *a, de, ex, instrumentalis cum, localis in*.

• Ablativus w znaczeniu pierwotnem.

§. 54.

1. **Ablativus separationis**, rozłączenia, używa się już to bez przyimków już to częściej z przyimkami *a, de, ex* po słowach i przymiotnikach, wyrażających brak (*abl. inopiae*) lub rozłączenie, a mianowicie:

a) *Abl.* bez przyimka przybierają słowa, znaczące:
 potrzebuję: *egeō, indigeō*;
 nie mam, jestem wolny: *careo, vaco*;
 pozbawiam: *privo, orbo, spolio, nudo, exuo*.

Cum Lacedaemonii indigerent pecunia, Agesilāus patriam sublevavit. Miserum est carere amicis. Vacare culpa magnum est solacium. Democritus dicitur oculis se privasse. Verres in Sicilia sacra omnia ornamentis spoliavit. Murus defensoribus nudatus est. Caesar hostes armis exuit.

Uw. *Indigeo*, potrzebuję, rządzi często *gen.*: *indigere frumenti. Virtus plurimae exercitationis indiget.*

b) *Abl.* rzeczy z przyimkiem *a, de, ex* lub bez przyimka, *abl.* osoby z przyimkiem *a*, kładzie się po słowach, znaczących:

uwalniam: *libēro, solvo, absolvo, levo*;
 wypędzam: *pello, depello, expello, exturbo*;
 oddalam: *moveo, amoveo, deicio, deturbo*;
 oddalam się: *cedo, decēdo, exeo, egredior*;
 wstrzymuję: *arceo, prohibeo*;
 wstrzymuję się: *abstīneo, desisto*;
 wolny: *liber, vacuus*; ogołocony: *orbis, nudus*.

Themistocles Graeciam servitute liberavit. Tarquinius Superbus urbe expulsus est. Milites legionis septimae Britannos ex silvis expulerunt. Exercitus populi Romani Galliae finibus egressus est. Aurigae apud Britannos ex proelio excedunt. Apud maiores nostros hospitem arcere tecto nefas habebatur. Sequani itinere Helvetios prohibere constituerunt. Labienus nostros expectabat proelioque abstinerebat. Caesar legiones revocari et itinere desistere iussit. Animus per somnum curis vacuus est.

Thrasylbulus patriam a triginta tyrannis liberavit. Milites ne a mulieribus quidem et infantibus manus abstinuerunt. Urbs nuda a defensoribus in hostium manus venit.

Tu należą zwroty:

defendere cives ab iniuriis bronić obywateli od krzywd,

defendere iniurias a civibus odwracać krzywdy od obywateli, *tueri aliquem a periculo* ochraniać kogo od niebezpieczeństwa, *tutus (ab) aliqua re* bezpieczny od czego.

Uw. *Intercludo*, zamykam, odcinam, ma dwojaką składnię: *intercludere alicui aliquid* lub częściej *aliquem aliqua re*. *Angustiae hostibus fugam intercluserunt*. *Galli comitatibus nostros intercludere instituunt*.

Interdico, zakazuję, ma osobę w *dat.*, rzecz w *abl.*: *interdicere alicui aliqua re*. *Ariovistus omni Gallia Romanis interdixit*.

Alicui aqua et igni interdicere znaczy: zabronić komu wody i ognia, tj. skazać go na wygnanie.

e) *Ablativus* z przyimkiem *a* przybierają słowa, złożone z przybranką *dis* lub *se*, np. *discerno*, *distinguo* rozróżniam, *diffĕro*, *disto* różnię się, *se-
iungo*, *sepāro* rozdzielam; tudzież *abhorreo* brzydzę się, mam wstręt, *aliĕno*, *abalieno* odstręczam.

Est philosophi vera a falsis distinguere. *Aedui suum consilium ab reliquis separare non sunt ausi*. *Duces a pace abhorrent*.

Alienus w znaczeniu: niedogodny, przybiera *dat.*, np. *The-
mistocles alienissimo sibi loco conflirit*; w znaczeniu: obcy, nie-
przychylny, *abl.* z przyimkiem *a* lub bez przyimka. *Homo sum,
humani nil a me alienum puto*.

Uw. *Discrepare*, *dissidere*, *dissentire*, *discordare* różnić się, nie zgadzać się z kim, mają składnię: *ab aliquo* lub *cum aliquo*.

§. 55.

2. *Ablativus* bez przyimka w połączeniu z imiesłowem *natus* lub *ortus* wyraża pochodzenie (*abl. originis*). Kładą się w nim rzeczowniki, użyte do oznaczenia rodziców lub stanu (*locus, genus, familia*).

Apollo Iove et Latona natus est. *Cicero equestri genere ortus est*. *Fortuna multos ignobili loco natos ad summos honores extulit*.

Uw. Do imienia matki dodaje się czasem, do zaimka zawsze przyimek *ex*. *Neocles civem duxit, ex qua natus est Themistocles*.

Ortus ab aliquo oznacza dalsze pochodzenie. *Cato Uticensis a Censorio ortus est*. *Belgae a Germanis orti erant*.

§. 56.

3. *Ablativus comparationis*, porównania, kładzie się zamiast *quam* z *nominatiwem* lub *accusatiwem* po stopniu wyższym przymiotników i przysłówków.

Oznacza osobę lub rzecz, z którą się inną osobę lub rzecz porównywa; a używa się często w zdaniach przeczących i w pytaniach, mających znaczenie przeczące.

W języku polskim używamy: niż, niżeli, anizeli (po przeczeniu jak) albo przyimków: od, nad.

Ex Nestōris lingua melle dulcior fluebat oratio. Quis clarior fuit in Graecia Themistocle? Caesar militum vitam sua salute cariorem habuit. Neminem Lycurgo aut meliorem aut utiliorem Lacedaemon tulit. Lacrimis nihil citius arescit. Demosthēne nemo planius locutus est. Cicero non diutius anno in provincia fuit.

Uw. 1. Zaimek względny kładzie się zawsze w *abl.* zamiast *quam* z *nom.* lub *acc.* *Admiramur Phidiae simulācra, quibus nihil in illo genere perfectius est.*

Uw. 2. Po *plus*, *minus*, *amplius* i *longius* można w określeniach liczby i miary opuścić *quam* przed każdym przypadkiem, pozostawiając określenie w tym samym przypadku lub kładąc je w *abl.* zamiast *quam* z *nom.* i *acc.*

In eo proelio ceciderunt minus duo milia hostium. Eo die caesi sunt Romani minus quadringentis. Apud Suebos non longius anno remanere uno in loco licebat.

Podobnie: *puer plus (quam) novem annos natus* albo *maior novem annis*, chłopiec mający więcej niż 9 lat.

Uw. 3. *Abl. comparationis* w zwrotach: *expectatione*, *opinionē*, *spe* *celerius*, nad spodziewanie szybko, powstał przez skrócenie zdań porównawczych: *celerius, quam expectatio est, erat* itd.

Uw. 4. *Abl. comparationis* nie używa się, jeśli mogła powstać dwuznaczność. *Europa minor est quam Asia.*

§. 57.

4. *Ablativus limitationis*, ograniczenia, określa lub ogranicza sąd o przedmiocie wydany na pytanie: pod jakim względem? podług czego? o ile?

W języku polskim *abl. limit.* tłumaczy się albo przez przyp. szósty albo zapomocą przyimków: na, w, z, podług, albo przez wyrażenia: co do, pod względem itp.

Epaminondas nemo Thebanus par fuit eloquentia. Agesilaus altero pede claudus fuit. Uri sunt magnitudine paulo infra elephantos. Fuit Romanis nec loco nec numero aequa contentio. Specie urbs libera est, re vera omnia ad nutum Romanorum fiunt.

Tu należą wyrażenia: *nomine* imieniem, *natione*, *genere* rodem, *natu* w połączeniu z *grandis*, *maximus*, *minor*. *minimus* stary, starszy itd., *sententia*, *opinione*, *iudicio*, *testimonio* według zdania, mniemania itd.

Uw. Zamiast *abl. limit.* używają poeci na sposób grecki często *acc.* po słowach, oznaczających stan i po przymiotnikach (***acc. graecus***). *Os humerosque deo similis. Miles membra fractus labore.*

§. 58.

5. *Abl. limitationis* kładzie się nadto:

- a) po przymiotnikach: ***dignus*** godny, ***indignus*** niegodny;
- b) po słowach: mierzyć, oceniać, porównywać, przewyższać (***metiri***, ***aestimare***, ***iudicare***, ***conferre***, ***praestare*** itd.).

Virtus imitatione digna est, non invidia. Quam multi sunt indigni luce, et tamen dies oritur! Magnos viros virtute metimur, non fortuna. Quem cum Democrito conferre possumus ingenii magnitudine? Veneti reliquos Gallos scientia atque usu nauticarum rerum antecedeabant. Helvetii omnibus Gallis virtute praestabant.

Uw. Podług *dignus* składa się z *abl.* także słowo ***dignor*** jestem uważany za godnego, jestem zaszczycony: *honore*, *praemio*.

Ablativus jako instrumentalis.

§. 59.

1. ***Ablativus instrumenti***, narzędzia, oznacza rzecz, która jest narzędziem lub środkiem, służącym do

spełnienia czynności. Kładzie się na pytanie czem? tak samo, jak przyp. szósty w języku polskim

Cornibus tauri, apri dentibus se defendunt. Themistocles Xerxem litteris de consilio Graecorum certiore fecit. Terra vestita est floribus, herbis, arboribus, frugibus. Lycurgus leges suas auctoritate Apollinis confirmavit. Benevolentiam civium blanditiis colligere turpe est. Arion nominis sui fama omnes terras implevit. Britanni lacte et carne vivebant.

Uw. 1. Osobę, za pomocą której czynność się odbywa, kładzie się w *acc.* z przyimkiem *per* lub w *gen.*, zawisłym od *opera, ope, auxilio*. *Caesar per exploratores de adventu hostium certior factus est. Ciceronis unius opera res publica conservata est.*

Wojsko uważa się częstokroć za rzecz i kładzie się w samym *abl.* *Caesar ea legione, quam secum habebat, murum fossamque ducit. Magnae saepe res non ita magnis copiis sunt gestae.*

Uw. 2. *Abl. instrumenti* towarzyszy także przymiotnikom: *onustus* obarczony, *praeditus* obdarzony, *refertus* napelniony. *Xerxes refertus erat omnibus donis fortunae.*

§. 60.

2. Odmienne od języka polskiego kładzie się w języku łacińskim *abl. instrumenti*:

a) Po słowach, znaczących:

obfituję, opływam w coś: **abundo, redundo, affluo**;
kształcę w czem, uczę: **erudio, imbuo, instituo**;
opatruję w co: **instruo, orno**;
przysparzam, nabawiam czegoś: **afficio** itp.

Semper boni domini villa abundat lacte, caseo, melle. Antiochia quondam eruditissimis hominibus affluebat. Lycurgi leges laboribus erudiunt iuventutem. Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu. Caesar naves omnibus rebus instructas invenit. Alcibiadem redemptum Athenienses summis honoribus affecerunt.

Uw. Słowa **afficere** używa się w rozmaitych połączeniach: *afficere beneficio* wyświadczyć dobrodziejstwo, *honore* otaczać czecią, *praemio* dać nagrodę, *laetitia* sprawić radość, *timore* nabawić

strachu, *supplicio* ukarać śmiercią itd. Również biernie: *admiratione afficior* ogarnia mnie podziwienie, *morbo* nawiedza mnie choroba itp.

b) W wielu zwrotach, którym w języku polskim inne odpowiadają składnie:

proelio dimicare, vincere
proelio laessere
pedibus ire
equo vehi
tibiis canere
pila ludere
tecto recipere
castris continere
memoria tenere
fuga salutem petere

stoczyć, wygrać bitwę,
 wyzywać do walki,
 iść pieszo,
 jechać na koniu,
 grać na flecie,
 grać w piłkę,
 przyjąć do domu,
 trzymać w obozie,
 zachowywać w pamięci,
 w ucieczce szukać ocalenia itp.

§. 61.

3. *Abl. instrumenti* przybierają słowa: **utor** używam, korzystam, **fruor** używam, doznaję, **fungor** sprawuję, pełnię, **nitor** opieram się, polegam, **potior** opanowuję, zagarniam, **vescor** spożywam, żywię się i złożone: *abutor* nadużywam, *defungor*, *perfungor* odbywam, przebywam.

Multi beneficiis Dei perverse utuntur. Qui diutina pace volent frui, bello exercitati esse debent. Helotes apud Lacedaemonios servorum munere fungebantur. Labienus castris Belgarum potitus est. Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur.

Uw. 1. **Potiri** łączy się także z *gen.*, np. *regni, totius Galliae potiri*. Zawsze mówi się: **rerum potiri** opanować najwyższą władzę.

Uw. 2. *Utor* składa się często z dwoma *abl.*, np. *uti aliquo duce* mieć kogo za przewodnika (= *habere aliquem ducem*).

§. 62.

4. **Opus est**, potrzeba, składa się nieosobowo z *abl.* albo osobowo z *nom.* rzeczy, której potrzeba: **opus est mihi aliqua re** albo **opus est mihi aliqua res**. Osoba, której czegoś potrzeba, kładzie się w *datiwie*.

Auctoritate tua nobis opus est et consilio. Celeri opus est auxilio. Multa nobis exempla opus sunt. Magistratibus civitati opus est. Nunc animis opus est, nunc pectore firmo!

W zdaniach przeczących kładzie się rzeczowniki zawsze w *abl.* *Nihil opus est simulatione. Quid opus est verbis?*

Uw. Rzecz, wyrażona przez rodzaj nijaki zaimka lub przymiotnika liczebnego, kładzie się zawsze w *nom.* *Multa mihi opus sunt. Themistocles celeriter, quae opus erant, reperiebat.*

Rzecz, wyrażona słowem, kładzie się w *inf.* albo *acc. c. inf.*, rzadziej w *abl. part. perf. pass.* lub w *supinum* na *u.* *Quid opus est affirmare? Opus est te scire. Opus est facto (factu).*

§. 63.

5. *Ablativus rei efficientis*, rzeczy sprawiającej, oznacza rzecz, która coś sprawia. Kładzie się na pytanie *czem?* przy stronie biernej słów przechodnich, odpowiadając *nom.* składni czynnej tak samo, jak w języku polskim.

Terra sole illustratur (=sol efficit, ut terra illustretur). Dei providentiā mundus administratur (act. Dei providentiā mundum administrat). Trahimur omnes studio laudis. Alexander sagitta vulneratus est.

Istotę żyjącą (osobę, zwierzę), która jest czynności sprawcą, i rzecz uosobioną (np. *natura, fortuna*) kładzie się zawsze w *abl.* z przyimkiem *ab*, od, przez (*abl. auctoris*).

Roma a Romulo condita est. Clipei a muribus sunt derosi. Hoc nobis a natura datum est. Hostes a fortuna deserebantur. Cupiditates a ratione retinentur.

Uw. *Abl. rei efficientis* kładzie się często także po słowach nieprzechodnich i przymiotnikach, mających bierne znaczenie. W tym jednak wypadku można go stosownie do zapatrywania uważać również za *abl. causae* lub *instrumenti*.

Concordia res parvae crescunt (=augentur), discordia maximae dilabuntur. Naves omnes naufragio interierunt. Milites

pugnandi cupiditate ardebant (flagrabant). Diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant. Profugi agmen grave praeda turbavere.

§. 64.

6. *Ablativus causae*, przyczyny, oznacza przyczynę, dla której się coś dzieje, na pytanie dla czego?

W języku polskim kładziemy zwykle przyimki: dla, przez, od, na, za, po, z, w, lub wyrażenia przyimkowe: z powodu, z przyczyny, na mocy, wskutek itp.

Przyczyna może być:

a) wewnętrzna, tj. leżąca w duszy osoby działającej.

Galli levitate animi novis rebus studebant. Plebs novarum rerum studio Catilinae incepta probavit.

Uw. Do *abl.* dodaje się często stosowne *part. perf. passivi*: *ira incensus, amore ductus, misericordia captus, timore perterritus, cura commotus, metu coactus* itp.

b) zewnętrzna, tj. leżąca poza osobą działającą.

Alcibiadis consilio Athenienses Syracusanis bellum indixerunt. Frumenti inopia Galli colloquium petiverunt.

Uw. *Abl.* rzeczowników słownych (*subst. verbalia*) deklinacyi czwartej służy często do oznaczenia przyczyny zewnętrznej: *iussu, iniussu, hortatu, monitu, mandatu, missu* itp. *Adventu Romanorum Remis cum spe defectionis studium propugnandi accessit.*

§. 65.

7. *Abl. causae*, oznaczający przyczynę zewnętrzną, kładzie się szczególnie:

a) Po słowach, wyrażających wzruszenie umysłu (*v. affectuum*): *gaudeo, laetor, exsulto* cieszę się z czego, *doleo* boleję nad czym, *maereo* smucę się z czego; tudzież po *labōro* cierpię na co; *fīdo, confīdo* ufam czemuś.

Delicto dolere, correctione gaudere oportet. Nulla re tam laetari soleo, quam meorum officiorum conscientia.

Amici amicorum dolore maerent. Diversis duobus vitiis, avaritia et luxuria, laborabat civitas Romana. Quis poterit fortunae stabilitate confidere?

- b) Po przymiotnikach: **contentus** zadowolony, **laetus** wesóły, **aeger** chory, **superbus** dumny z czego, **fretus** ufny w coś.

Contentum esse suis rebus maximae sunt divitiae. Campani semper fuerunt superbi bonitate agrorum. Cimon Thasios opulentia fretos suo adventu fregit.

Uw. 1. Po **laborare**, cierpieć na co, kładzie się niekiedy przyimek *a* zamiast *abl.*: *laborare fame* obok *laborare a re frumentaria*. Część ciała, sprawiająca cierpienie, wyraża się przez *abl.* z przyimkiem *ex*: *ex capite*, *ex pedibus laborare*. Podobnie: *laborare ex aere alieno* być zadłużonym.

Uw. 2. Po słowach *fido* i *confido* kładzie się rzecz w *abl.* lub *dat.*, osoba tylko w *dat.* *Confido virtute tua* albo *virtuti tuae*, lecz *confido exercitui*.

§. 66.

8. **Ablativus qualitatis**, własności, oznacza przymiot lub własność, a składa się zawsze z rzeczownika, połączonego z przymiotnikiem. Ma on znaczenie:

- a) przydawki i tłumaczy się wtedy zwykle przez dopełniacz, przymiotnik lub przyp. siódmy z przyimkiem *o*.

Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen. Dionysius ad mensam eximia forma pueros iussit consistere.

- b) orzeczenia po słowie **esse**, które w języku polskim tłumaczy się przez: mieć, posiadać, okazywać, odznaczać się itp.

Cicero maxima fuit eloquentia. Mercatores Germanos ingenti magnitudine corporum esse praedicabant. Druides magno sunt apud Gallos honore.

Uw. Rzeczowniki, oznaczające przymioty ducha, kładzie się także w *gen.* (§. 46.), zwłaszcza jeżeli są użyte w liczbie poje-

dynczej z przydawką: *magnus, tantus, summus, maximus. Vir magni ingenii. Civitas summae auctoritatis.*

Tylko *ablativus* kładzie się:

- a) jeżeli się oznacza przymioty ciała. *Britanni capillo sunt promisso. Agesilāus statura fuit humili.*
- b) jeżeli zamiast przymiotnika położony jest *gen.* rzeczownika. *In Hercynia silva est bos cervi figura.*
- c) jeżeli się oznacza chwilowe tylko usposobienie. *Este bono animo, bądźcie dobrej myśli.*

§. 67.

9. *Ablativus mensurae*, miary, oznacza miarę, o ile jedna rzecz lub osoba przewyższa drugą albo jej nie dorównywa. Kładzie się na pytanie o ile? po przymiotnikach w stopniu wyższym i po innych wyrazach, mających znaczenie stopnia wyższego, np. *malo, praesto, supero; ante, post, infra, supra* itd.

Tu należą *ablativi*: *quo—eo, quanto—tanto* im—tem, *multo* o wiele, *aliquanto* niemało, znacznie, *paulo* (o) mało, nieco, *nihilo* (o) nic, *nihilo minus* równie, *altero tanto* (o) drugie tyle.

Miarę, dokładnie oznaczoną, wyraża się w języku polskim przez przypadek czwarty z przyimkiem o lub bez przyimka.

Hibernia dimidio minor est quam Britannia. Homines quo plura habent, eo cupiunt ampliora. Caesar maturius paulo, quam anni tempus postulabat, in hiberna exercitum deduxit. Diogēnes disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret.

§. 68.

10. *Ablativus pretii*, ceny, oznacza cenę po słowach: *emo, redimo* kupuję, *vendo* (*pass. veneo*) sprzedaję, *sto, consto, sum* kosztuję, jestem wart, *loco* najmuje coś komuś, *condūco* najmuje coś od kogoś itp.

W języku polskim wyraża się cenę, oznaczoną dokładnie, przez przyp. czwarty z przyimkiem za, a przy słowie kosztować

przez przyp. czwarty bez przyimka; cenę zaś ogólną przez przysłówki lub wyrażenia przysłówkowe.

Gorgias et sophistae magna mercēde docebant. Vingtī talentis unam orationem Isocrātes vendidit. Dumnōrix omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habebat. Multo sanguine ac vulneribus Poenis victoria stetit. Milites parva mercede conducti sunt.

Uw. Cenę ogólną można wyrazić także:

- a) przez abl.: *magno, permagno, plurimo, parvo, minimo, nihilo. Parvo fames constat, magno fastidium.*
- b) przez gen.: *tanti, tantidem, quanti, pluris i minoris. Canius hortulos tanti emit, quanti voluit.*
- c) przez przysłówki: *care* drogo, *carissime* bardzo drogo, *bene tanio, male* drogo, *optime* bardzo tanio itp. *Gratis stare*=nie nie kosztować.

§. 69.

11. *Ablativus modi*, sposobu, oznacza sposób, w jaki się czynność odbywa, na pytanie: jak? Kładzie się:

- a) bez przyimka *cum*, jeżeli rzeczownik ma przydawkę;
- b) z przyimkiem *cum*, jeżeli rzeczownik nie ma przydawki.

W języku polskim używa się zwykle przypadku szóstego z przyimkiem *z* lub bez przyimka, czasem kładzie się przysłówek lub przyimki: *ku, w, podług, z* odpowiednimi przypadkami.

Miltiādes Chersonēsi summa aequitate res constituit. Flumen Arar in Rhodānum influit incredibili lenitate. Melius est cum dignitate cadere quam cum ignominia servire. Oratores cum severitate audiuntur, poētae cum voluptate.

Uw. 1. Rzeczownik, połączony z przydawką, przybiera często *cum*, jeżeli wyraża skutek czynności albo okoliczność, która jej towarzyszy: *Miltiādes Athenas magna cum offensione civium suorum rediit. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem obsecrare coepit.*

Uw. 2. Przyimka *cum* nigdy nie przybierają:

- a) rzeczowniki, oznaczające sposób: *modus, ratio, mos, consuetudo* itp. Mówi się zatem: *hoc modo, more maiorum, consuetudine nostra.*

Caesar in altera parte fluminis Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit. Complures dies Cicero in Sicilia commoratus est.

2. *Abl. loci* bez przyimka *in* kładzie się:

a) Na pytanie gdzie? jeżeli rzeczownik ma przydawkę *totus* albo jeżeli nim jest *locus* (=miejsce, stan, położenie).

Tota Italia delectus habiti sunt. Rhodanus nonnullis locis vado transitur. Eo loco sunt res nostrae.

Można jednak w tym razie użyć także *abl.* z przyimkiem *in*, zwłaszcza dla oznaczenia przestrzeni, w obrębie której coś się dzieje. *Mithridates uno die tota in Asia cives Romanos necandos curavit.*

Uw. 1. *Locus* w znaczeniu właściwem przybiera często *in*: *hoc in loco, multis in locis.*

Loco, in loco, suo loco znaczy często: w stosownem miejscu, we właściwym czasie; *loco, in loco* z *gen.* znaczy: zamiast, jako, np. *obsidum loco.*

Uw. 2. Mówiąc o utworach piśmiennych, kładzie się zwykle: a) *abl.* bez *in*, jeżeli się ma na myśli treść całego dzieła (tomu, księgi lub rozdziału): *De amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius.* — b) *abl.* z *in*, jeżeli się ma na myśli jedno tylko miejsce w dłuższym ustępie: *Haec in primo libro de natura decorum.*

b) Na pytanie którejdy? dla oznaczenia drogi lub przestrzeni, po której się ruch odbywa.

W języku polskim kładzie się przypadek szósty albo przyimki: po, przez, na, z odpowiednimi przypadkami.

Erant omnino itinera duo, quibus itineribus Helvetii domo exire possent. Flumine Arāre frumentum subvehitur. Equitatus hostes apertissimis campis consecutus est.

Uw. *Abl. loci* są wyrażenia przysłówkowe: *eā* tedy, *quā* którejdy, *rectā* prostą drogą, *dextrā* po prawicy, *sinistrā* po lewicy, *terrā* na lądzie, *terra marique (et terra et mari)* na lądzie i na morzu.

§. 72.

3. *Ablativus temporis*, czasu, oznacza czas, w którym się czynność odbywa. Kładzie się bez przyimka:

- a) Na pytanie kiedy? jeżeli jest wyrażony rzeczownikiem, oznaczającym czas, np. *tempus*, *annus*, *dies*, *hora*, *ver*, *aetas*, *vigilia* itp.

W języku polskim odpowiadają mu różne określenia czasu, używane na pytanie kiedy? Zwykle przyp. siódmy z przymkami: w, o, lecz często także przyp. drugi, czwarty lub szósty z przymkami: w, na, o, z, za, podczas; a drugi i szósty nawet bez przymków.

Socrâtes supremo vitae die multa de immortalitate animi disseruit. Qua nocte natus est Alexander, eadem Dianae Ephesiae templum conflagravit. Caesar tertia vigilia profectus est.

Tu należą wyrażenia: *die* w dzień, *nocte* w nocy, *vere* na wiosnę, *vespère* wieczorem, *ludis* podczas igrzysk, *comitiis* podczas wyborów, *adventu hostium* za przybyciem nieprzyjaciół, *temporibus* (aetate, memoria) *Periclis* za czasów Peryklesa itp.

Uw. 1. Rzeczowniki, które same przez się nie oznaczają czasu, np. *bellum*, *pax*, *iuventus*, *senectus* itp. kładą się w *abl.* bez przymka tylko wtedy, kiedy mają przydawkę lub inne określenie; w przeciwnym razie przybierają *in*. *Primo Punico bello* *Regulus a Poenis captus est. In pace Germanis nullus erat communis magistratus.*

Uw. 2. Raczej stan, niż czas oznaczają wyrażenia: *in eo tempore* w tem położeniu, *in summa senectute* pomimo bardzo podeszłej starości. — *In tempore*, (suo) *tempore* znaczy: w stosownym czasie.

- b) Na pytanie: w jakim przeciągu czasu?

W języku polskim używa się przymków: w, przez, za, lub wyrażenia przymkowego: w ciągu.

Agamemnon vix decem annis unam cepit urbem. Caesar suam innocentiam perpetua vita perspectam esse dixit.

To samo znaczenie ma *intra* z *acc.* i *in* z *abl.* *Decrevit, ut legati Iugurthae in diebus proximis decem Italia decederent.*

Uw. 1. *Intra* z liczebnikiem porządkowym znaczy: przed upływem. *Milites intra decimum diem urbem expugnaverunt.*

Uw. 2. Na pytanie jak często? kładzie się *abl.* z przymkiem *in* lub bez przymka, np. *bis* (*in*) *die* dwa razy na dzień.

§. 73.

Na pytanie: jak dawno przedtem? lub jak dawno potem? kładzie się:

- a) **Ablativus (mensurae)** w połączeniu z przyśłówkami *ante* lub *post*, które stawia się między liczebnikiem a rzeczownikiem albo po rzeczowniku;
- b) **Accusativus** w połączeniu z przyimkami *ante* lub *post*, które stawia się między liczebnikiem a rzeczownikiem albo przed liczebnikiem.

Liczebnik może być albo główny albo porządkowy.

<i>decem post (ante) annis</i>	<i>decimo post (ante) anno</i>
<i>decem annis post (ante)</i>	<i>decimo anno post (ante).</i>
<i>decem post (ante) annos</i>	<i>decimum post (ante) annum</i>
<i>post (ante) decem annos</i>	<i>post (ante) decimum annum.</i>

W języku polskim kładzie się przypadek czwarty bez przyimka lub z przyimkiem: w, o.

Themistocles fecit idem, quod viginti annis ante fecerat Coriolanus. Corpus Alexandri paucis post annis Alexandream translatum est. Rhodia classis post dies paucos venit. Aliquot post menses homo occisus est. Homerus multis annis ante Romulum fuit.

Tu należą wyrażenia: *multo ante (post)* dawno przedtem (potem), *paulo (breui) ante (post)* niedawno temu, niedługo (wkrótce) potem, *aliquanto ante (post)* znacznie przedtem (potem), *non ita multo ante (post)* niezbyt dawno temu (niezbyt długo potem).

Uw. Czas, od którego liczymy wstecz albo naprzód, wyraża się przez *acc.* z przyimkiem *ante*, *post* albo przez zdanie poboczne z spójnikiem *antequam*, *postquam*.

Tribus annis, tertio anno ante (post) mortem Africani. Tribus annis, tertio anno, antequam Africanus mortuus est. Aristides sexto fere anno, postquam erat expulsus, in patriam restitutus est.

Składnia imion miast.

§. 74.

1. Imiona miast kładzie się bez przyimka:

na pytanie dokąd? w **acc.**: *Romam* do Rzymu;

na pytanie skąd? w **abl.**: *Romā* z Rzymu;

na pytanie gdzie? *singularia tantum* deklinacyi pierwszej i drugiej w **gen.**, wszystkie inne w **abl.**: *Romae* w Rzymie, *Athenis* w Atenach.

Talis Romae Fabricius, qualis Aristides Athenis fuit. Dionysius tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat. Demarātus, Tarquiniū regis pater, Corintho Tarquinius fugit. Hannibal Carthaginem Novam in hiberna concessit.

Uw. Składnię imion miast mają także imiona mniejszych wysp i półwyspów (*Cyprus, Samus, Lesbus, Chersonesus* itp.) *Athenienses omnia sua partim Salamīna, partim Troezena asportarunt.* — *Britannia, Sicilia, Sardinia, Euboea, Creta* uchodzą za większe wyspy; zatem *in Britannia* w Brytanii.

2. Imiona pospolite: **urbs, oppidum, colonia** itp., dodane do imion miast, przybierają przyimki *in, ex*, a kładą się:

a) przed imieniem własnem, jeżeli nie mają przydawki;

b) po imieniu własnem, jeżeli mają przydawkę.

Imię własne w pierwszym razie zgadza się w przypadku z imieniem pospolitem, w drugim razie stosuje się do ogólnego pravidła. Na pytanie gdzie? można jednak imię pospolite z przydawką położyć w **abl.** bez *in* nawet wtedy, kiedy imię miasta położone jest w **gen.**

Cimon in oppido Citio mortuus est. Vereingetōrix ex oppido Gergovia expulsus est. Bellovāci se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulerunt. Demarātus Tarquinius se contulit, in urbem Etruriae florentissimam. Fontēi genus Tusculō, ex clarissimo municipio, profectum erat. Archias Antiochiae natus est, (in) celebri quondam urbe et copiosa.

Uw. 1. Imiona miast, połączone z przymiotnikiem *totus* lub zaimkiem dzierżawczym, kładą się na pytanie gdzie? w **abl.** bez przyimka: *tota Roma, Athenis tuis*. W połączeniu z innymi zaimkami przybierają zwykle *in*: *in ipsa Corintho*.

Uw. 2. Przyimki *ab* i *ad* kładą się przed imionami miast, jeżeli się mówi o okolicy miasta. *Caesar ad* (pod) *Gergoviam castra posuit*. *Caesar a* (z pod) *Gergovia infecta re discessit*.

Ab kładzie się zawsze w zwrotach: *longe (prope) a, abesse (distare) a. Sulmo oppidum abest a Corfinio septem milia passuum*.

Ad oznacza także kierunek (ku): *Ad Mutinam profectus est*.

3. Składnię imion miast mają rzeczowniki: *domus*, *rus*, a po części i *humus*:

<i>domi</i> w domu	<i>ruri</i> na wsi	<i>humi</i> na ziemi,
<i>domum</i> do domu	<i>rus</i> na wieś	na ziemię
<i>domo</i> z domu	<i>rure</i> ze wsi	—

Hostes ex itinere domum reverterunt. Divitiacus gratia plurimum domi valuit. Duobus itineribus Helvetii domo exire poterant. Ruri vivere, rus evolare, rure in urbem redire. Humi iacere leżeć na ziemi, *humi prostertere* powalić na ziemię.

Tu należą wyrażenia: *domi bellicque, domi militiaeque* w wojnie i w pokoju; lecz *in bello, in pace*.

Uw. Formy: *domi, domum, domo* używają się zwykle bez przyimków także wtedy, kiedy są połączone z zaimkiem dzierżawczym lub określeniem, oznaczającym właściciela. *Domus meae, alienae, regis, Caesaris; domum tuam, domo Attici* itd.

W połączeniu z innemi określeniami i w znaczeniu: budynek, rodzina, przybiera *domus* przyimki *in, ex*. *In illa domo, in domum veterem remigravit e nova. Themistocles plurima mala in domum tuam intulit. Alcibiades educatus est in domo Periclis*.

4. Na pytanie gdzie? miał język łaciński pierwotnie osobny przypadek, *locativus*, który się kończył na *i*. Stąd pochodzą formy: *Romae* (= *Romai*) w Rzymie, *Corinthis* w Koryncie, *humi* na ziemi, tudzież w dekl. trzeciej formy: *Tiburi, Carthagini*, używane obok zwykleszych *abl.*: *Tibure, Carthagine*.

Nauka o przyimkach.

§. 75.

1. Przyimki są dwojakie:

a) właściwe, których używa się tylko w połączeniu z przypadkami imienia, np. *in urbe* w mieście;

b) niewłaściwe, których używa się już to w połączeniu z przypadkiem imienia, już to w znaczeniu przysłówków, np. *contra urbem* przeciwko miastu, *contra dicere* mówić przeciwnie.

2. Przyimki, połączone z rzeczownikami, służyły pierwotnie do określenia miejsca w właściwym znaczeniu, np. *in urbem proficisci*, *in urbe esse*, *ex urbe venire*, *per urbem iter facere*.

Pod wpływem tych określeń powstały różne wyrażenia przenośne, utworzone na ich podobieństwo, a używane nie tylko na oznaczenie miejsca, lecz często także na oznaczenie czasu, przyczyny i sposobu w najrozmaitszych odcieniach, np. *in timore esse*, *in proximis diebus*, *ex invidia laborare*, *per dolum pacem petere*.

Oprócz tego służą też przyimki czasem do wyrażenia dopełnień przyimkowych, np. *severus in filium*, *pietas erga parentes*, *de pace dicere*, *adversus hostes pugnare*.

3. Każdy przyimek ma jedno zasadnicze znaczenie, które najwyraźniej okazuje się w określeniach miejsca lub czasu, np. *ante* (przed) *portam*, *ante noctem*.

Temu samemu przyimkowi odpowiadają jednak w tłumaczeniu bardzo często różne przyimki polskie, z różnymi kojarzące się przypadkami. Język nasz bowiem tak samo, jak każdy inny, ma pewien właściwy sobie sposób pojmowania tych rozmaitych stosunków, które wyraża przyimkami, a oraz bogatszy jest od łaciny pod względem liczby przyimków i różnaitości ich składni.

4. Przyimki łacińskie łączą się z dwoma tylko przypadkami, *accusatiwem* i *ablatiwem*. Większa ich część przybiera *accusativus*, niektóre *ablativus*, a tylko trzy (*in*, *sub*, *super*) *accusativus* i *ablativus*.

W języku polskim każdy z pięciu przypadków zawisłych może przybierać przyimki. Najwięcej przyimków łączy się wprawdzie z jednym tylko przypadkiem, a w liczbie tej najwięcej jest takich, które przybierają przyp. drugi; lecz mamy także przyimki, kojarzące się z dwoma przypadkami, a jeden przyimek (za) przybiera nawet trzy przypadki.

I. Przyimki, łączące się z *accusatiwem*.

§. 76.

Określenia miejsca, wyrażane przez przyimki z *accusatiwem*, odpowiadają na pytania dokąd? gdzie? lub kędy? Wiele jednak z tych przyimków używa się zarówno i na pyt. dokąd? i na pyt. gdzie?

Wpływa to często na składnię lub na wybór odpowiednich przyimków w języku polskim, gdzie na każde z owych pytań zwykle albo inny odpowiada przyimek albo ten sam, lecz z inną składnią.

1. *ad* do, przy

- a) o miejscu oznacza na pyt. dokąd? ruch, dochodzący do zewnętrznej granicy (w pobliżu) przedmiotu lub kierunku czynności; na pyt. gdzie? bliskość, np.

ad urbem venire do miasta = pod miasto przybyć,
ad Caesarem proficisci, *ad* (do) *populum dicere*, *ad*
 (na) *castra ire*, *ad* (ku) *orientem spectare*;

clamor oritur ad (przy) *portas*, *pugna ad* (nad)
flumen, *ad* (pod) *Cannas facta*, *ad* (u) *pedes iacere*,
magnum erat nomen Caesaris ad (u) *ultimas nationes*.

- b) o czasie na pyt. dopóki? np. *ad* (do) *solis occasum*,
ad multam noctem; na pyt. kiedy? np. *ad* (na) *tempus venire*; o czasie i liczbie w przybliżeniu, np. *ad*
 (około) *vesperum*, *fuimus ad* (około) *ducentos*.

- c) o przyczynie na pyt. wskutek czego? np. *ad* (na)
clamorem omnes convenerunt; o celu na pyt. na co?
ad (do) *laborandum natus*, *ad* (na) *bellum proficisci*.

- d) o zgodności na pyt. podług czego? np. *ad* (podług)
suum arbitrium imperare; o ograniczeniu na pyt. pod
 jakim względem? np. *satis ad* (pod względem)
laudem profectum est.

Uw. *Ad* o miejscu i czasie może się łączyć z przysłówkiem *usque*, aż do: *usque ad urbem*, *usque ad senectutem*, lecz *usque* (aż do) *Romam proficisci*.

2. *apud* u

a) o miejscu, oznaczonem rzeczownikami osobowymi, na pyt. gdzie? np. *apud* (u = w domu) *Caesarem*, *apud* (u = w kraju) *Romanos*, *apud* (u = w pieśniach) *Homērum*; *apud senatum* (przed senatem = *in senatu*), *apud* (= *ad*) *milites, iudices verba facere*;

b) o miejscu w znaczeniu właściwem używa się rzadko na wyrażenie bliskości (= *ad*): *apud* (pod) *oppidum, apud Martineam*.

3. *iuxta* obok, tuż przy, o miejscu: *iuxta murum castra ponere, iuxta viam sepelire*.

4. *penes* przy = w rękę, w posiadaniu, o osobach: *penes regem omnis potestas est*.

5. *prope* blisko, o miejscu: *prope castra visus est; prope hostes, prope tumultum accedere*.

Uw. Przysłówki *propius* i *proxime*, użyte w znaczeniu przyimków, łączą się także z *acc.* np. *propius* (bliżej) *hostem castra movere*.

6. *propter* dla, z powodu

a) o przyczynie zewnętrznej i wewnętrznej: *propter frigora frumenta matura non erant, propter timorem sese recipere; propter servos vivit* dzięki niewolnikom żyje;

b) o miejscu: *propter* (= *prope* blisko, przy) *statuam Platonis considerare*.

7. *ob* dla, z powodu

a) o przyczynie: *ob eam rem* dla tego, *quam ob rem, ob eam causam; ob aliquod emolumentum*.

b) o miejscu w wyrażeniu: *ob* (przed = *ante*) *oculos versari*.

Uw. *Propter* oznacza przyczynę, istniejącą w rzeczywistości, *causa* wyraża cel jako przyczynę: *disco propter praemium* = *quia praemium accepi; praemii causa* = *ut praemium accipiam*.

Ob ma to samo znaczenie, co *propter*: *ob* (= *propter*) *virtutes aestimari*; czasem jednak nie wiele się też różni od *causa*, wyrażając przyczynę, którą ktoś ma na myśli: *disco ob praemium* = *quia praemium exspecto*.

8. **adversus** naprzeciwno, przeciw

- a) o miejscu (= *contra*) na pyt. gdzie? i dokąd? np. *castra adversus urbem ponere, adversus hostem copias ducere*;
- b) o przyjaznym (= *erga*) lub nieprzyjaznym stosunku w dopełnieniach przyimkowych, np. *iustitia adversus* (ku, względem) *deos, fides adversus* (dla) *Romanos; adversus* (przeciw) *hostes pugnare*.

9. **contra** naprzeciwno, przeciw

- a) o miejscu (= *adversus*) na pyt. gdzie? i dokąd? np. *Carthāgo contra Italiam sita erat; contra hostes proficisci*;
- b) o stosunku nieprzyjaznym (= *adversus*) w dopełnieniach przyimkowych, np. *contra populum Romanum coniurare, contra veritatem pugnare*;
- c) o przyzwoleniu, np. *contra* (wbrew, przeciw) *omnium opinionem iter facere, contra naturam vivere*.

10. **erga** ku, względem, o stosunku przyjaznym (= *adversus*) w dopełnieniach przyimkowych, np. *pietas erga parentes, benevolus erga* (dla) *amicos*.11. **ante** przed

- a) o miejscu na pyt. gdzie? i dokąd? np. *Hannibal ante portas, ante oculos ponere, adducere; ante signa procedere*;
- b) o czasie na pyt. kiedy? np. *ante lucem* (przed świtem) *libros poscere, ante Homerum*;
- c) o pierwszeństwie: *ante omnes carissimus*.

12. **post** za, po

- a) o miejscu: *post montem castra habere; post* (na) *tergum pharëtram portare*;
- c) o czasie: *post* (po) *mortem, post annum* po roku=za rok, *post hominum memoriam* za pamięci ludzkiej;

- e) o następstwie: *post* (po) *Mercurium Apollinem colunt Germani*.

13. *circa, circum* około, o miejscu:

- a) na pyt. gdzie? np. *fossam circum murum ducere, canes circa* (przy) *se habere*;
 b) na pyt. dokąd? np. *ligna circa casam conferre*;
 c) na pyt. kędy? np. *circum* (po) *villas errare, legatos circa vicinas gentes mittere* wyprawić posłów do sąsiednich ludów naokoło.

14. *Circiter* jest zwykle przysłówkiem, używanym przy określeniach liczebnych: blisko, prawie, np. *circiter pars tertia*.

Znaczenie przyimka ma tylko w określeniach czasu, np. *circiter* (około) *meridiem*. W tem samem znaczeniu używa się także *circa*, np. *circa mediam noctem* około północy.

15. *cis, citra* z tej strony, o miejscu:

- a) na pyt. gdzie? np. *citra flumen hostes expectare*;
 b) na pyt. dokąd? np. *citra* (na tę stronę) *flumen hostes elicere*.

16. *trans* z tamtej strony, za, o miejscu:

- a) na pyt. gdzie? np. *trans Rhenum* (za Renem) *incolere*;
 b) na pyt. dokąd? np. *trans Rhenum* (za Ren) *proficisci*.

17. *ultra* z tamtej strony, dalej za, poza

- a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *Caesar ultra* (za) *Ariovistum castra posuit*; na pyt. dokąd? np. *ultra eum locum* (poza to miejsce) *castra transtulit*;
 b) o przekroczeniu miary: *ultra* (nad) *vires*; *ultra* (poza) *modum progredi*. *Ne sutor ultra crepidam* = jeśliś szewc, patrz swego kopyta.

Uw. *Trans* mieści w sobie uboczne wyobrażenie styczności z podaną granicą; *ultra* oznacza miejsce, od podanej granicy mniej lub więcej oddalone.

18. *extra* zewnątrz (=za obrębem), poza

- a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *extra fines* (poza granicami) *civilitatis fiunt latrocinia*; na pyt. dokąd? np. *extra munitiones* (poza szanice) *procedere*;
- b) o rozłączeniu: *extra periculum esse* nie być w niebezpieczeństwie, *extra iocum* żart na bok, *extra ordinem* wbrew przyjętemu porządkowi.

19. *intra* wewnątrz (=w obrębie)

- a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *intra silvas* (wewnątrz lasów = w lasach) *sese continere*; na pyt. dokąd? np. *intra fines* (w dzierżawy) *ingredi*;
- b) o czasie na pyt. w jakim przeciągu czasu? np. *intra paucos dies* (w ciągu kilku dni = w kilku dniach) *urbem capere*.

20. *inter* między

- a) o miejscu na pyt. gdzie? i dokąd? np. *inter urbem ac Tiberim ager fuit*; *inter stationes* (między posturunki) *evadere*; przenośnie o rozmaitych okolicznościach: *inter homines esse*, *inter omnes praestare*;
- b) o czasie na pyt. w jakim czasie? np. *inter horam tertiam et quartam*; *inter* (w przeciągu) *annos quatuordecim tectum non subire*;
- c) o różnicy i wzajemności: *inter hominem et bestiam multum interest*; *obsides inter se dare*;
- d) o całości, której część coś stanowi, zamiast *gen. part.* np. *clarissimus inter oratores*.

21. *infra* poniżej, pod

- a) o miejscu: *infra pontem flumen transire*, *infra lunam nihil est nisi mortale*;
- b) o mierze i znaczeniu: niżej od, np. *uri sunt magnitudine paulo infra elephantos* tury są nieco mniejsze od słoni, *res humanas infra se positas arbitrari* sprawy ludzkie uważać za niegodne siebie.

22. *supra* powyżej, nad

- a) o miejscu: *supra lunam aeterna sunt omnia*;
- b) o czasie na pyt. kiedy? licząc wstecz od danej chwili, np. *paulo supra hanc memoriam* (niedawno przed naszymi czasami) *servi cremabantur*;
- c) o przekroczeniu miary lub liczby i o pierwszeństwie, np. *supra* (nad) *vires*, *supra modum*, *supra decem milia*; *potentia supra leges esse vult*.

23. *per* przez

- a) o miejscu na pyt. kiedy? np. *per Thebas iter facere*, *per* (po) *urbem equites disponere*;
- b) o czasie na pyt. jak długo? np. *per triginta annos regnare*; na pyt. w jakim czasie? *per* (podezas) *noctem*, *per concilium*;
- c) o przyczynie: *per* (z powodu) *aetatem arma ferre non possum*; *urbs per Antiochum recipi non poterat*; *per leges licet* prawa pozwalają; w prośbach i przysięgach: *per* (na) *deos iurare*;
- d) o sposobie: *per vim* przemocą, *per iocum* w żarcie, *per litteras* listownie; o środku przy osobach: *per legatos auxilium petere*.

24. *praeter* mimo, obok; oprócz

- a) o miejscu na pyt. kiedy? i gdzie? np. *copias praeter castra traducere*; *praeter* (przed) *oculos*;
- b) przenośnie: *nemo praeter* (oprócz) *mercatores Britanniam adibat*; *Caesar et Ariovistus praeter* (oprócz) *se denos adduxerunt*; *praeter* (przeciw) *naturam*, *praeter* (wbrew) *expectationem*, *praeter* (nad) *modum*; *praeter* (przed, nad = bardziej niż) *ceteros florere*.

25. *secundum* wzdłuż, podług

- a) o miejscu na pyt. kiedy? np. *secundum mare iter facere*;
- b) o czasie na pyt. kiedy? np. *secundum* (zaraz po) *proelium*;
- c) o następstwie w znaczeniu: *secundum* (po) *deos homines hominibus maxime utiles esse possunt*;
- d) o zgodności: *secundum* (podług) *naturam vivere*.

26. *versus*, ku, zwykle w połączeniu z *ad* lub *in* kładzie się po imieniu na oznaczenie kierunku, np. *ad Oceanum versus*, *in Arvernos versus*. Samo *versus* kładzie się przy imionach miast: *Romam versus proficisci*.

II. Przyimki, łączące się z ablatiwem.

§. 77.

1. *a*, *ab* od

- a) o miejscu na pyt. skąd? z której strony? oznacza ruch od zewnętrznej granicy przedmiotu, np. *ab urbe venire*, *a rege proficisci*; *non longe a mari*, *octo milia passuum ab urbe considerare*; na pyt. w jakim oddaleniu? np. *a* (w odległości) *milibus passuum duobus castra ponere*.

Wskutek odmiennego pojmowania stosunku pojęć tłómaczy się często *ab* przez przyimki, odpowiadające na pyt. gdzie? w której stronie? np. *a* (na) *dextro cornu proelium committere*, *a* (z) *tergo et a fronte hostes habere*, *timor ortus est a* (u) *tribunis militum*, *ventus a* (na) *septemtrionibus oritur*, *nonnulli ab novissimis* (w tylnej straży) *proelio excedebant*, *stare ab aliquo* stać po czyjej stronie.

- b) o czasie na pyt. odkąd? np. *ab* (od) *urbe condita*, *a prima luce* od pierwszego brzasku, *a pueritia*, *a pueris* od dzieciństwa.

Odmienne od jęz. polskiego zapatrywanie okazują określenia na pyt. kiedy? np. *Caesar ab* (zaraz po) *decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus est*.

- c) w znaczeniu przyczynowym na wyrażenie:

sprawcy przy słowach biernych i niektórych słowach czynnych, np. *accipio*, *audio*, *cognosco*, *disco*, *spero ab* (od) *aliquo*;

pochodzenia lub zwolennictwa, np. *Belgae a* (od) *Germanis orti sunt*, *ab aliquo esse* należeć do czyich zwolenników;

przyczyny: *Gallia a* (z powodu) *paludibus invia erat*; *cognoscere ab* (=ex) *aliqua re* poznać po czem.

- d) o zgodności: *Aenēas ab* (od, podług) *nomine uxoris urbem Lavinium appellavit*, *ab aliquo bene audire* mieć u kogo dobre imię; o następstwie: *quartus a* (po) *Romulo rex*.

- e) po słowach, wyrażających rozłączenie (§. 54.) i wielu innych, np. *defendere ab* (od, przeciw) *iniuriis*, *incipere ab* (od) *aliqua re*, *victoriam reportare ab* (= *ex*, *de*) *aliquo* odnieść na d kim zwycięstwo.

Uw. *A* kładzie się przed spółgłoskami, *ab* przed samogłoskami, przed *h*, a często też przed spółgłoskami z wyjątkiem *b*, *f*, *m*, *p*, *v*. Zamiast *a te* mówi się także *abs te*.

2. *de* z, o

- a) o miejscu na pyt. skąd? oznacza ruch z powierzchni przedmiotu, często w kierunku z góry na dół; używa się zwłaszcza przy słowach, wyrażających rozłączenie (§. 54.) np. *de* (z) *muro manus tendere*, *de rostris descendere*, *de saxo deicere*, *de caelo* (z nieba = piorunem) *tactus*, *de finibus exire*, *de civitate eicere*.

Rozłączenie okazują też wyrażenia: *emere aliquid de* (od) *aliquo*, *recitare de* (z) *epistula*, *oppidum capere de* (na) *aliquo*, *homo de* (z) *plebe*; *audire*, *quaerere de* (= *ex*, *ab*) *aliquo* pytać się kogoś.

- b) o czasie, w ciągu którego coś się dzieje, na pyt. kiedy? np. *de nocte* (w ciągu nocy = w nocy) *venire*, *de* (w ciągu, podczas) *tertia vigilia*.
- c) w dopełnieniach przyimkowych o przedmiocie, którego czynność dotyczy, np. *de virtute* (o enocie) *dicere*, *scribere*, *cogitare*; *de imperio* (o panowanie) *dimicare*; *de aliqua re disputare* rozводить się nad czem; *de patria bene mereri* dobrze się zasłużyć o k o ł o ojczyzny.
- d) o przyczynie zwłaszcza przy słowach, wyrażających wzruszenie umysłu, np. *queri de* (na) *iniuriis*, *gaudere de* (z powodu, z) *adventu*, *flere de* (nad) *morte*.

Tu należą zwroty: *legatos de* (w sprawie) *pace mittere*, *recusare de* (przez wzgląd na) *stipendiis*, *qua de causa* (re) dla tego itp.

- e) o zgodności: *Aedui de* (podług) *consilio legatorum copias mittunt*.
- f) zamiast *gen. part.* (§. 45.) np. *nulla de* (z) *virtutibus tuis*, *unus de septem*.

3. *e, ex* z

- a) o miejscu na pyt. skąd? oznacza ruch z wnętrza, lecz czasem także z powierzchni (= *de*) przedmiotu, np. *ex urbe* (z miasta) *venire*, *ex silva impetum facere*, *e castris educere*, *ex regno pellere*, *ex equo desilire*.

Przy słowach, wyrażających rozłączenie (§. 54.) używa się często *ex* i *de* bez istotnej różnicy: *de (e) provincia decedere*.

Odmienne od jęz. polskiego pojmowanie stosunku pojęć okazują wyrażenia takie, jak np. *ex arbore* (na drzewie) *pendere*, *ex equo* (na koniu) *pugnare*, *ex vinculis* (w kajdanach) *causam dicere*; *e regione* (w kierunku = naprzeciw) *oppidi collis erat*.

- b) o czasie na pyt. odkąd? np. *ex (od) illo die*; *ex quo* odkąd; na pyt. po czym? np. *Cotta ex consulatu* (zraz po konsulacie) *profectus est in Galliam*; na pyt. podczas czego? np. *ex itinere* podczas marszu.

- c) o przyczynie: *ex* (z powodu) *vulnere aeger*, *ex (nad) commutatione rerum dolere*; *ex (ab) aliquo* (od kogoś = z ust czyich) *audire*, *cognoscere*; o pochodzeniu: *soror ex (po) matre*; o materii: *statua ex (z) marmore facta*.

- d) o zgodności: *ex (podług) senatus consulto*, *ex consuetudine*, *e re publica* z korzyścią dla rzeczy publicznej; o sposobie: *ex improviso* niespodzianie, *ex animo* ze serca, *ex tempore* (= bez przygotowania) *dicere*.

- e) zamiast *gen. part.*, np. *unus e multis*, *pauci ex nostris*.

Uw. *E* kładzie się tylko przed spółgłoskami, *ex* przed samogłoskami, przed *h* i przed spółgłoskami.

4. *prae* przed, w porównaniu

- a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *prae se* (przed sobą) *praedam agere*; przen. *prae se aliquid ferre* popisywać się z czem;
- b) o przyczynie, która jest przeszkodą: *prae* (z powodu) *lacrimis loqui non possum*;
- c) w określeniach porównawczych: *prae nobis* (w porównaniu z nami) *beatus est*; *omnia prae divitiis spernere turpe est*.

5. *pro* przed, za

a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *legiones pro castris* (przed obozem) *constituere*; na pyt. dokąd? np. *copias pro castris* (przed obóz) *producere*.

b) w znaczeniu przenośnem służy do wyrażenia:

obrony, np. *pro* (za) *patria pugnare, mori*;

zapłaty lub odwetu, np. *pro* (za) *frumento pecuniam solvere, pro meritis alicui gratiam referre, pro scelere aliquem ulcisci*;

zastępstwa, np. *cornibus uti pro* (zamiast) *poculis*; *Cato mihi unus est pro* (za) *centum milibus*; *pro explorato habere* uważać za rzecz pewną;

zgodności, np. *pro* (według) *dignitate laudare, pro tempore* stosownie do okoliczności.

Uw. Przed obozem znaczy *pro castris* (= plecami do obozu) albo *ante castra* (= twarzą do obozu).

6. *coram* wobec, w obecności, używa się tylko w połączeniu z imionami osobowemi, np. *coram exercitu*. Częściej jest przysłówkiem, np. *coram adesse* osobiście być obecnym.

7. *cum* z

a) o połączeniu na pyt. z kim? czem? np. *cum patre* (z ojcem) *proficisci, cum imperio remanere, equitatum cum Trebonio* (= pod dowództwem T., z T. na czele) *mittere*; *cum* (z) *telo esse, cum* (w) *tunica sedere* (§. 70.), *consentire cum* (z) *aliquo, cum* (w) *animo suo reputare, cum* (z = przeciw) *hoste pugnare*;

b) o sposobie i okolicznościach towarzyszących czynności lub jej skutkach, np. *cum* (z) *voluptate audire, multis cum lacrimis obsecrare, magno cum strepitu castris egredi, cum* (ku) *magna pernicie redire*.

8. *sine* bez: *sine amicis, sine spe*.

9. *tenus* aż do, po, kładzie się zawsze po ablatiwie: *Tauro tenus regnare*.

III. Przyimki łączące się z accusatiwem i ablatiwem.

§. 78.

Accusativus na pytanie *dokąd?*, *ablativus* na pytanie *gdzie?* przybierają w określeniach miejsca przyimki: *in, sub, super*.

1. *in* do, w, na

A) Z accusatiwem:

- a) o miejscu na pyt. *dokąd?* oznacza ruch, dochodzący do wnętrza przedmiotu albo kierunek, np. *in* (do) *urbem venire*, *in Graeciam proficisci*, *exercitum in* (na) *hiberna deducere*; *in* (= *ad*) *septemtriones spectare*.
- b) o czasie na pyt. *dopóki?* *do kiedy?* np. *sermonem in* (do) *multam noctem* (= *do późna w nocy*) *producere*, *in diem vivere* żyć z dnia na dzień; *na jak długo?* np. *indutias in* (na) *triginta dies facere*, *in perpetuum* *na zawsze*; *na kiedy?* np. *in posterum diem invitare*.
- c) o stosunku przyjaznym lub nieprzyjaznym, np. *pietas in* (ku) *parentes*, *odium in* *hostes*, *crudelis in* (względem) *cives*, *bellum gerere in* (przeciw) *aliquem*, *dicere in aliquem*, *impetum in* (na) *hostes facere*.
- d) o celu: *in* (na) *colloquium venire*, *legio in praesidium missa*.
- e) o sposobie: *mirum in* (w) *modum*, *in* (na) *utramque partem disputare*; o podziale: *in* (na) *partes dividere*; o przemianie: *in* (w, na) *lapidem mutari*; o skutku: *in orbem* (w koło) *consistere*.

B) Z ablatiwem:

- a) o miejscu na pyt. *gdzie?* oznacza wewnątrz lub powierzchnię przedmiotu, np. *in* (= *w środku*) *urbe habitare*, *in monte* = *w górze* lub *na górze*, *in* (na) *flumine pontem facere*, *in* (na) *arbore*, *in* (= *w kraju*, *u*) *Volscis*.

Przenośnie o rozmaitych okolicznościach, np. *in* (w) *rebus adversis*, *in timore*, *in aere alieno esse*; *in* (przy) *opere inveniri*, *in* (*sub*) *armis esse* itp.

- b) o czasie na pyt. w jakim przeciągu czasu? np. *in* (w przeciągu) *diebus proximis decem* = *intra dies proximos decem*, *in* (podczas, za) *consulatu meo*; jak często w pewnym czasie? *ter in anno*.
- c) o całości, której część coś stanowi, np. *sapientissimus in* (między) *septem*, *virtutem in bonis ducere* do dóbr zaliczać, *in magnis viris haberi*.
- d) o przyczynie (warunku lub przyzwoleniu) np. *in* (pomimo) *summa senectute*; *potestne in* (przy) *tam diversis mentibus pax esse*?

2. *sub* pod

A) *Z accusatiwem*:

- a) o miejscu na pyt. dokąd? np. *sub montem*, *sub primam aciem succedere*, *sub iugum mittere*, *sub ictum* (na strzał) *venire*.
- b) o czasie w przybliżeniu, np. *sub* (pod) *vesperum*, *sub* (nad) *lucem*, *sub* (około) *occasum solis*.
- c) o podległości: *sub* (pod) *potestate redigere*.

B) *Z ablatiwem*:

- a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *sub terra habitare*, *sub* (= u podnóża) *monte considerare*, *sub diro* pod gołem niebem.
- b) o czasie na pyt. kiedy? np. *sub* (w czasie, podczas) *ipsa protectione*, *sub bruma*.
- c) o podległości: *sub* (pod) *imperio*, *dicione esse*, *sub corona vendere* sprzedąć do niewoli.

3. *super* nad

A) *Z accusatiwem* o miejscu na pyt. gdzie? dokąd? i kędy? np. *super* (nad, na) *tumulum columnam statuere*; *super* (poza) *Sunium navigare*; *super* (po) *occisorum corpora vadere*, *super* (ponad) *caput volare*.

B) *Z ablatiwem* rzadko:

- a) o miejscu na pyt. gdzie? np. *ensis super* (nad) *cervice pendet*;
- b) w znaczeniu przenośnem = *de*: *hac super* (o) *re satis dixi*.

Nauka o słowie.

Strony słowa.

§. 79.

1. Niektóre słowa mają w stronie czynnej już to przechodnie już to nieprzechodnie znaczenie, np.

<i>praecipitare</i>	przech.	strącać,	nieprzech.	spadać,
<i>remittere</i>	»	odsyłać,	»	ustawać.

Oppidani saxa muro praecipitabant. Nilus praecipitat ex altissimis montibus. Caesar legatos domum remisit. Imbres remittunt.

Uw. Nieprzechodnie znaczenie niektórych słów przechodnich da się wytłómaczyć domyślnym biernikiem, np. *solvere* (*naves*) odpływać.

2. Strona czynna wyraża częstokroć taką czynność, którą nie podmiot sam, lecz kto inny z jego polecenia wykonywa (*activum causativum*).

W języku polskim używa się wtedy zwykle słów: kazać, dać z bezokolicznikiem.

Caesar pontem fecit. Cimon complures pauperes sumptu suo extulit. Pompeius frumentum exercitui navibus comportavit.

3. Polskie słowa zwrotne, tj. słowa przechodnie z zaimkiem się, tłumaczymy w języku łacińskim:

a) przez stronę czynną słów przechodnich lub nieprzechodnich: *discere* uczyć się, *apparere* pokazywać się, *abstinere* wstrzymywać się itp. *Faba Pythagorēi abstinent.*

b) przez stronę czynną z *acc.* zaimka zwrotnego (*me, te, se, nos, vos*), jeżeli się uwydatnia dobrowolne działanie podmiotu: *se laudare* chwalić się, *se accusare* oskarżać się itp. *Atticus se sua manu interemit.*

c) przez stronę bierną, jeżeli się uwydatnia mimowolny stan podmiotu: *augerēi* powiększać się,

exerceri ćwiczyć się, *mutari* zmieniać się itd. *Tempora mutantur, nos et mutamur in illis*.

4. Słów zaimkowych, tj. takich, które tylko z zaimkiem się mogą być użyte, niema w języku łacińskim. Odpowiadają im częścią słowa czynne, częścią *deponentia*: *timere* bać się, *sperare* spodziewać się, *queri* skarżyć się, *gloriarī* chęłpić się, *ulcisci* mścić się itp.

§. 80.

1. Zupełną stronę bierną tworzą tylko słowa przechodnie: *laudor, laudaris, laudatur* itd.

Stronę bierną tłómaczy się w języku polskim:

1. przez stronę bierną. *Oves a pastoribus custodiuntur*, owce bywają strzeżone przez pasterzy.

2. przez słowa zwrotne (§. 79, 3.). *Tempora mutantur*, czasy zmieniają się. *Nocturna quiete vires reficiuntur*.

3. przez stronę czynną osobową słów przechodnich lub odpowiednich słów nieprzechodnich. *Mundus a Deo regitur*, Bóg rządzi światem. *Reliquiae exercitus servatae sunt*, szczątki wojska ocalały. *Occidi* poledz, *augeri* rósć, *perturbari* drzeć, *vinci* uledz, *deleři* zmarnieć, *uri* gorzeć itp.

4. przez wyrażenia nieosobowe ze znaczeniem czynnem, a mianowicie:

- a) przez 3. osobę l. poj. z zaimkiem się: *pueri erudiuntur*, chłopców kształci się;
- b) przez 3. osobę l. mn. z domyślnym podmiotem ludzie: *liber legitur*, czytają książkę;
- c) przez 1. osobę l. mn.: *laudatur liber, qui omnibus placet*, chwalimy książkę, która się wszystkim podoba.
- d) przez imiesłów bierny w rodzaju nijakim na *no ito* dla wyrażenia czynności przeszłych: *multi milites caesi sunt*, wielu żołnierzy zabito;
- e) przez bezokolicznik, który dla oznaczenia czynności przeszłej i przyszłej przybiera odpowiednie formy słowa być: *hostes conspiciuntur* widać nieprzyjaciół, *hostes conspiciabantur* widać było nieprzyjaciół. Wyrażenia tego rodzaju ograniczają się jednak do słów niewielu.

f) przez można, można było itd. z bezokolicznikiem czynnym, jeżeli *inf. pass.* zależy od *possum*, np. *hostes superare poterant* nieprzyjaciół można było pokonać.

5. przez zwroty opisowe, które tworzymy, łącząc

a) słowo posiłkowe »dać się« z bezokolicznikiem, np. *hostium acies cernitur*, szysk bojowy nieprzyjaciół daje się widzieć;

b) słowa ogólniejszego znaczenia z rzeczownikiem, wyrażającym pojęcie tego słowa, o które chodzi: *Alcibiades bene educatus est*, A. staranne odebrał wychowanie.

2. Słowa nieprzechodnie tworzą w stronie biernej tylko 3. osobę l. poj. bez oznaczonego podmiotu. *Ventum est ad urbem. Non parceretur labori.* Por. §. 1, 2.

W innych formach używa się w razie potrzeby zwrotów opisowych z odpowiednim rzeczownikiem słownym. Tak np. za *passivum* słowa *invideo* służą zwroty: *in invidia esse, invidiae esse, invidiam habere, in invidiam venire, in invidiam vocari.*

3. Składnię czynną zamienia się na bierną w ten sposób, iż biernik zdania czynnego przemienia się na podmiot, z którym zgadza się słowo, położone w odpowiedniej formie strony biernej; podmiot zaś zdania czynnego przemienia się na *abl.* z przyimkiem *a (ab)*, jeżeli jest istotą żywotną lub rzeczą uosobioną; a na *abl.* bez przyimka, jeżeli jest istotą nieżywotną lub rzeczownikiem umysłowym. Por. §. 63. *Deus mundum gubernat*, biernie: *Mundus a Deo gubernatur. Gutta cavat lapidem*, biernie: *Lapis cavatur gutta.*

Przestroga. W języku łacińskim nierównie częściej używa się strony biernej, niż w języku polskim, który wprowadzie tę stronę posiada, lecz w ogóle niechętnie się nią posługuje. Pamiętać zatem należy o tej właściwości języka łacińskiego i niejedno polskie wyrażenie czynne tłómaczyć przez bierne w łacinie. Unikać trzeba składni czynnej zwłaszcza tam, gdzie albo mogłaby powstać dwuznaczność albo podmiotem jest rzecz lub pojęcie oderwane. Żądza unosi człowieka, *cupiditate abripitur homo*. Boleść ludzi zwycięża, *dolore homines vincuntur*. Pożar zniszczył miasto, *incendio urbs consumpta est*.

4. **Deponentia** nie tworzą strony biernej. Wrazie potrzeby zamienia się bierną składnię zdania na czynną albo używa się:

- a) odpowiednich słów czynnych, np. *adhibere* zam. *uti*, *gerere* zam. *fungi*, *occupare* zam. *potiri*, *conspicere* zam. *conspicari*, *percipere* zam. *frui* itd.
- b) zwrotów opisowych, np. wymowę bardzo się podziwia = *eloquentia magnae est admirationi* albo *eloquentia magnam habet admirationem* albo *magna est admiratio eloquentiae*.

§. 81.

5. Słowa: **coepti** zacząłem i **desii** przestałem, połączone z *inf. passivi*, kładzie się także w stronie biernej: **coeptus sum**, **desitus sum**. W języku polskim używa się zwykle wyrażień bezpodmiotowych: zaczęto, przestano.

Pons rescindi coeptus est. Veteres orationes a plerisque legi desitae sunt. Armis disceptari coeptum erat. Pugnari desitum est.

Uw. Można jednak i w formach czynnych łączyć te słowa z *inf. passivi*, zwłaszcza jeżeli *inf.* ma znaczenie zwrotne. *Lapides mitti coeperunt. Oratio legi desiit. Marius maior haberi coepit. Civitas moveri coepit.*

Nauka o czasach.

Podział czasów.

§. 82.

1. W słowie łacińskim rozróżniamy:

- a) Czas czynności: teraźniejszość, przeszłość i przyszłość;
- b) Rodzaj czynności: czynność niedokonaną czyli trwającą i dokonaną.

Dla wyrażenia tych względów posiada język łaciński sześć czasów (*tempora*):

Trzy oznaczają czynność niedokonaną w teraźniejszości, przeszłości lub przyszłości: *praesens, imperfectum, futurum*.

Trzy oznaczają czynność dokonaną w teraźniejszości, przeszłości lub przyszłości: *perfectum, plusquamperfectum, futurum exactum*.

Perfectum ma jednak dwojakie znaczenie: może bowiem wyrażać i czas i rodzaj czynności (*perf. praesens* czyli *logicum*) albo tylko czas czynności (*perf. historicum*). Por. §. 84.

Czasy teraźniejsze, *tempora praesentia* tj. *praesens* i *perf. praesens*, tudzież czasy przyszłe, *tempora futura* tj. *futurum* i *futurum exactum* nazywają się czasami głównymi.

Czasy przeszłe, *tempora praeterita* tj. *imperfectum*, *perf. historicum* i *plusquamperfectum* nazywają się czasami pobocznymi albo historycznymi.

2. Czasy (*tempora*) w języku łacińskim mogą być:

- a) bezwzględne (*absoluta*), jeżeli oznaczają tylko czas i rodzaj czynności w stosunku do chwili obecnej;
- b) względne (*relativa*), jeżeli oprócz czasu i rodzaju czynności oznaczają także stosunek jej do czynności, w innym zdaniu wyrażonej.

3. Według stosunku, zachodzącego między dwoma czynnościami, rozróżniamy:

- a) czynność równoczesną, tj. taką, która się z drugą czynnością odbywa w tym samym czasie;
- b) czynność uprzednią, tj. taką, która się przed drugą czynnością dokonywa.

Praesens, imperfectum i *futurum* oznaczają czynność równoczesną; *perfectum praesens, plusquamperfectum* i *futurum exactum* oznaczają czynność uprzednią.

4. Przegląd tych rozmaitych stosunków ułatwi następująca tabela:

Rodzaj czynności :		Czas czynności :			Stosunek czynności :
		teraźniejszy	przeszły	przyszły	
Czynność	niedokonana	<i>praesens</i>	<i>imperfectum</i>	<i>futurum</i>	równoczesna
	dokonana	<i>perf. praesens</i>	<i>plusquamperfectum</i>	<i>futurum exactum</i>	uprzednia
			<i>perf. historicum</i>		

Język polski nie może wszystkich tych względów wyrazić formami jednego słowa, nie posiada bowiem tylu czasów. Ma on atoli z nielicznymi stosunkowo wyjątkami dla każdej prawie czynności po dwa, trzy, a nieraz i więcej słów tego samego znaczenia, które się nawzajem uzupełniają, wyrażając jużto czynności niedokonane, jużto dokonane. Tłumacząc tedy z języka łacińskiego na polski, musimy wedle potrzeby i możności posługiwać się odpowiedniami formami słów niedokonanych i dokonanych. Często jednak nie wyrażamy owych względów z taką ścisłością i dokładnością, jaką w używaniu czasów odznacza się język łaciński.

Czasy w znaczeniu bezwzględnem.

Praesens.

§. 83.

1. *Praesens* oznacza czynność teraźniejszą niedokonaną. Służy zatem tak samo, jak w języku polskim:

- do wyrażania czynności, które się teraz, zawsze, zwykle lub często odbywają;
- do wyrażania ogólnych zdań, sprawdzających się po wszystkie czasy, i do przytaczania twierdzeń, zawartych w dziełach dawniejszych pisarzy.

Arbores virent. Deus mundum conservat. Suebi quotannis singula milia armatorum ex finibus suis educunt. Virtus sola homines beatos reddit. Chrysippus disputat aethëra esse Iovem.

Przestroga. *Praesens* tłumaczy się w języku polskim zwykle przez czas teraźniejszy. Nieraz atoli, zwłaszcza w zdaniach, wyrażających myśli ogólne lub czynności częstotliwe, kładzie się w języku polskim czas przyszły w znaczeniu czasu teraźniejszego. W łacinie i w tych wypadkach używa się *praesens*. *Nunquam expletur divitiarum sitis*. Por. §. 84, 2, uw.

2. *Praesens* służy w żywym opowiadaniu do wyrażania czynności przeszłych, *praesens historicum*. Ma wtedy to samo znaczenie, co *perfectum historicum*.

W języku polskim używamy w ten sposób czasu teraźniejszego nie tylko słów niedokonanych, lecz także dokonanych.

Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt. Caesar provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat; pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.

Uw. *Praes. passivi* oznacza częstokroć stan, trwający w teraźniejszości, tak iż znaczeniem zbliża się do *perfectum*. W języku polskim kładzie się wtedy czas teraźniejszy słowa być z imiesłowem biernym. *Oppidum portu clauditur, cingitur, continetur. Liber inscribitur Laelius. Terra herbis vestitur.*

Perfectum.

§. 84.

Perfectum jest dwojakie: właściwe, *perf. praesens* czyli *logicum* i historyczne, *perf. historicum*.

1. *Perf. praesens* czyli *logicum* oznacza czynność w teraźniejszości dokonaną.

W języku polskim tłumaczy się zwykle przez czas przeszły dokonany, czasem także przez czas teraźniejszy stosownego słowa.

Deus bonis omnibus explevit mundum, mali nihil admiscuit. Multas Caesaris virtutes magnas incredibilesque cognovi. Civitas haec semper a me defensa est.

Uw. *Perf. praesens* wyraża częstokroć obecny stan, wynikający z czynności dokonanej, tak iż ma to samo znaczenie, co *praesens*. *Is mos usque ad hunc diem permansit. Fuimus Troes, fuit Ilium*. Podobnie:

<i>constiti</i> stoję	<i>memini</i> pamiętam	<i>statui</i> mam zamiar
<i>consuevi</i> zwykłem	<i>novi</i> znam	<i>veni</i> jestem obecny
<i>decrevi</i> mam na myśli	<i>peri</i> już po mnie	<i>vixi</i> niema mnie.

2. *Perf. historicum* oznacza czynność przeszłą bez względu na jej rodzaj i służy do opowiadania zdarzeń historycznych. Ma więc to samo znaczenie, co grecki *aoristus*.

W języku polskim tłumaczy się przez czas przeszły dokonany lub niedokonany.

Regulus in senatum venit, mandata exposuit, reddi captivos negavit utile esse. Paullus nihil domum suam intulit praeter memoriam nominis sempiternam. Veni, vidi, vici.

Uw. *Perf. historicum* używa się także do wyrażania prawd ogólnych, na doświadczeniu opartych, i w porównaniach (*perf. gnomicum*). W jęz. polskim tłumaczy się wtedy przez czas teraźniejszy albo przez zwrot »już nieraz« z czasem przeszłym. *Discordia civium plerumque magnas civitates pessumdedit.*

Przestroga. Mówiąc o czynnościach przeszłych, kładziemy w języku polskim często czas przeszły niedokonany, jeżeli nie chcemy albo nie możemy wyrazić dokonania czynności. W języku łacińskim tłumaczy się polski czas przeszły niedokonany zawsze przez *perfectum*, jeżeli chodzi o przytoczenie pewnego faktu na pytanie: co się stało? *Vergilius temporibus Augusti vixit. Cato quoad vixit, virtutum laude crevit. Constantinus Byzantii habitavit.*

Dzieje się to zwykle nawet wtedy, kiedy słowo ma przy sobie określenie, oznaczające trwanie lub powtarzanie się czynności, np. liczebnik albo przysłówka: *saepe, semper, diu, plerumque* itp. *Semper Cimonem pedissequi cum nummis secuti sunt. Epaminondas amicorum fide saepe usus est. Romulus triginta septem annos regnavit.*

Imperfectum.

§. 85.

Imperfectum oznacza czynność przeszłą niedokonaną; służy zatem:

- a) do wyrażania czynności, które w pewnym czasie trwały albo częściej się powtarzały. Dlatego używa się w opisach zwyczajów, obyczajów, urzędzeń, położenia miejsc, przedmiotów natury i sztuki itd.

W polskim języku tłumaczy się *imperfectum* przez czas przeszły niedokonany, szczególnie słów częstotliwych.

Helvetii flumen Ararim ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ut Romae consules, sic Carthagine quotannis bini reges creabantur. Dionysius tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat. Romae anseres publice alebantur in Capitolio. Post cibum meridianum Augustus paulisper conquiescebat. Alesia erat oppidum in colle summo; ante oppidum planities mediocris patebat; reliquis omnibus ex partibus colles oppidum cingebant.

b) w opowiadaniu historycznem do kreślenia okoliczności ubocznych, towarzyszących wypadkom głównym, które się oddaje przez *perfectum*. Dlatego też używa się zawsze do wyrażenia uczuć i myśli osób działających.

Regulus Carthaginem rediit. Neque vero tum ignorabat se ad exquisita supplicia proficisci, sed iusiurandum servandum putabat. Verres inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat.

Uw. 1. *Imperfectum* oznacza częstokroć czynność wprawdzie zamierzoną, lecz do skutku niedoszlą (*imperfectum de conatu*). W języku polskim tłumaczymy je przez słowa: chciałem, zamierzałem, miałem, albo też przez czas przeszły słowa niedokonanego. *Britanni Romanos intra munitiones progredi prohibebant. Num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas.*

Uw. 2. Zamiast *imperfectum* używa się *infinitivus praesentis* w żywym obrazowaniu czynności przeszłych (*inf. historicus*). *Cotidie Caesar Aeduos frumentum flagitare; diem ex die ducere Aedui, conferri, comportari, adesse dicere.*

Plusquamperfectum.

§. 86.

Plusquamperfectum oznacza czynność przeszłą dokonaną, tj. taką, która się już w przeszłości odbyła; zwykle jednak jest czasem względnym, oznaczając czynność przeszłą, dokonaną przed inną czynnością przeszłą. Por. §. 89, 2.

W znaczeniu bezwzględnem wyraża *plusquamperfectum* zawsze stan, trwający w przeszłości.

Viridōvix exercitum magnasque copias cōgerat (= miał zebrane). *Milites erant in muro custodiae causa collocati. Cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus.*

Przestroga. W polskim języku mamy dwa czasy zaprzeszłe: dokonany i niedokonany. Oba mają znaczenie względne, więc wyrażamy je w łacinie przez *plusquamperfectum*. Wiedzieć jednak należy, że w polskim języku czas zaprzeszły zdarza się bardzo rzadko i to częściej w zdaniach głównych, aniżeli pobocznych, bo z pobocznych mają go niekiedy tylko zdania względne. Zwykle zamiast czasu zaprzeszłego używamy czasu przeszłego dokonanego lub nawet niedokonanego, jeżeli słowo nie ma formy dokonanej. Tłumacząc tedy z języka polskiego na łaciński, baczycie pilnie należy, gdzie położyć *plusquamperfectum*, albowiem w łacinie ściśle przestrzega się różnicy między czynnością równoczesną a uprzednią.

Uw. Rzymianin pisząc list, przenosił się zwykle myślą w ów czas, w którym odbierający miał list czytać; wyrażał więc to, co dla piszącego było teraźniejszym, przez *imperfectum* (rzadziej przez *perfectum*), a to, co dla piszącego było przeszłym, przez *plusquamperfectum* lub *perfectum*.

Haec scribebam media nocte, to piszę o północy. *Septimum iam diem Corcyrae tenebamur. Nihil habebam, quod scriberem*, nie mam nic do pisania. *Ad tuas omnes epistulas rescripseram*, odpisałem na twe wszystkie listy.

Podług tego stosują się także określenia czasu: wczoraj tłumaczy się przez *pridie* (a nie *heri*), dzisiaj przez *eo die* (a nie *hodie*); tylko *nunc* i *adhuc* nie ulegają zmianie.

F u t u r u m.

§. 87.

Futurum oznacza czynność przyszłą niedokonaną, tj. trwającą lub powtarzającą się w przyszłości.

W jęz. polskim tłumaczy się *fut.* przez czas przyszły niedokonany, lecz bardzo często także przez czas przyszły dokonany. Zależy to częścią od zasobu form danego czasownika, częścią od tego, czy się uwidatnia przebieg czy dokonanie czynności.

*Curis nunquam homines vacabunt. Memoria Cicero-
nis apud viros doctos semper vigeat. Vindicta hominem
sceleratum aliquando consequetur.*

Przestroga. W języku polskim używa się nieraz czasu teraźniejszego, chociaż czynność jest właściwie przyszłą. Łacinnik w takim razie kładzie zawsze *futurum*. Jutro jedziemy na wieś = *Cras rus proficiscemur*. Kiedy wracasz? = *Quando redibis?*

Futurum exactum.

§. 88.

Futurum exactum oznacza czynność przyszłą dokonaną, tj. taką, która się skończy w przyszłości; zwykle jednak jest czasem względnym, służąc do wyrażenia czynności przyszłej, dokonanej przed inną czynnością przyszłą. Por. §. 89, 2.

W znaczeniu bezwzględnem kładzie się *futurum exactum*:

- a) dla oznaczenia czynności, która się niezawodnie odbędzie. *In una urbe universam ceperitis Hispaniam. Ego certe meum rei publicae officium praestitero.*
- b) w wyrażeniu: *mox, post, paulo post, alias videro (viderimus, videritis). Quae fuerit causa, mox videro.*

Przestroga. W polskim języku używamy bardzo często czasu przyszłego dokonanego tak w zdaniach głównych, jako też w pobocznych i to nie tylko na oznaczenie czynności przyszłych, lecz także w znaczeniu czasu teraźniejszego lub przeszłego. W tłumaczeniu uważać należy na tę właściwość języka i polski czas przyszły dokonany, oznaczający czynność przyszłą, oddawać w zdaniach głównych przez *futurum*, w zdaniach pobocznych zaś tylko wtedy przez *futurum exactum*, kiedy czynność zdania pobocznego rzeczywiście dokonywa się przed czynnością zdania głównego (§. 89, 2.).

Czasy w znaczeniu względnem.

§. 89.

Język łaciński odznacza się tak w zdaniach głównych jak i w pobocznych wielką dokładnością w wyrażaniu czyn-

ności w z g l ę d n y c h, tj. takich, które odnoszą się do czynności w drugim zdaniu wyrażonej, ponieważ w ścisłym zostają z nią związku.

Wybór czasu zależy wtedy zawsze od stosunku, zachodzącego między czynnościami, które ze sobą porównujemy. W języku polskim nie zważa się na stosunek czynności, zwłaszcza gdy się mówi o czynnościach uprzednich.

Tłumacząc zatem z języka polskiego na łaciński, przestrzegać należy następujących zasad:

1. Czynność równoczesną wyraża się przez *prae-sens*, *imperfectum* lub *futurum*, według tego, czy się odbywa równocześnie z czynnością teraźniejszą, przeszłą lub przyszłą.

W języku polskim na wyrażenie czynności równoczesnych służą zwykle słowa niedokonane.

Quotiens Romae commōror, omnes meas curas in rem publicam confēro. Cum Caesar in Italiam renit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Datis etsi non aequum locum videbat suis, tamen fretus numero copiarum suarum conflagere cupiebat. Magna multitudo undique ex Gallia convenerat, quos spes praedandi ab agricultura revocabat. Tib. Gracchus tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit.

2. Czynność uprzednią wyraża się przez *perfectum*, *plusquamperfectum* lub *futurum exactum*, według tego, czy się odbyła przed czynnością teraźniejszą, przeszłą lub przyszłą.

W języku polskim na wyrażenie czynności uprzednich służą zwykle słowa dokonane; często jednak używamy czasu przyszłego tam, gdzie stosunek czynności wymaga *perfectum*.

Magistratus Gallorum, quae ex usu esse iudicaverunt, multitudini produnt. Caesar, quos laborantes viderat, his subsidium misit. Ut sementem feceris, ita metes. Caesar Rhenum transire decreverat, sed navibus transire non satis tutum arbitrabatur. Cum tu haec leges, ego Caesarem fortasse convenero.

Uw. 1. Czynność przeszłą, która usprawiedliwia wybór *plusquamperfecti*, wskazuje niekiedy tylko określenie czasu lub związek myśli.

Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat. Caesar ex Italia cum quinque legionibus in Galliam contendit. Helvetii iam per fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Aeduorum fines pervenerant.

Uw. 2. Jeżeli w zdaniu głównem jest *imperativus, coni. hortativus, gerundivum* lub słowa: *possum, volo, oportet, opus est* itp., to w zdaniu pobocznem czynność równoczesną wyraża się przez *futurum*, czynność uprzednią przez *fut. exactum*.

Qui adipisci veram gloriam volet, iustitiae fungatur officiis. Omnia, quae vindicaris in altero, tibi ipsi vehementer fugienda sunt.

3. Jeżeli między dwoma czynnościami tak ścisły zachodzi związek, iż czynność główna spełnia się razem z czynnością poboczną i na niej polega, to w obu zdaniach kładzie się wtedy ten sam czas.

W języku polskim stosunek tych dwóch czynności można często oddać przez imiesłów współczesny.

Qui Antonium oppresserit, is bellum confecerit. Fecisti mihi pergratum, quod librum ad me misisti, zrobiłeś mi wielką przysługę, posyłając mi książkę.

Nauka o trybach.

Tryby w zdaniach głównych.

Indicativus.

§. 90.

Indicativus oznacza czynność rzeczywistą i używa się w ogóle tak samo, jak w języku polskim tryb oznajmujący.

Est deus. Numa bella non gessit. Praeteritum tempus nunquam revertitur. Quando venies?

W pewnych tylko wyrażeniach kładzie się w łacinie *indicativus*, podczas gdy język polski często używa w nich trybu warunkowego, a mianowicie:

1. W *ind. praesentis* dla oznaczenia teraźniejszości, a w *ind.* czasów historycznych dla oznaczenia przeszłości kładą się:

- a) Słowa: *possum* mógłbym, *debeo* powinienbym, *oportet* należałoby, *necesse est* potrzebaby, *convenit*, *decet* przystałoby itp.

Possum persēqui multa oblectamenta rerum rusticarum. Ad mortem te, Catilina, duci iam pridem oportebat. Volumnia debuit in te officiosior esse, quam fuit.

Uw. Także *coniugatio periphrastica passiva* kładzie się w *indicatiwie*, gdy w języku polskim używamy tu czasem trybu warunkowego. *Optandum est, ut aliquando aliam viam ingrediare.*

- b) Zwroty nieosobowe: byłoby słusznie, stosownie, lepiej, pożyteczniej, trudno itp. *aequum, par, iustum, fas est; melius, satius, utilius, difficile est* itp.

Difficile est hoc de omnibus confirmare. Aequius fuerat patrem prius exire de vita. Satius fuit amittere milites, quam arma hostibus concedere. Quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse servatum.

Uw. *Longum est* znaczy: byłoby za długo: *longum est enumerare proelia*. Podobnie mówi się: *arbitrabar*, byłbym mniemał; *non putabam*, nie byłbym myślał; *nunquam putavi*, nie byłbym nigdy myślał; *quis nescit?* któżby nie wiedział? itd.

2. *Ind. perfecti* kładzie się po *paene* i *prope*, prawie, niemal.

Prope oblitus sum, quod maxime fuit scribendum. Brutum non minus amo, quam tu, paene dixi, quam te.

Coniunctivus.

§. 91.

Coniunctivus oznacza czynność pomyślaną lub przypuszczoną i odpowiada różnym odcieniom polskiego trybu warunkowego, a poniekąd i rozkazującego. Najważniejsze jego rodzaje są:

1. *Coniunctivus potentialis*, używany w *praesens* i *perfectum*, wyraża możebność terażniejszą i służy też do wyrażenia ogólnych twierdzeń. Przeczeniem jest *non*.

W polskim języku tłumaczy się ten *coni.* albo przez tryb warunkowy albo przez tryb oznajmujący czasu przyszłego albo też przez słowo *módz* z bezokolicznikiem.

Quis dubitet, quin in virtute divitiae sint? Hic quaerat quispiam. Haud facile dixerim. Quis tulerit Gracchos de seditione querentes? Hoc sine ulla dubitatione confirmaverim eloquentiam rem esse omnium difficillimam.

Możebność w przeszłości wyraża się przez *coni. imperfecti*, zwłaszcza w drugiej osobie *sing.* w zwrotach ogólnych, nie odnoszących się do pewnej osoby: *crederes, putares, diceres*, możnaby było sądzić itd., *videres, cerneres, discerneres*, możnaby było widzieć, rozróżnić itd. *Hannibal iuvenis utrum imperatori an exercitui carior esset, haud facile discerneres.*

Uw. Najeczęściej kładzie się *coni. potentialis*, jeżeli podmiotem jest zaimek pytajny lub nieokreślony. W drugiej osobie *sing. (praes.)* używa się go w zdaniach ogólnych. *Quem neque gloria neque pericula excitant, nequiquam hortere.*

§. 92.

2. *Coniunctivus optativus* wyraża życzenie. Życzenie, spełnić się mogące, wyraża się przez *coni. praesentis* lub *perfecti* zwykle w połączeniu z *utinam* oby; życzenie, spełnić się nie mogące, przez *coni. imperfecti* lub *plusquamperfecti* zawsze w połączeniu z *utinam*.

Praesens i *imperfectum* odnoszą się do terażniejszości, *perfectum* i *plusquamperfectum* do przeszłości. Przeczeniem jest *ne*.

W języku polskim kładzie się tryb warunkowy, lecz niekiedy też tryb rozkazujący.

Vincat utilitas rei publicae. Pace tua haec dixerim. Utinam quietis temporibus haec inter nos studia exercere possemus. Utinam omnes servare potuisses. Valeant cives mei, sint incolūmes, sint florentes, sint beati.

Uw. 1. Życzenia, spełnić się mogące, wyraża się także zapomocą *velim*, *nolim*, *malim* z *coni. praesentis* i *perfecti*; a życzenia, spełnić się nie mogące, zapomocą *vellem*, *nollem*, *mallem* z *coni. imperfecti* i *plusquamperfecti*: *velim redeas*, obyś powrócił, *velim redieris*, obyś był powrócił; *nollem adesses*, *nollem dixisset*.

Uw. 2. *Coni. optativus* kładzie się także w zaklęciach: *Moriar* (*peream*, *ne vivam*, *ne sim salvus*), *si verum non dico*.

§. 93.

3. *Coniunctivus hortativus* wyraża wezwanie lub rozkaz, a z przeczeniem *ne* (*neve* i *nie*) zakaz. W tem znaczeniu używa się *coni. praesentis* w pierwszej osobie liczby mnogiej, a w trzeciej osobie liczby pojedynczej i mnogiej.

W polskim języku kładziemy tryb rozkazujący.

Amemus patriam. Ne timeamus. Qui dedit beneficium, taceat, narret, qui accepit. Donis impii ne placare audeant deos.

Uw. 1. W drugiej osobie *sing.* i *plur.* wyraża się rozkaz przez *imperativus*. Jednak kładzie się drugą osobę *sing. coniunctivi*:

- a) *praesentis* w wyrażeniach ogólnych (*coni. iussivus*). *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.*
- b) *perfecti* z przeczeniem (*coni. prohibitivus*). *Hoc ne feceris. Nusquam te vestigio moveris. Ista ne dixeris, neve putaveris.*

Uw. 2. *Imperfectum* a rzadziej *plusquamperfectum coni.* w drugiej i trzeciej osobie wyrażają to, co w przeszłości stać się było powinno. *Curio causam Transpadanorum aequam esse dicebat; potius diceret* (powinien był powiedzieć) *non esse aequam, quia non esset utilis rei publicae.*

§. 94.

4. *Coniunctivus dubitativus* kładzie się w pytaniach, wyrażających wątpiewanie. *Praesens* służy dla terażniejszości, *imperfectum* dla przeszłości. Przeczeniem jest *non*.

W polskim języku kładziemy mieć z bezokolicznikiem.

Quid faciam? Quo me nunc vertam? Quo me confēram, milites, cui caput meum credam? Caesar in eam spem venerat se sine pugna rem conficere posse: cur fortunam periclitaretur? Valerius cotidie cantabat; quid faceret aliud?

§. 95.

5. *Coniunctivus concessivus* oznacza przyzwolenie. Teraźniejszość wyraża się przez *praesens*, przeszłość przez *perfectum*. Przeczeniem jest *ne*.

W polskim języku tłumaczymy ten *coni.* przez wyrażenia: dajmy na to, że; przypuściwszy, że; albo przez tryb rozkazujący.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret. Ne aequaveritis Hannibali Philippum, Pyrrho certe aequabitis.

§. 96.

6. *Coniunctivus irrealis* oznacza nierzeczywistość. *Imperfectum* służy teraźniejszości, *plusquam-perfectum* przeszłości. Przeczeniem jest *non*.

W języku polskim kładzie się tryb warunkowy.

Sine amicis vita tristis esset. Sine auxilio tuo servatus non essem. Libenter haec cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem.

Imperativus.

§. 97.

Imperativus wyraża rozkaz lub zakaz i ma dwie formy: jedną dla czasu teraźniejszego, *imperativus praesentis*: *lauda, laudate*; drugą dla czasu przyszłego, *imperativus futuri*: *laudato, laudatote, laudanto*.

W języku polskim nie uwzględnia się w trybie rozkazującym czasu, lecz tylko rodzaj czynności, tj. czy czynność jest dokonaną czy niedokonaną. Nadto mamy tryb rozkazujący na pierwszą osobę liczby mnogiej, który w języku łacińskim wyraża się zawsze przez *coniunctivus* (§. 93.).

1. *Imperativus praesentis* wyraża rozkaz w ogóle bez względu na czas, w którym ma być wykonany; zwykle jednak ma na względzie bezpośrednie wykonanie czynności.

Egredere, Catilina, ex urbe, proficiscere. Patres conscripti, subvenite misero mihi, ite obviam iniuriae. Abi in malam partem.

Uw. Chcąc złagodzić rozkaz, w miejsce *imp. praesentis* kładzie się *velim* z *coni.* albo do *imperatiwu* dodaje się: *quaeso* proszę, *sīs* (= *sī vis*), *sodes* (= *sī audes*). *Velim eas. Dic quaeso.*

Rozkaz dobitniejszy wyraża się przez: *cura, ut; fac (ut)* z *coni.*, albo do *imperatiwu* dodaje się *age, agendum, modo. Age dic. Vive modo. Fac (ut) venias.*

W języku polskim rozkaz łagodny wyraża się przez tryb rozkazujący z odpowiednimi dodatkami: łaskawie, chciej, racz, słuchajno itp., albo przez tryb warunkowy; dla dobitności zaś dodajemy do trybu rozkazującego przyrostki: że, no.

2. *Imperativus futuri* wyraża rozkaz, który dopiero kiedyś w przyszłości powinien być wykonany. Dlatego używa się go często w połączeniu z *futurum*, jako też szczególnie w ustawach, układach, testamentach, ogólnych prawidłach życia i w innych wypadkach, w których wykonanie rozkazu zależy od pewnego warunku.

Regio imperio duo sunt, militiae summum ius habento, nemini parento, illis salus populi suprema lex esto. Cum valetudini tuae consulueris, tum consulto navigationi. Ignoscito saepe alteri, nunquam tibi.

Uw. Zawsze mówi się: *scito* wiedz, *scitote* wiedźcie, *sic habeto* (*habetote*) bądź przekonany (bądźcie przekonani).

3. *Zakaz* wyraża się w drugiej osobie:

a) przez *noli, nolite* z *infinitivem praes.* *Noli turbare circulos meos. Nolite id dicere neque (= aut) putare.*

b) przez *ne* (*nemo, nihil* itp.) z *coni. perfecti* (§. 93. uw. 1.). *Ne dixeris neve (= aut) putaveris.*

c) *cave z coni. praes. np. cave venias.*

d) *fac ne z coni. praes. np. fac ne venias.*

W ustawach i ogólnych przepisach wyraża się zakaz przez *imperativus futuri z ne (neve)*. *Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.*

Uw. Rozkaz lub zakaz wyraża się niekiedy przez *ind. futuri*, podobnie jak w jęz. polskim. *Tu nihil invita dices faciesve Minerva.*

Tryby w zdaniach pobocznych.

Zasady ogólne.

§. 98.

1. W zdaniach pobocznych kładzie się już to *indicativus* już to *coniunctivus*. *Indicativus* oznacza czynność rzeczywistą, *coniunctivus* czynność przypuszczoną. W niektórych atoli zdaniach także *coniunctivus* służy do wyrażenia czynności rzeczywistych.

2. Czynności, wyrażone przez *indicativus*, są albo bezwzględne albo względne; czas *indicativu* stosuje się więc do prawideł o znaczeniu czasów (§§. 83—89.).

Wyrażenia, w których odmiennie od języka polskiego kładzie się *indicativus*, zatrzymują ten tryb także w zdaniach pobocznych. *Themistocles ingratae patriae iniuriam non tulit, quam ferre debuit.* Por. §. 90.

3. Czynności, wyrażane przez *coniunctivus*, są zwykle względne. Wybór odpowiedniego *coniunctiwu* zależy więc i od czasu zdania głównego i od stosunku, jaki zachodzi między czynnością poboczną i główną.

Praesens i *imperfectum coniunctivi* wyraża czynność równoczesną, *perfectum* i *plusquamperfectum coniunctivi* czynność uprzednią. (§. 89.).

W języku polskim czas zdania głównego nie wpływa na wybór czasu w zdaniu pobocznym.

4. Łaciński *coniunctivus* opisuje się w tłumaczeniu na język polski często słowami posiłkowymi: *musieć, mógł, mieć.*

Następstwo czasów, *consecutio temporum*.

§. 99.

Naukę o używaniu czasów *coniunctivum* w zdaniach pobocznych nazywamy następstwem czasów, *consecutio temporum*.

Główne zasady następstwa czasów są:

1. Po czasach teraźniejszych i przyszłych (*praesens, futurum* i *futurum exactum*) w zdaniu głównem, kładzie się w zdaniu pobocznem

coni. praesentis dla czynności równoczesnej,

coni. perfecti dla czynności uprzedniej.

Nullum est animal praeter hominem, quod habeat aliquam notitiam dei. Pythagorei, quid quoque die direrint, audierint, egerint, commemorant vesperi. Nemo erit, qui censeat a virtute esse recedendum. Morati melius erimus, cum didicerimus, quae natura desideret.

2. Po czasach przeszłych (*imperfectum, perfectum, plusquamperfectum*) w zdaniu głównem, kładzie się w zdaniu pobocznem

coni. imperfecti dla czynności równoczesnej,

coni. plusquamperfecti dla czynności uprzedniej.

Conon, cum patriam obsideri audirisset, non quae-sivit, ubi ipse tuto viveret, sed unde praesidio posset esse civibus suis. Cura incesserat patres, ne plebs tribunos militum ex plebe crearet. Miltiades accusatus est, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus infectis rebus discessisset.

Uw. 1. *Perfectum* uważa się prawie zawsze za czas przeszły nawet wtedy, kiedy jest *perf. praesens*. *Satis multas causas attuli, cur bellum gerendum esset.*

Za czas teraźniejszy uważa się *perfectum* tylko w takim razie, jeżeli się da zastąpić przez *praesens* innego słowa: *cognovi* = *scio*, *oblitus sum* = *nescio* itp. *Oblitus es, quid initio dixerim.*

Takie znaczenie ma zawsze *coni. perfecti*, użyty jako *coni. potentialis* lub *prohibitivus*. *Quis dubitaverit (ne dubitaveris), quin in virtute divitiae sint.*

Uw. 2. *Praes. historicum* uważa się albo za czas przeszły przez wzgląd na znaczenie albo za czas teraźniejszy przez wzgląd na formę. Odnosi się to także do *praesens*, zapomocą którego przytacza się słowa dawniejszych pisarzy.

Vercingetōrix Gallos hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant (caperent). Aeschines in Demosthēnem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolaverit (immolavisset).

Uw. 3. *Inf. historicus* uważa się za czas przeszły. *Memmius populum hortari, ne libertatem suam desereret.*

§. 100.

3. *Coniunctivus* zdania pobocznego, zależny od drugiego *coniunctiwu*, stosuje się w czasie podług tego *coniunctiwu*.

Nescio, quidnam causae sit, { cur nullas ad me litteras des, cur nullas ad me litteras dederis.

Nescio, quidnam causae fuerit, { cur nullas ad me litteras dares, cur nullas ad me litteras dedisses.

Nesciebam, quidnam causae { cur nullas ad me litteras dares, esset, cur nullas ad me litteras dedisses.

4. *Coniunctivus* zdania pobocznego, zawisły od *inf. praesentis* lub *futuri*, stosuje się w czasie podług słowa zdania głównego; jeżeli zaś zawisły jest od *inf. perfecti*, to w zdaniu pobocznem kładzie się zwykle *imperfectum* lub *plusquamperfectum*.

Negat Aristides quidquam utile esse, quod cum honestate pugnet. Negabat Aristides quidquam utile esse, quod cum honestate pugnaret. Erat iniquum postulare, ut Caesar exercitum dimitteret. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare esset hoc bellum necessarium.

Uw. Po *inf. perf.* lub *coni. perf.*, zawisłym od czasu głównego, otrzymują zdania poboczne częstokroć *coniunctivus* tego czasu, któryby miały, gdyby przez *indicativus* były wyrażone. *Constat Thebas, quamdiu Epaminondas praefuerit rei publicae, caput fuisse totius Graeciae. Videamus, quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium a pietate deducere.*

5. *Coniunctivus* zdania pobocznego, zawisły od *participium*, *supinum* lub *gerundium*, stosuje się w czasie podług słowa określonego.

Athenienses miserunt Delphos consultum, quidnam facerent de rebus suis. Aristides cum animadvertisset quendam scribentem, ut patria pelleretur, quaesisse ab eo dicitur, quare id faceret.

§. 101.

Zdania skutkowe po czasach przeszłych otrzymują *coniunctivus* tego czasu, któryby miały jako zdania główne.

Siciliam Verres ita vexavit, ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit. Nemo Olympiam renit, quin signum Iovis viderit. Aristides in tanta paupertate decessit, ut, qui efferretur, vix reliquerit.

Zdarza się to także w zdaniach przyczynowych, przyzwolonych i w pytaniach zawisłych.

Toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Hic, quantum in bello fortuna possit, cognosci potuit.

Uw. Zdanie skutkowe otrzymuje często *coni. imperfecti*, jeśliby wyrażone niezawisłe miało *perf. historicum*. *Viriathi ferocitatem C. Laelius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet.*

Coni. imperfecti kładzie się zawsze po czasach przeszłych słów, znaczących: dziać się (*factum est, accidit, contigit* itp.). *Accidit Athenis, ut una nocte omnes hermae deicerentur.*

Coniunctivus futuri i futuri exacti.

§. 102.

Obydwa *futura* nie mają *coniunctivum*. Gdzie więc składnia wymaga tego trybu, tam wyraża się go albo przez opisanie albo przez *coniunctivus* innych czasów.

I. Jeżeli przyszłość zdania pobocznego nie jest oznaczona w zdaniu głównem, natenczas:

1. *Coniunctivus futuri activi* opisuje się przez *coni. praes.* lub *imperf.* konjugacyi omownej: *urus sim* lub *essem*, podług następstwa czasów.

Non dubito, quin pater venturus sit.

Non dubitabam, quin pater venturus esset.

Incertum est, quam longa nostrum cuiusque vita futura sit. Labienus litteras Caesari misit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit.

Uw. Jeżeli słowo nie ma *supinum* albo jest użyte w stronie biernej, natenczas zamiast konjugacyi omownej używa się:

- a) opisania: *futurum sit* lub *esset, ut* z *coni. praes.* lub *imperf.* podług następstwa czasów.

Non dubito, quin futurum sit, ut hoc facile discas.

Non dubitabam, quin futurum esset, ut hoc facile disceres.

Non dubito, quin futurum sit, ut Caesar vincatur.

Non dubitabam, quin futurum esset, ut Caesar vinceretur.

- b) *coni. praes.* lub *imperf.* częstokroć w połączeniu z przysłówkiem, oznaczającym przyszłość: *brevi, iam, mox, postea, statim* itd.

Non dubito, quin te mox huius rei paeniteat.

Non dubitabam, quin te mox huius rei paeniteret.

Non dubito, quin haec res brevi conficiatur.

Non dubitabam, quin haec res brevi conficeretur.

2. *Coniunctivus futuri exacti* opisuje się niekiedy w stronie czynnej konjugacją omowną tak samo, jak *coni. futuri*; zwykle jednak zastępuje się przez *coni. perfecti* lub *plusquamperfecti* w połączeniu z odpowiednim przysłówkiem.

Noli dubitare, quin pergratum mihi facturum sis, si ad me veneris. Niezawisłe: *Pergratum mihi feceris, si ad me veneris.*

Non dubito, quin, si tu venias, ille iam redierit.

Non dubitabam, quin, si tu venires, ille iam redisset.

Non dubito, quin hostes brevi superati sint.

Non dubitabam, quin hostes brevi superati essent.

II. Jeżeli przyszłość zdania pobocznego już w zdaniu głównem jest oznaczona, zastępuje się

coni. futuri przez *coni. praes.* lub *imperf.*,

coni. fut. ex. przez *coni. perf.* lub *plusquamperf.*

podług następstwa czasów.

Dzieje się to w zdaniach pobocznych, zależnych od *acc. c. inf. futuri*, od *coni.* konjug. omownej, od zdań zamiarowych lub od słów, w których tkwi pojęcie przyszłości (*polliceor, promitto, exspecto, cogito, despēro, timeo, vereor* itp.).

Negat Cicero, si naturam sequamur ducem, unquam nos aberraturos esse. Galli, quae Caesar imperaret, se facturos polliciti sunt. Ariovistus respondit, si Caesar liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum. Liscus non dubitabat, quin, si Helvetios superavissent Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem essent erepturi.

Galli, si Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine adoriri cogitabant. Caesar eis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute despērant. Caesar, quid hostes consilii caperent, exspectabat.

Uw. W zdaniach skutkowych, zawisłych od *futurum*, zastępuje się *coni. fut.* zawsze przez *coni. praesentis*. *De Lucullo ita dicam, ut vera laus ei non esse detracta videatur.*

Zdania zamiarowe.

§. 103.

1. Zdania' zamiarowe zaczynają się od spójników: *ut (uti)* aby, *ne* aby nie, *neve (neu)* i aby nie, *quo* aby tem, *quominus* żeby nie, i dzielą się na:

- a) określające czyli właściwe, które zastępują miejsce przysłówkowych określeń słowa, wyrażając cel czynności lub skutek zamierzony. *Romani ab aratro adduxerunt Cincinnatum, ut dictator esset.*
- b) dopełniające czyli niewłaściwe, które są koniecznem dopełnieniem pewnych słów, zastępując

miejsce przedmiotu, a wyrażając zarazem skutek zamierzony. *Hamilcar effecit, ut imperator in Hispaniam mitteretur.*

2. W zdaniach zamiarowych kładzie się zawsze *coniunctivus* według prawideł o następstwie czasów.

W języku polskim używa się w tych zdaniach czasem bezokolicznika ze spójnikiem *aby* lub bez niego, co w łacinie nigdy nie może mieć miejsca.

3. W zdaniach zamiarowych znaczy:

ne quis aby nikt, *ne quid* aby nic,
ne quod bellum aby żadna wojna,
ne quisquam aby kto nie, aby w ogóle nikt,
ne ullus aby jaki nie, aby w ogóle żaden,
ne unquam aby nigdy, *ne quando* aby kiedy nie.

§. 104.

1. Zdania zamiarowe określające zaczynają się od spójników: *ut* aby, żeby, *ne* aby nie, żeby nie, *neve* (*neu*) i aby nie, którym w zdaniu głównym odpowiadają często wyrazy: *eo, ideo, idcirco, ob hanc causam* dlatego itp.

Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas. Helvetii constituerunt sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret. Legibus idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus. Nolo esse laudator, ne videar adulator. Dionysius tyrannus, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Sulla iussit malo poetæ præmium tribui ea condicione, ne quid postea scriberet. Caesar portas claudi iussit, ne quam oppidani iniuriam acciperent.

Uw. 1. *Ut non* kładzie się, jeżeli przeczenie należy do jednego wyrazu. *Confer te ad Manlium, Catilina, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos esse videaris.*

Dlatego *ut non dicam* znaczy: że pomnę (= *ut omittam*), *ne dicam*: żeby nie powiedzieć.

Uw. 2. Zamiast *ne* używa się dla silniejszego przycisku *ut ne*, jeżeli słowo zdania głównego nie ma przeczenia. *Themistocles*

collegis suis praedixit, ut ne prius Lacedaemoniorum legatos dimitterent, quam ipse esset remissus.

2. Zamiast **ut eo** aby tem, aby przez to, kładzie się **quo**. *Legem breve esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur. In funeribus a Solone sublata erat celebritas virorum ac mulierum, quo lamentatio minueretur.*

3. **Neve** (*neu*) i aby nie, używa się zamiast *et ne*, jeżeli już jedno zdanie zamiarowe poprzedza. *Trasybūlus legem tulit, ne quis ante actarum rerum accusaretur neve multaretur.*

§. 105.

Zdania zamiarowe dopełniające następują tylko po pewnych grupach słów, od których też zależy wybór spójnika.

1. Spójniki: **ut** aby, **ne** aby nie, **neve** i aby nie, kładzie się po słowach znaczących:

- a) starać się, prosić, żądać, rozkazywać (**v. curandi et postulandi**), np. *curo, laboro, operam* do staram się, *id ago, id specto* zmierzam do tego, *caveo* strzegę się; *oro, peto, precor, rogo* proszę, *opto* życzę sobie, *obsecro, obtestor* zaklinam; *postulo, flagito, contendo* żądam, domagam się; *praecipio* polecam, *impero, edico* rozkazuję, *interdico* zabraniam itp.
- b) zachęcać, radzić, pozwalając (**v. hortandi et concedendi**), np. *hortor, moneo* napominam, zachęcam; *suadeo* radzę, *persuadeo* namawiam, *impello, incito, permoveo* pobudzam; *concedo, permitto* pozwalam, *decerno* uchwalam itp.
- c) sprawić, dokazać (**v. efficiendi et assequendi**), np. *facio, efficio, perficio* sprawiam, dokazuję; *asssequor, consequor, adipiscor* osiągam, dopinam, *impetro* wyjednywam, uzyskuję itp., po których **ut** tłumaczy się często przez **że**, **ne** przez **że nie**.

Niektóre z tych słów przybierają w języku polskim bezokolicznik, rzeczownik słowny albo wyrażenie przyimkowe zamiast zdania zamiarowego.

Catilina id agebat, ut rem publicam everteret. Phaëthon optavit, ut in currum patris tolleretur. Divitiacus Caesarem obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret. Caesar suis imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Pythagoræis interdictum erat, ne faba vescerentur.

Consules Romani Pyrrhum monuerunt, a veneno ut caveret. Themistocles persuasit populo, ut pecunia publica classis centum navium aedificaretur. Decrevit senatus, ut consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet. Caesar milites cohortatus est, uti pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo.

Epaminondas perfecit, ut auxilio sociorum Lacedaemonii privarentur. Dumnorix a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis.

Uw. 1. Po słowach: prosić, namawiać, żądać, rozkazywać, następuje czasem w zdaniu pobocznem *coniunctivus* bez *ut*. *Tito Labieno Caesar mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio retineat.*

Uw. 2. Zdania dopełniające po słowach *facio, efficio* mają czasem składnię zdań skutkowych (§. 108.). *Splendor vester facit, ut peccare sine summo rei publicae detrimento non possitis.*

§. 106.

2. Po słowach, oznaczających obawę (*verba timendi*), jako to: *metuo, timeo, vereor, metus est, periculum est* itp. kładzie się *ne* na wyrażenie życzenia, aby się coś nie stało, *ne non (ut)* na wyrażenie życzenia, aby się coś stało.

W języku polskim tłómaczymy *ne* przez spójniki: aby nie, czy nie, że; *ne non (ut)* przez spójniki: czy, że nie.

Improbi semper sunt in metu, ne poena afficiantur aliquando. Labienus veritus est, ne hostium impetum sustinere non posset. Metuo, ne frustra laborem susceperis.

Unum illud extimescebam, ne quid turpius facerem vel iam effecissem. Non vereor, ne tua virtus opinioni hominum non respondeat.

Uw. 1. Zamiast *ne non* można położyć *ut*, jeżeli *verbum timendi* nie ma przeczenia. *Timeo, ut labores sustineas.*

Uw. 2. *Vereor* i *timeo* łączą się także z *infinitiwem* w znaczeniu: waham się, nie śmiem. *Vereor laudare te praesentem. Caesar timebat tantae magnitudini fluminis exercitum obicere.*

Uw. 3. Dla dobitniejszego wyrażenia przyszłości kładzie się niekiedy w zdaniu pobocznem *coni. futuri*. *Non vereor, ne meae vitae modestia parum valitura sit in posterum.* Por. §. 102.

§. 107.

3. Po słowach, oznaczających przeszkodę (*verba impediendi*), np. *impedio, prohibeo* przeszkadzam, *deterreo* odstraszam, *obsto, obsisto, resisto, repugno* opieram się, sprzeciwiam się, *recuso* wzbraniam się, *retineo* wstrzymuję itp. kładzie się *quominus* (= *ut eo minus*) żeby nie, aby nie.

W języku polskim tłómaczy się *quominus* także przez *aby, żeby, że nie*; częściej jednak zamiast zdania pobocznego kładzie się bezokolicznik albo stosowny rzeczownik.

Non deterret sapientem mors, quominus in omne tempus rei publicae suisque consulat. Epaminondas non recusavit, quominus legis poenam subiret. Aetas non impedit, quominus litterarum studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis.

Zamiast *quominus* położyć można *ne*, a po słowach, połączonych z przeczeniem, także *quin* (§. 110.).

Histiacus Milesius, ne res conficeretur, obstitit. Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conicerent.

Uw. *Prohibeo*, a niekiedy *impedio* łączy się także z *infinitiwem*. *Timor longius progredi prohibuit.*

Zdania skutkowe.

§. 108.

1. Zdania skutkowe zaczynają się od spójnika *ut* (*uti*) że, iż, *ut non* że nie, iż nie (*ut nemo* że nikt, *ut*

nihil że nie, *ut nullus* że żaden itp.) a wyrażają się zawsze przez *coniunctivus*, którego czas stosuje się do prawideł, podanych w §. 101.

W języku polskim kładzie się w zdaniu skutkowym tryb oznajmujący; tryb zaś warunkowy tylko wtedy, kiedy zdanie główne jest zaprzeczone.

2. Zdania skutkowe kładzie się po domyślnych lub poprzedzających wyrazach: *ita*, *sic*, *tam*, *adeo*, *tantopere*, *tot*; *talis*, *tantus*, *is* (= *talis*), *eiusmodi* itp.

Epaminondas fuit disertus, ut (= tak, że) *nemo ei Thebanus par esset eloquentia. Atticus ita vixit, ut universis Atheniensibus esset carissimus. Socratis responso sic iudices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Ita vixi, ut non frustra me natum existimem. Non is es, Catilina, ut te pudor unquam a turpitudine avocarit. Non possunt una in civitate multi fortunas amittere, ut non plures in eandem trahant calamitatem.*

Uw. Tu należą zdania, zaczynające się od *quam ut* po *comparativach* ze znaczeniem: *za*, *zbyt*. *Aristides iustior erat, quam ut invidiam vulgi effugere posset.*

Ut opuszcza się czasem, zwłaszcza po *potius*. *Pausanias epulabatur luxuriosius, quam, qui aderant, perpeti possent.*

§. 109.

Do zdań skutkowych należą zdania podmiotowe po słowach:

- a) zdarza się, dzieje się: *est*, *fit*, *futurum est*, *accidit*, *evenit*, *contingit* itp. *Thrasybulo contigit, ut patriam a triginta tyrannis liberaret. His rebus fiebat, ut minus late Helvetii vagarentur.*
- b) następuje, pozostaje: *sequitur*, *restat*, *reliquum*, *proximum*, *extremum est* itp. *Sequitur, ut doceam omnia subiecta esse naturae. Relinquebatur, ut legionum signa consistere iuberent.*
- c) wypływa, wynika: *sequitur*, *efficitur* itd. *Sequitur, hinc (inde, ita, ex quo) efficitur, ut omne corpus mortale sit.*

- d) po wyrażeniach. złożonych z rzeczownika lub przymiotnika w rodzaju nijakim i ze słowa *est*, np. *mos est. ius est, consuetudo est, iustum est, proprium est* itp. *Est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere.*

Zdania, zaczynające się od *quin*.

§. 110.

Quin żeby nie, żeby, że, używa się tylko w takim razie, jeżeli zdanie główne albo ma wyraźne przeczenie albo zawiera myśl przeczącą. Łączy się zawsze z *coniunctivem* i kładzie się:

- a) W zdaniach skutkowych zamiast *ut non*, żeby nie, albo *qui (quae, quod) non*, któryby nie, żeby nie, po wyrażeniach: *nemo est, nihil est, quis est, quid est?* itp.

W języku polskim zamiast zdań spójnikowych kładzie się czasem wyrażenia przyimkowe lub imiesłowcy.

Nemo fere est, quin, quemadmodum captae sint a M. Marcello Syracusae, saepe audierit. Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facite et commode dicant. Germani nullum tempus intermiserunt, quin legatos trans Rhenum mitterent.

Uw. Różne znaczenie mają zwroty:

facere non possum (fieri non potest), quin scribam muszę pisać;
facere non possum (fieri non potest), ut scribam nie mogę pisać.

- b) W zdaniach zamiarowych po słowach, oznaczających przeszkodę (§. 107.) i wyrażeniach pokrewnych, np. *temperare mihi non possum* nie mogę przenieść na siebie, *retineri, contineri non possum* nie mogę się powstrzymać (żeby nie); tudzież po słowach, znaczących: pomijam, brakuje, np. *nihil praetermitto, intermitto* niczego nie pomijam, *non multum (paulum) abest* nie wiele (mało) do tego brakuje (aby) itp.

W języku polskim często zamiast zdania spójnikowego używamy wyrażen przyimkowych.

Caesar Germanos sibi non temperaturos existimabat, quin in Italiam contenderent. Milites contineri non poterant, quin spe praedae in oppidum irrumperent. Non multum affuit, quin hostes castris pellerentur. Cicero nihil praetermisit, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocaret.

- c) W zdaniach przedmiotowych lub podmiotowych po słowach, oznaczających powątpiewanie: *non dubito, non est dubium, quis dubitat?* itp.

W języku polskim *quin* tłumaczy się przez że, iż.

Dubitari non debet, quin fuerint ante Homerum poëtae. Dux non dubitat, quin Troia brevi sit peritura. Mihi non est dubium, quin legiones venturae non sint.

Uw. 1. *Dubito* w znaczeniu: waham się, łączy się zwykle z *infinitiwem*. *Pro patria quis bonus dubitet mortem appetere?*

Uw. 2. Po *dubito* bez przeczenia (= nie wiem) kładzie się pytanie zawisłe:

dubito, quid nobis agendum sit;
dubito, venturusne sit;
dubito, utrum verum an falsum sit;
dubito, an verum sit;
dubito, an verum non sit. Por. §. 134. uw. 3.

Zdania warunkowe.

§. 111.

Zdania warunkowe zaczynają się od spójników: *si*, jeżeli, jeśliby, gdyby, *si non*, *nisi (ni)* jeżeli nie, jeśliby nie, gdyby nie, *sin* jeżeli zaś.

Zdanie główne razem ze zdaniem pobocznem tworzy okres warunkowy, którego poprzednikiem (*protasis*) jest zdanie poboczne, następnikiem (*apodosis*) zdanie główne.

W języku polskim zaczyna się niekiedy następnik od wyrazów: to, tedy, natenczas, w takim razie, których w języku łacińskim nigdy się nie tłumaczy.

W języku łacińskim są trzy formy okresu warunkowego, zależne od warunku, wyrażonego w zdaniu pobocznym, który uważa się albo za rzeczywisty albo za możebny albo za nierzeczywisty.

1. Forma rzeczywistości. Trybem jej w poprzedniku i następniku jest *indicativus* jakiegokolwiek czasu. Obydwa zdania wyrażają rzeczywistość.

W języku polskim kładzie się w obu zdaniach tryb oznajmujący, a w poprzedniku spójniki: jeśli, jeżeli.

Naturam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Si bellum omittimus, pace nunquam fruemur. Si amitti vita beata potest, beata esse non potest.

Uw. *Indicativus* w zdaniu warunkowym (*si* = jeżeli tylko, ilekroć) wyraża niekiedy czynność częstotliwą. *Si quis equitum Germanorum graviore vulnere accepto deciderat, pedites circumstebant.*

2. Forma możebności. W poprzedniku i następniku kładzie się *coniunctivus praesentis* lub *perfecti*. Obydwa zdania wyrażają możebność (*coni. potentialis*).

W języku polskim używamy w poprzedniku trybu warunkowego ze spójnikami: jeśliby, jeżeliby, w następniku zaś zamiast trybu warunkowego kładziemy czasem tryb oznajmujący.

Si velim Hannibalis proelia omnia describere, dies me deficiat. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repētat insaniens, officium sit non reddere. Si patriam prodere conetur pater, sileatne filius?

3. Forma nierzeczywistości. W poprzedniku i następniku położony jest *coniunctivus imperfecti* dla czasu teraźniejszego, *coniunctivus plusquamperfecti* dla czasu przeszłego. Obydwa zdania wyrażają myśl niezgodną z rzeczywistością czyli nierzeczywistość (*coni. irrealis*).

W języku polskim w tym razie w obu zdaniach używa się trybu warunkowego, a w poprzedniku spójnika gdyby, który jednak nieraz kładzie się także w formie drugiej.

Medici si omnibus morbis mederi possent, felicissimi essent hominum. Consilium, ratio, sententia nisi essent in

senibus, summum consilium maiores nostri non appellassent senatum. Hercules nunquam ad deos abisset, nisi, cum inter homines esset, eam viam sibi virtute munivisset.

Uw. 1. Niekiedy poprzednik formy drugiej łączy się z następnikiem formy pierwszej lub trzeciej. *Memoria minuitur, nisi eam exerceas.*

Uw. 2. W następniku okresu warunkowego, wyrażającego nie-rzeczywistość, kładzie się niekiedy *indicativus* czasów historycznych, jeżeli czynność była bliską spełnienia. *Praeclare vice-ramus, nisi Lepidus recepisset Antonium.*

Mianowicie kładzie się *indicativus*:

- a) słów, oznaczających: możność, powinność, konieczność, jeżeli warunek odnosi się do czynności, wyrażonej przez *infinitivus* od tych słów zawisły. (§. 90.). *Si ulla in te pietas esset, patris eum loco colere debebas. Res publica poterat esse perpetua, si patrius viveretur moribus.*
- b) konjugacyi omownej tak czynnej, jako też biernej. *Si Pompeius occisus esset, fuistisne ad arma ituri? Si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit.*
- c) w połączeniu z *paene* i *prope*. (§. 90.). *Pons sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Coeles.*

Uw. 3. Zamiast *coni. plusquamperfecti* kładzie się niekiedy w jednym lub w obu zdaniach *coni. imperfecti*. *Num Opimium, si tum esses, temerarium civem aut crudelem putares? Non iam heroicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus, nisi iam tum esset honos eloquentiae.*

Uw. 4. Myśl przeciwną rzeczywistości można uważać za możliwą i wyrazić ją przez *coni. praesentis* lub *perfecti*. *Haec si tecum patria loquatur, nonne impetrare debeat?*

Nisi, si non, sin.

§. 112.

1. *Nisi*, jeżeli nie, gdyby nie, zaprzecza całe zdanie, lecz łączy myśli, które się nawzajem wykluczają; dlatego przytacza zawsze wypadek, w którym się myśl główna nie spełnia i odpowiada zwrotom: tylko nie, jeżeli; wyjawszy ten wypadek, jeżeli; chyba że.

Si non zaprzecza jeden wyraz, przytaczając jako warunek myśl w całości lub w części przeczącą.

Niekiedy można użyć *si non* i *nisi* bez znacznej różnicy.

Parvi sunt foris arma, nisi est consilium domi. Acquitas tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Homo miser est, nisi virtutem colit (= non est miser, si colit). Si Conon non fuisset, Agesilaus Asiam regi eripuisset.

Uw. 1. *Nisi* po przeczeniu znaczy: chyba. Dlatego w zdaniach skróconych *nisi*—*non* lub *non*—*nisi* tłumaczy się przez tylko. *Nisi inter bonos amicitia esse non potest.*

Podobne znaczenie mają: *nemo*—*nisi*, *nihil*—*nisi*, *nusquam*—*nisi*: *nemo nisi improbus.*

Uw. 2. **Nisi forte, nisi vero** chyba że (często w znaczeniu ironicznym) łączą się zawsze z **indicatiwem**. *Nemo fere saltat sobrius, nisi forte insānit.*

2. **Si non** lub **si minus** kładzie się zawsze:

a) jeżeli następnik zaczyna się od **at, certe, tamen, at certe, attāmen** = to przecież. *Multos tulit Romanorum civitas, si minus (non) sapientes, at summa laude dignos.*

b) jeżeli zdanie warunkowe twierdzące powtarza się w formie przeczącej; w zdaniu skróconem kładzie się wtedy tylko *si minus*. *Si id feceris, magnam habebo gratiam; si non (minus) feceris, ignoscam. Hoc si assecutus sum, gaudeo; si minus, me consolor.*

3. **Sin, sin autem**, jeżeli zaś, kładzie się tylko wtedy, kiedy już jedno *si* poprzedziło; w przeciwnym razie używa się *sed si, si vero, quodsi. Si plane a nobis deficis, moleste fero; sin Pansae assentari commodum est, ignosco.*

Okres warunkowy w stosunku zawisłości.

§. 113.

Jeżeli okres warunkowy stanie się zdaniem zawisłym, którego składnia wymaga **coniunctiwu**, to w formie pierwszej i drugiej zmienia się poprzednik i następnik według ogólnych prawideł o następstwie czasów.

W formie trzeciej ani poprzednik ani następnik żadnej nie ulega zmianie; tylko *coniunctivus plusquamperfecti activi* słów, tworzących *part. fut. activi*, zamienia się w następniku zwykle na *coniunctivus perfecti* czynnej konjugacji omownej (— *urus fuerim*) bez względu na czas zdania rządzącego.

Niezawisłe: *Si id crederes, errares*. Zawisłe: *Non dubito (non dubitavi), quin, si id crederes, errares*.

Niezawisłe: *Si id credidisses, erravisses*. Zawisłe: *Non dubito (non dubitavi), quin, si id credidisses, erraturus fueris*.

Niezawisłe: *Si id credidisses, deceptus esses*. Zawisłe: *Non dubito (non dubitavi), quin, si id credidisses, deceptus esses*.

Nescio, quid facerem, nisi tu amicus esses. Dic, quidnam factururus fueris, si eo tempore censor fuisses. Quis dubitat, quin, si Saguntinis obsessis impigre tulissemus opem, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus?

Uw. 1. *Coni. plusquamperfecti act.* pozostaje jednak często, zwłaszcza gdy słowo nie ma *supinum*. *Non dubito, quin, si hoc fecisses, facti te paenituisset*.

Uw. 2. Jeżeli w następniku formy trzeciej znajduje się *possum*, albo *coniug. periphr. passiva*, natenczas zamiast *coni. plusquamperfecti* kładzie się w zawisłości *coni. perfecti*. *Haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die capi potuerint*.

Zdania, zaczynające się od *dummodo, dum, modo* i *nedum*.

§. 114.

Do zdań warunkowych zaliczyć należy następujące zdania, w których zawsze kładzie się *coniunctivus* według zasad, obowiązujących w zdaniach warunkowych:

1. Zdania, wyrażające zastrzeżenie, a zaczynające się od spójników: *dummodo, dum, modo* gdyby tylko, byle tylko; *dummodo ne, dum ne, modo ne* gdyby tylko nie, byle tylko nie.

Multi omnia recta et honesta neglegunt, dummodo potentiam consequantur. Oderint, dum metuant. Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria. Mediocritas placet Peripateticis et recte placet, modo ne laudarent iracundiam. Summas laudes merentur Athenienses, dummodo ne tam leves fuissent.

2. Zdania, zaczynające się od **nedum**, a cóż dopiero, o ileż mniej, nie dopiero. W tłumaczeniu można często zdanie główne zamienić na warunkowe, a zdanie poboczne na główne z przysłówkami stopniującymi: tem bardziej nie, tem mniej.

Vix in ipsis tectis frigus vitatur, nedum in mari sit facile abesse ab iniuria temporis. Secundae res animos sapientium fatigant, ne (= nedum) Sullani milites corruptis moribus victoriae temperarent.

Zdania przyzwolone.

§. 115.

Zdania przyzwolone zaczynają się od spójników: **quamquam**, **etsi**, **etiamsi**, **tametsi**, **licet**, **ut** (**ut non** lub **ne**), **cum**, **quamvis**, chociaż, lubo, jakkolwiek, pomimo że, choćby itd.

W zdaniu głównem kładzie się częstokroć: *tamen* (*attāmen*), jednak, przecie, wszelako.

1. W zdaniach, zaczynających się od **quamquam**, kładzie się **indicativus**.

Quamquam excellebat Aristides abstinētia, tamen exilio decem annorum multatus est. Medici quamquam intellegunt saepe, tamen nunquam dicunt aegris illo morbo eos esse morituros.

2. W zdaniach, zaczynających się od **etsi**, **etiamsi**, **tametsi**, kładzie się tryby zdań warunkowych (§. 111.). Po **etsi** i **tametsi** następuje częściej **indicativus** niż **coniunctivus**, po **etiamsi** częściej **coniunctivus** niż **indicativus**.

Caesar etsi nondum hostium consilia cognoverat, tamen fore id, quod accidit, suspicabatur. Multa sunt, quae adulescentes, etiamsi ingenii facultates bonae sint, nondum intellegant. Iniurias etiamsi ulcisci possem, tamen oblivisci mallem.

3. W zdaniach, zaczynających się od **licet**, **ut** (z przeczeniem **ne** albo **ut non**, jeżeli przeczenie do jednego należy wyrazu) kładzie się **coni. praesentis** lub **perfecti**.

Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. Ut non referat pedem exercitus, sistet certe. Ne sit summum malum dolor, malum certe est. Non est magnus pumilio, licet in monte constiterit.

4. Zdania, zaczynające się od *quamvis* i *cum* (§. 124.), otrzymują *coniunctivus* podług następstwa czasów.

Quod turpe est, id, quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest. Pompeius vidit, quamvis atrociter ipse inimicitias tulisset, vos tamen fortiter iudicatueros.

Uw. 1. *Quamquam* (*correctivum*) na czele zdania głównego ogranicza lub prostuje myśl poprzednią: ale jednak, wszelako. *Quamquam quid loquor?* Tak samo używa się też *etsi*.

Uw. 2. *Quamvis* łączy się często z przymiotnikami w stopniu równym, który odpowiada naszemu stopniowi najwyższemu. *Quamvis dives sit* = choćby był najbogatszy.

Znaczenie stopniującego przysłówka: nawet, ma *quamvis* w zdaniach skróconych. *Sperne divitias quamvis magnas.*

5. W zdaniach, zaczynających się od *sive—sive (seu—seu)* czy to—czy to, kładzie się zwykle *indicativus*. *Veniet tempus mortis, sive retractabis sive properabis.*

Zdania porównawcze.

§. 116.

1. Zdania porównawcze, wyrażające czynność rzeczywiście, kładą się w *indicativie*, a ze zdaniem głównem łączą je:

a) Współwzględne zaimki lub przysłówki:

*qui—idem, quo—eo, quotiens—totiens,
qualis—talis, quot—tot, quamdiu—tamdiu,
quantus—tantus, quam—tam, quantopere—tantopere,
ut, sicut, quemadmodum—ita, sic, item.*

Ut sementem feceris, ita metes. Quot homines, tot sententiae. Tantum scimus, quantum memoria tenemus. Plerique talem amicum habere volunt, quales ipsi esse non possunt.

- b) Spójniki: *atque, ac (et)* po wyrazach, oznaczających równość lub nierówność, podobieństwo lub różnicę: *idem, alius, par, dispar, similis, dissimilis, aliter, pariter, similiter, aequae, perinde, proinde, contra, secus* itp.

W języku polskim tłumaczy się te spójniki przez: jak, co, niż.

Miltiades cum totidem navibus, atque erat profectus, Athenas rediit. Dissimulatio est, cum alia dicuntur ac sentias. Philosophia non proinde, ac de hominum est vita merita, laudatur.

Uw. 1. W zdaniach porównawczych, wyrażających czynność rzeczywistą, opuszcza się zwykle te wyrazy, które już w zdaniu głównym są zawarte. *Servi eisdem sunt moribus, quibus domini. Aliae sunt legati partes atque imperatoris.*

Tak skracają się zwłaszcza zdania, połączone spójnikami:

- a) *quam* po stopniu wyższym i wyrazach, mających znaczenie stopnia wyższego (*malo, praestat, ante, post* itp.). *Melior est certa pax quam dubia victoria. Accipere praestat quam facere iniuriam.*
- b) *non tam—quam*, nie tak — jak raczej. *Demosthenes in dicendo non tam dicax fuit quam facetus.*
- c) *non minus—quam*, nie mniej — jak. *Patria hominibus non minus cara esse debet quam liberi.*
- d) *non magis—quam*, nie więcej — jak. *Liberi hominibus non magis cari esse debent quam patria.*

Uw. 2. Zdania porównawcze, zaczynające się od *ut*, mają częstokroć znaczenie przyczynowe lub ograniczające.

W języku polskim *ut* tłumaczy się wtedy przez: tak jak, jako, jako że, podług tego jak, w miarę tego jak, ile, ile że, ponieważ, albo też zdanie poboczne zamienia się na przydawkę, dopowiedzenie lub inne określenie (jak na, podług).

Ubiorum civitas fuit amplu atque florens, ut est captus Germanorum. Ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit. Antipater fuit scriptor, ut temporibus illis, luculentus.

2. Zdania porównawcze, wyrażające czynność tylko pomyślaną, zaczynają się od spójników: *tamquam, quasi, ac si, tamquam si, ut si, velut si* jak gdyby,

jakoby, i kładą się w **coniunctiue** podług następstwa czasów lub trzeciej formy okresu warunkowego.

W zdaniu głównem kładzie się częstokroć *ita, sic, perinde, proinde, aeque* itp.

Quid ego his testibus utor, quasi res dubia aut obscura sit? Antonius Plancum sic contemnit, tamquam si illi aqua et igni interdictum sit. Sequāni absentis Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrebant. Deleta est Ausonum gens, perinde ac si internecivo bello certasset.

Uw. *Quasi, quasi vero, proinde quasi* z *coni. praesentis* lub *perfecti* kładzie się często w zdaniach ze znaczeniem ironicznym. *Auxilium a me petis, quasi vero tuas ego res curem.*

Zdania przyczynowe.

§. 117.

Zdania przyczynowe zaczynają się od spójników: **quia, quod** ponieważ, że, **quoniam, quandoquidem, siquidem, cum** ponieważ, skoro, kiedy, gdy.

1. Zwykłym ich trybem jest **indicativus**.

Sapiens legibus non propter metum paret, sed quia id salutare maxime putat. Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt. Quoniam me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam. Di nati nunquam sunt, siquidem aeterni sunt futuri.

2. **Coniunctivus** kładzie się zawsze w zdaniach przyczynowych:

a) po spójniku **cum** (§. 124.)

b) jeżeli zdanie zawiera myśl obcą (§. 127.).

Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset. Principes Gallorum de suis privatim rebus a Caesare petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent.

- c) po wyrażeniach, przytaczających przyczynę przypuszczoną: **non quod (quo)** nie dlatego, żeby (jakoby), a z przeczzeniem: **non quod (quo) non, non quia** nie dlatego, żeby nie (jakoby nie).

Litteras ad te dedi, non quo haberem, quod scriberem, sed ut absens tecum loquerer. Romani in dominum de servo quaeri noluerunt, non quia posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse.

3. **Quod** i **quia** oznaczają przyczynę rzeczywistą, niewątpliwą, z której bezpośrednio wynika czynność zdania głównego; **quoniam, quandoquidem** i **siquidem** oznaczają powód znany, oczywisty, który usprawiedliwia myśl główną; **cum** oznacza przyczynę logiczną, tj. powód, na którym opiera się sąd, wyrażony w zdaniu głównem.

Przestroga. Spójnikom przyczynowym odpowiadają często w języku polskim na czele zdania głównego wyrazy: przeto, tedy, więc, których się w języku łacińskim nie tłumaczy.

Zdania, zaczynające się od quod, że.

§. 118.

Spójnik **quod** w znaczeniu: że, zaczyna zdania opisowe, które zastępują miejsce podmiotu, przedmiotu lub innej części zdania głównego, wyrażając okoliczność rzeczywistą.

Zwykłym trybem tych zdań jest **indicativus**, podobnie jak w zdaniach przyczynowych. **Coniunctivus** służy tylko do oznaczenia myśli obcej (§. 127.).

W tem znaczeniu kładzie się **quod**:

1. Po słowach, wyrażających wzruszenie umysłu (**verba affectuum**): **gaudeo**, **laetor** cieszę się, **doleo** boję, **indignor** oburzam się, **aegre, moleste, graviter fero** jestem nierad, niechętnie patrzę, **miror** dziwię się, **queror** żalę się; tudzież po słowach: **laudo** chwale, **vitupero** ganię; **accūso** oskarżam, **gratulator** winszuję, **gratias ago** dziękuję.

Quod viris fortibus honos habitus est, laudo. Dolebam, quod socium gloriosi laboris amiseram. Gratulator

tibi, quod saluum te ad tuos recepisti. Caesar Aeduos graviter accusat, quod ab eis non sublevetur. Decima legio Caesari gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset.

Po słowach, wyrażających wzruszenie umysłu, następuje często *acc. c. inf.* Por. §. 141, 3.

2. Po wyraźnych lub domyślnych zaimkach i przyśłówkach wskazujących, które zdanie poboczne objaśnia: *hoc, id, illud, ex eo, inde* itp.

Ex laude Reguli illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuit. Homines hoc uno plurimum a bestiis differunt, quod rationem habent. Eumēni multum detraxit inter Macedōnes viventi, quod alienae erat civitatis. Vitium est, quod quidam nimis magnum studium in res obscuras conferunt.

3. Po wyrażeniach, które zawierają sąd o myśli zdania pobocznego: *bene, male, commōde fit, accidit, evenit; bene, male, gratum facio.*

Bene accidit, quod Allobrōgum legati de suis rebus Romam venerunt. Bene mihi evenit, quod mittor ad mortem. Bene facis, quod litteras voluptatibus antepōnis.

Uw. 1. Po słowie (*huc, eo*) *accedit* (do tego) przyłącza się (= nadto) kładzie się *ut*, jeżeli do przytoczonych już okoliczności dodajemy nową. *Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut caecus esset.*

Zamiast *ut* używa się *quod*, jeżeli w przytoczonej okoliczności dodajemy nowy powód do powodów już wymienionych. *Accedebat, quod Galli suos ab se liberos abstractos dolebant.*

Uw. 2. Zapamiętać należy zwroty: *adde, quod* dodaj do tego, że; *mitte, quod* pomini to, że; *praeterquam quod* oprócz tego, że; *tantum, quod* tylko, że.

4. Jeżeli zdanie poboczne stoi przed głównem, a przytacza okoliczność znaną, na którą zdanie główne odpowiada.

W języku polskim *quod* tłómaczy się przez wyrażenie: co się tyczy tego, że, lub przez spójniki: jeżeli, że, a przed zdaniem głównem można położyć: to wiedz, to mówię, że.

Quod me Agamemnonem aemulari putas, falleris. Quod multitudinem Germanorum, inquit Arivovistus, in Galliam traduco, id mei muniendi, non Galliae impugnandae causa facio.

§. 119.

Quod łączy się zawsze z *coniunctiwem* po wyrażeniach:

est, quod jest powód, żeby (jest czego),

non (nihil) est, quod niema powodu, żeby (niema czego),

habeo, quod mam powód, żeby (mam czego),

non (nihil) habeo, quod nie mam powodu, żeby (nie mam czego).

W języku polskim można tu czasem użyć bezokolicznika.

Non est, quod te pudeat sapienti assentiri. Nihil habeo, quod accusem senectutem. Est, quod facti tui te pudeat. Quid est, quod omnes translatis magis delectentur verbis quam propriis?

Uw. Zamiast *quod* można także położyć *cur* lub *quare*. *Est, cur tibi irascar*. Podobne znaczenie mają zwroty: *quid causae (quae causa) est, cur (quare) itp. Quae causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita*.

Zdania czasowe.

§. 120.

Zdania czasowe, wyrażające czynność wcześniejszą od czynności zdania głównego, zaczynają się od spójników: *ubi, ut, ubi primum, ut primum, cum primum, simul, simulac (simulatque), postquam (posteaquam)* gdy, skoro, skoro tylko.

1. Po *ubi, ut, ubi primum, ut primum, cum primum, simul, simulac (simulatque), postquam (posteaquam)* gdy, skoro, skoro tylko, kładzie się w opowiadaniu wypadków przeszłych *indicativus perfecti*.

Zamiast *perfectum* można użyć także *praesens historicum*.

Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt. Lacedaemonii postquam audierunt muros instrui, legatos Athenas miserunt, qui id fieri vetarent. Themistocles ut Lacedaemonem venit, adire magistratus noluit. Pelopidas non dubitavit, simulac conspexit hostem, conflagere. Caesar cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.

Uw. 1. *Ind. imperfecti* i *plusquamperfecti* oznacza zawsze stan, trwający w przeszłości równocześnie z czynnością zdania głównego. *Metellus infecto negotio, postquam nox aderat, in castra revertitur. Metellus plebi patribusque, postquam invidia decesserat, iuxta carus erat.*

Uw. 2. *Postquam* łączy się z *ind. plusquamperfecti*, jeżeli czas, który upłynął pomiędzy czynnością główną a poboczną, wyrażony jest przez *abl. mensurae*. Są to właściwie zdania porównawcze, więc *quam* można oddzielić od *post*. *Aristides sexto fere anno post, quam (albo postquam) erat expulsus, in patriam restitutus est.*

2. Po *ubi, ut, simulac* ilekroć, kiedy tylko (= *quotiens*), kładzie się *ind. perfecti, plusquamperfecti* lub *futuri exacti* dla wyrażenia czynności częstotliwej.

Ut quisque Verris animum aut oculos offenderat, in lautumias coniciebatur. Ubi consulueris, mature facto opus est. Simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Hostes ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur.

§. 121.

Zdania czasowe, wyrażające czynność równoczesną z czynnością zdania głównego, zaczynają się od spójników: *dum* podczas gdy, *dum, donec, quoad* dopóki.

1. *Dum* w znaczeniu: podczas gdy, łączy się w opowiadaniu z *ind. praesentis historici*.

W języku polskim kładzie się czas przeszły albo teraźniejszy.

Alexander dum inter primores pugnat, sagitta ictus est. Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum summa vi oppugnabatur.

2. **Dum, donec** i **quoad** w znaczeniu: jak długo, dopóki (= *quamdiu*) łączą się z **indicativem** wszystkich czasów.

Lacedaemoniorum gens fortis fuit, dum Lyncurgi leges valebant. Cato quoad vixit, virtutum laude crerit. Donec eris felix, multos numerabis amicos.

§. 122.

Zdania czasowe, wyrażające czynność późniejszą od czynności zdania głównego, zaczynają się od spójników: **dum, quoad** aż, dopóki nie; **antequam, priusquam** nim, zanim (także rozdzielnie: *ante, quam; prius, quam*).

1. Spójniki: **dum** i **quoad** w znaczeniu: aż, dopóki nie, oznaczają kres czasu, aż do którego odbywa się czynność główna, i łączą się:

a) z **indicativem praesentis, perfecti** lub **futuri exacti**, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność rzeczywistą.

Praesens zastępuje *fut. I.*, więc tłumaczy się przez czas przyszły.

Epaminondas ferrum in corpore usque eo retinuit, quoad renuntiatum est vicisse Boeotios. Delibera hoc, dum ego redeo. Mihi semper curae erit, quid agas, dum, quid egeris, sciero.

b) z **coniunctivem**, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność zamierzoną lub możliwą (ażby, dopóki by nie).

Horatius Cocles impetum hostium sustinuit, quoad (= ut interea, ut prius) ceteri pontem interromperent. Rusticus exspectat, dum defluat amnis. Caesar non exspectandum sibi statuit, dum in Santones Helvetii pervenirent.

Uw. 1. **Donec** w znaczeniu aż w prozie wzorowej jest rzadkie i łączy się z *ind. perfecti* lub z *coni. imperfecti*.

Uw. 2. Pisać będę, dopóki ojciec nie przyjdzie, znaczy: *scribam, dum pater venit, veniat* lub *venerit (fut. ex.)*.

§. 123.

2. Spójniki: **antequam** i **priusquam** nim, zanim, oznaczają w ogóle czas, przed którym odbywa się czynność główna, i łączą się tak samo, jak **dum** i **quoad**:

- a) z *indicatiwem praesentis, perfecti* lub *futuri exacti*, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność rzeczywistą.

Praesens zastępuje *fut. I.*, więc tłumaczy się przez czas przyszły.

Zamiast nim kładzie się w języku polskim po zdaniu przeczącem: *aż*, nie pierwszej *aż*, przez co zdanie staje się podobnem do zdań ze spójnikami: *dum* i *quoad*. Wybór odpowiedniego spójnika w tłumaczeniu na język łaciński wskaże wtedy zamiana zdania czasowego na określenie z przyimkiem *do (dum)* lub *przed (antequam)*.

Priusquam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicam. Epaminondas non prius bellare destitit, quam urbem Lacedaemoniorum obsidione clausit. De Carthagine non ante vereri desinam, quam illam excisam esse cognovero. Membris utimur, priusquam didicimus, cuius utilitatis causa ea habeamus.

Uw. *Ind. perf.* i *fut. exacti* kładzie się najczęściej po zdaniu przeczącem. *Germani non prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum pervenerunt.*

- b) z *coniunctiwem*, jeżeli zdanie czasowe wyraża czynność zamierzoną lub możliwą (zanimby).

Caesar, priusquam (= ne prius) se hostes ex fuga reciperent, in fines Suessionum exercitum duxit. Numidae, priusquam ex castris subveniretur, in proximos colles discedunt. Medico, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, morbus cognoscendus est.

Uw. 1. W opowiadaniu historycznem używa się często *coni. imperf.*, chociaż zdanie wyraża czynność rzeczywistą. *Galli ducentis annis, antequam Romam caperent, in Italiam transscenderunt.*

Uw. 2. *Ind.* lub *coni. praesentis* kładzie się często bez istotnej różnicy. *Antequam ad causam redeo (redeam), de me pauca dicam.*

Zdania, zaczynające się od cum.

§. 124.

Od spójnika *cum* zaczynają się zdania czasowe, przyczynowe i przyzwolone.

I. W zdaniach czasowych, zaczynających się od spójnika *cum*, gdy, kiedy, kładzie się częścią *indicativus* częścią *coniunctivus*.

A) *Indicativus.*

1. *Cum* łączy się z *indicatiwem*, jeżeli określa tylko czas pewnej czynności (*cum temporale*). W zdaniu głównem znajdują się wówczas często wyrazy: *tum, tunc, eo tempore, eo die* itd.

Tum tua res agitur, paries cum proximus ardet. Cum proelium inibitis, memineritis decus, gloriam, libertatem in manibus vestris esse. Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani.

2. *Cum* łączy się z *indicatiwem* dla oznaczenia czynności częstotliwej (*cum iterativum*).

Po polsku: ilekroć, kiedykolwiek.

Oracula Graeci consulebant, cum bella erant inituri. Oppidum Britanni vocabant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierant. Ager cum multos annos quieverit, uberiores efferre fruges solet. Confirmantur nostra consilia, cum sentimus prudentibus idem videri.

Uw. Niekiedy, zwłaszcza u historyków, łączy się *cum iterativum* z *coni. imperf.* lub *plusquamperf.*: *Timoleon veniebat in theatrum, cum ibi concilium populi haberetur.*

3. *Cum* łączy się zawsze z *ind. perfecti* lub *praesentis historici*, jeżeli zdanie, zaczynające się od *cum*, zawiera myśl główną. Zdanie główne, zawierające myśl poboczną, zajmuje wtedy pierwsze miejsce i ma słowo w *imperf.* lub *plusquamperf.* zwykle w połączeniu z *iam, vix, aegre, nondum*; w zdaniu zaś czasowem mieści się niekiedy *interea, repente, subito*. Jest to t. zw. *cum inversum*.

Po polsku: gdy w tem, gdy nagle, gdy tymczasem, aż tu.

Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli flumen transire non dubitarent. Hannibal iam scalis subibat muros, cum repente porta patefacta Romani erumpunt.

Uw. *Imperfectum* po *cum inversum* oznacza czynność równocześnie trwającą. *Caedebatur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, cum interea nullus gemitus, nulla vox audiebatur nisi haec: civis Romanus sum.*

4. *Cum* łączy się z *indicatiwem*, jeżeli zdanie poboczne wyraża czynność, na której polega czynność zdania głównego. Obydwa zdania mają wtedy zawsze ten sam czas, ten sam tryb i ten sam podmiot (*cum explicativum*). Por. §. 89, 3.

Po polsku: przez to, że; o ile, kiedy, lub imiesłów na ąc.

Cum tacent, clamant. Helvetii fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.

B) *Coniunctivus*.

1. *Cum* w opowiadaniu historycznem łączy się z *coni. imperfecti* lub *plusquamperfecti* dla skreślenia okoliczności ubocznych (*cum narrativum*).

Imperfectum oznacza czynność równoczesną, *plusquamperfectum* oznacza czynność uprzednią.

Agesilaus cum ex Aegypto reverteretur, in morbum implicitus decessit. Pythagoras cum in geometria quidam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur.

2. *Cum* łączy się z *coniunctiwem* po wyrażeniach ogólnych *est, fuit, erit dies (tempus), cum (cum consecutivum)*.

Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent. Fuit tempus, cum rura colerent homines neque urbem haberent.

II. W zdaniach przyczynowych, zaczynających się od spójnika *cum*, ponieważ, kiedy, kładzie się zawsze *coniunctivus (cum causale)*.

Dionysius cum in communibus suggestis consistere non auderet, contionari ex alta turri solebat. Themistocles cum minus esset probatus parentibus suis, a patre exheredatus est.

Uw. Spójniki: zwłaszcza że, ile że, tłumaczy się przez *cum praesertim* albo *praesertim cum*. *Caesar Aeduos accusat, quod non sublevetur, praesertim cum eorum precibus adductus bellum suscepit.*

III. W zdaniach przyzwolonych, zaczynających się od spójnika *cum*, chociaż, kładzie się zawsze *coniunctivus (cum concessivum)*.

Socrates, cum facile posset educi e custodia, noluit. Phocion fuit perpetuo pauper, cum divitissimus esse posset.

W zdaniach, wyrażających przeciwstawienie, łączy się **cum** zawsze z **coniunctivem** i znaczy: gdy przeciwnie, gdy tymczasem, podczas gdy (**cum adversativum**). *Solus est homo ex tot animantium generibus particeps rationis, cum cetera sint omnia expertia.*

Uw. W zdaniach, połączonych spójnikami *cum — tum (etiam, maxime)* jak — tak (= nie tylko — ale też) kładzie się zwykle **indicativus**. **Coniunctivus** możliwy jest, jeżeli *cum* przybiera znaczenie przyczynowe lub przyzwolone.

Cum omnium rerum simulatio vitiosa est, tum amicitiae repugnat maxime. Sisennae historia cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo.

Zdania względne.

§. 125.

Zdania względne zaczynają się od zaimków lub przysłówków względnych: **qui** który, kto, **ubi** gdzie, **unde** skąd, **quo** dokąd itd.

1. W zdaniach względnych, służących tylko do określenia wyrazu lub zdania, kładzie się **indicativus**.

Caesar ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno ad montem Iuram murum fossamque perducit. Lacedaemonii Agin regem, quod nunquam ante apud eos acciderat, necaverunt.

2. **Indicativus** kładzie się zwłaszcza w zdaniach, połączonych ze zdaniem głównym zapomocą zaimków lub przysłówków uogólniających, które powstają przez podwojenie albo przez dodanie przyrostka *cunque*: **quisquis**, **quotquot**, **utut**, **quicunque**, **ubicunque** itd.

W języku polskim kładzie się czasem tryb warunkowy.

Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes. Homines benevolos, qualescunque sunt, grave est insequi contumelia.

Uw. **Indicativus** w zdaniu względnym wyraża niekiedy czynność częstotliwą. *Quaecunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogeant.*

§. 126.

W zdaniach względnych kładzie się *coniunctivus*, jeżeli wyrażają zamiar, skutek, przyczynę lub przyzwolenie.

1. W zdaniach względnych, wyrażających zamiar lub cel, zaimek względny ma znaczenie zamiarowego *ut* (*qui* = *ut ego, ut tu, ut is* itd.)

W języku polskim: któryby, coby, aby, albo który ma, albo wyrażenie przyimkowe.

Helvetii legatos ad Caesarem mittunt, qui dicerent sibi esse in animo iter per provinciam facere. Missi sunt delecti cum Leonida, Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas occuparent. Dareus pontem fecit in Istro flumine, quo copias traduceret. Artaxerxes Themistocli Lamproscum donavit, unde vinum sumeret.

2. W zdaniach względnych, wyrażających skutek lub wynik, zaimek względny ma znaczenie skutkowego *ut* (*qui* = *ut ego, ut tu, ut is* itd.) a w zdaniu głównem odpowiadają mu często zaimki: *is, talis, tantus, eiusmodi* albo przysłówki *tam*.

Po zdaniu głównem przeczącem można zamiast *qui* (*quae, quod*) *non* położyć także *quin*. Por. §. 110, a.

W języku polskim: któryby, coby, że, żeby, albo wyrażenie przyimkowe.

Ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Nemo est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Nulla gens est tam fera, cuius (= ut eius) mentem non imbuerit deorum opinio. Milites Caesaris nihil, quod ipsis esset indignum, commiserunt.

Tu należą zdania względne:

- a) Po ogólnych wyrażeniach: *sunt, existunt, inveniuntur, reperiuntur, qui* są tacy, co (= niektórzy), *non desunt, qui; nemo est, qui; nihil est, quod; quis est, qui? quid est, quod?* itp. Por. §. 110, a.

Sunt, qui censeant una animum et corpus interire. Fuere, qui crederent M. Crassum non ignarum Catilinae consilii fuisse. Nemo est, qui sit studio nihil consecutus. Quid est, quod minus deceat, quam contra patriam exercitum ducere?

Uw. Jeżeli do tych wyrażeń dodane jest imię, to następuje po nich zwykle także *coniunctivus*. *Nemo est orator, qui Demosthenis se similem esse nolit. Inventi multi sunt, qui vitam profundere pro patria parati essent.*

Indicativus można położyć tylko po wyrażeniach twierdzących, jeżeli dodane imię oznacza osobę lub rzecz dokładnie, a zdanie względne wyraża rzeczywistą własność tej osoby lub rzeczy. *Sunt bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis.*

b) Po przymiotnikach: ***dignus, indignus, aptus, idoneus***. W języku polskim: żeby, bezokolicznik albo wyrażenie przyimkowe.

Qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de senectute loqueretur.

c) Po ***comparatiwie*** ze znaczeniem: za, zbyt, jeżeli następuje *quam qui*. Częściej jednak używa się *quam ut* (§. 108. uw.).

W języku polskim: za, zbyt (ze stopniem równym), żeby; tak (ze stopniem równym), że nie.

Maior sum, quam cui possit fortuna nocere. Famae ac fidei damna maiora sunt, quam quae aestimari possint.

3. W zdaniach względnych, wyrażających przyczynę lub powód, zaimek względny ma znaczenie przyczynowego ***cum*** (*qui* = *cum ego, cum tu, cum is* itd.)

W języku polskim: zaimek względny albo spójnik przyczynowy: ponieważ, kiedy, skoro (bo, gdyż).

O fortunate adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris! O magna vis veritatis, quae facile se ipsa defendat! Caninius fuit mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non viderit.

Uw. Aby przyczynę uwydatnić, kładzie się przed zaimkiem względnym przysłówki: *ut, utpöte, quippe* zwłaszcza że, ile że. *Magna pars Fidenatium, ut qui colöni additi Romanis essent, Latine sciebant.*

4. W zdaniach względnych, wyrażających przyzwolenie lub przeciwstawienie, zaimek względny ma znaczenie przyzwalającego lub przeciwstawnego *cum (qui = cum ego, cum tu, cum is* itd.).

W języku polskim: zaimek względny albo spójnik przyzwalający: jakkolwiek, chociaż.

Egömet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen Athenis cum doctissimis hominibus disputavi. Quae Cenäbi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt.

Uw. Nie chcąc uwydatniać skutkowego, przyczynowego lub przyzwolonego stosunku myśli, kładziemy w zdaniach względnych *indicativus*. *Egömet, qui te consolari cupio, consolandus ipse sum. O fortunata mors, quae naturae debita pro patria reddita est.*

5. Nadto kładzie się *coniunctivus* w zdaniach względnych, jeżeli wyrażają:

- a) ograniczenie: o ile. *Aristides unus post hominum memoriam, quod quidem nos audierimus, cognomine Iustus appellatus est. Quod sciam = quantum scio.*
- b) warunek (możliwy lub niemożliwy). *Haec qui videat, deos esse sine dubio confiteatur. Qui hoc diceret (dixisset), erraret (errasset).*
- c) myśl obcą. *Dionysius neminem, qui liber esse vellet, sibi amicum arbitrabatur. (§. 127.). Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt.*

Zdania poboczne, zawierające myśl obcą.

§. 127.

Wszystkie zdania poboczne, zawierające myśl obcą, to jest myśl podmiotu zdania głównego, a nie myśl osoby mówiącej, wyraża się przez *coniunctivus*.

W języku polskim ten stosunek myśli uwydatnia się niekiedy przez tryb warunkowy.

Galli Caesari gratias egerunt, quod se magno periculo liberavisset. Caesar ab Helvetiis servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dareus ponti in Istro flumine facti, dum ipse abesset, custodes reliquit. Caesar quoad munita hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Achaei non ante ausi sunt capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati.

Uw. *Coniunctivus*, położony w zdaniu pobocznem, oznacza niekiedy myśl podmiotu logicznego. *Socrates accusatus est ab Atheniensibus, quod corrumpere iuventutem.*

Zdania pośrednio zawisłe.

§. 128.

1. Zdaniem pośrednio zawisłym nazywamy zdanie poboczne, zawisłe od zdania pobocznego, a przeto ze zdaniem głównym tylko pośrednio złączone.

2. Zdania pośrednio zawisłe kładzie się w *coniunctivie*, jeżeli tworzą istotną część składni *accusativi cum infinitivo* albo zdania, mającego *coniunctivus*.

Socrates dicere solebat omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. Mos est Athenis laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti. Tanta in Hortensio erat memoria, ut, quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Cato mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspiceum cum vidisset. Accidit, ut nonnulli milites, qui ligationis causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur.

Uw. 1. Zdania poboczne, znajdujące się w środku składni *acc. c. inf.* lub zdań, mających *coni.*, kładzie się w *indicativie*, jeżeli nie stanowią istotnej ich części, lecz są tylko uwagą pisarza albo służą do opisanja lub bliższego określenia pewnych wyrazów.

Caesar Helvetios in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit. Fieri potest, ut quis id, quod sentit, eloqui non possit. Caesar ea, quae sunt usui ad armandas naves, apportari iubet.

Uw. 2. W *coni.* kładzie się często także zdania poboczne, zawisłe od *infinitivu*. *Est boni consulis, cum patriam labefactari videat, ferre opem patriae.*

Uw. 3. Zdania poboczne, zawisłe od zdań warunkowych trzeciej formy, stosują się do nich nie tylko pod względem trybu, lecz także pod względem czasu. *Si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem eorum, qui viverent, exciperes.*

Zdania pytajne.

§. 129.

Podział zdań pytajnych.

1. Ze względu na treść dzielimy pytania na:

- a) treściowe, w których pytamy się o treść całego zdania, np. *veniesne?* czy przyjdiesz?
- b) zaimkowe, w których pytamy się o jeden wyraz zdania, np. *quis vicit?* kto zwyciężył?

2. Ze względu na skład dzielimy pytania na:

- a) pojedyncze, zawierające tylko jeden człon, np. *fuistine in urbe?* czy byłeś w mieście?
- b) złożone czyli rozłączne (*interrogatio disiunctiva*), składające się z dwóch lub więcej członów, z których jeden wyklucza drugi, np. *utrum verum est an falsum?* czy jest prawdą czy kłamstwem?

3. Ze względu na zawisłość dzielimy pytania na:

- a) niezawisłe (*interrogatio directa*), które są zdaniami głównymi, np. *quid fecisti?* cóżś uczynił?
- b) zawisłe (*interrogatio indirecta*), które są zdaniami pobocznymi, zawisłymi od słów: pytać się, mówić, wiedzieć itp., np. *dic mihi, quid feceris* powiedz mi, coś uczynił.

4. Ze względu na odpowiedź dzielimy pytania na:

- a) właściwe, tj. takie, na które oczekujemy odpowiedzi, np. *veniesne?* czy przyjdiesz?
- b) krasomowcze czyli retoryczne, na które nie oczekujemy odpowiedzi; zastępują one bowiem w żywej mowie miejsce przeczenia lub twierdzenia, np. *quis dubitat?* ktoś wątpi? (= *nemo dubitat*). *Quis paupertatem non extimescit?* (= *omnes extimescunt*).

Uw. Do pytań krasomowczych należą także wykrzyknienia. *Quam multa non desidero! Quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates Pompeius!*

Zdania pytajne niezawisłe.

§. 130.

W zdaniach pytajnych niezawisłych kładzie się *indicativus*. Jeżeli w nich położony jest *coniunctivus*, to uważać go należy za *coni. potentialis* (§. 91.) albo *dubitativus* (§. 94.) albo *irrealis* (§. 96.).

1. Pytania zaimkowe niezawisłe zaczynają się od zaimków lub przysłówków pytajnych: *quis? quisnam? uter? qualis? quot? ubi? unde? quo? cur? quare?* itd.

Unde venis et quo tendis? Quis magis egregie de immortalitate animi disputavit, quam Socrates? Cur senatum cogor reprehendere? Uter utri insidias fecit? Quis quem fraudasse dicitur?

Uw. *Quidni* (= *cur non*) jakżeby nie, czemużby nie, kładzie się w pytaniach krasomowczych zawsze z *coni. Quidni meminerim?*

Quin czemu nie, nużę, łączyć się może z *ind.* lub *imperat.* *Quin conscendimus equos? Quin sic attendite!*

§. 131.

2. Pytania treściowe niezawisłe zaczynają się od partykuł pytajnych: *ne* czy (czyż), *num* czyli (czyliż), czyż, wszak nie, *nonne* czy nie (czyliż nie), czyż nie.

Po *num* oczekujemy odpowiedzi przeczącej, po *nonne* twierdzącej, po *ne* twierdzącej lub przeczącej. *Ne* przyczepia się zawsze do wyrazu, na którym spoczywa przycisk.

Num quis Thebanorum Epaminondae par fuit eloquentia? Nonne Graeci litteris artibusque floruerunt? Visne, o Damocle, fortunam experiri meam? Nihilne te horum ora vultusque moverunt? Num Romani unquam de re publica desperaverunt?

Uw. 1. Z kilku następujących po sobie pytań, na które oczekujemy odpowiedzi twierdzącej, tylko pierwsze ma *nonne*, następne zaś mają *non*. *Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis?*

Uw. 2. Zamiast *num* w połączeniu z zaimkiem nieokreślonym: *num quis?* czy kto? *num quid?* czy co? itd., można położyć także *ecquis?* *ecquid?* itd. *Ecquis me hodie vivit fortunatior?*

Numquid i *ecquid* mogą jednak mieć także znaczenie partykuł pytajnych: *numquid* = *num*, *ecquid* = *nonne* (*ne*, *num*). *Quid est, Catilina?* *ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium?*

W żywej mowie można *num* opuścić lub zastąpić partykułą *ne*. *Dubitate etiam nunc, iudices? Potestisne dubitare?*

3. Pytania, wyrażające zdziwienie lub niechęć, albo żadnej nie mają partykuły pytajnej albo *ne*.

Et vos acta Caesaris defenditis, qui leges eius evertitis? Apollinemne tu spoliare ausus es? Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras?

Pytania tego rodzaju można także wyrazić przez *ut* z *coni.* albo przez *coni. dubitativus* (§. 94.).

Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? Tu ut unquam te corrigas? Ego tibi irascar? lub Egone tibi irascar? Ego tibi irascerer, mi trater?

4. Pytania złożone, por. §. 134.

Zdania pytajne zawisłe.

§. 132.

W zdaniach pytajnych z a wisłych kładzie się zawsze *coniunctivus*.

W języku polskim co do trybów niema żadnej różnicy między pytaniem niezawisłym a zawisłym.

1. Pytania zaimkowe zawisłe zaczynają się od tych samych zaimków i przysłówków pytajnych, co niezawisłe.

Quid quaeque nox aut dies ferat, incertum est. Oculis iudicari non potest, in utram partem fluat Arar. Omnis dies, omnis hora, quam nihil simus, ostendit. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium una nox paene delerit.

Uw. 1. Pytania zaimkowe zawisłe odróżniać należy od zdań względnych. *Effugere nemo id potest, quod futurum est; saepe*

autem ne utile quidem est scire, quid futurum sit. Zdanie względne odnosi się zawsze do wyraźnego lub domyślnego zaimka *is*.

Uw. 2. W wyrażeniach: *nescio quis (quid), nescio quo modo (pacto, casu), mirum (nimium) quantum*, zaimek pytajny częstokroć nie wpływa na tryb zdania. *Nescio quis (=quidam) loquitur. Id mirum quantum (=plurimum) profuit ad concordiam civitatis. Lucus nescio quo casu nocturno tempore incensus est.*

§. 133.

2. Pytania treściowe zawisłe zaczynają się od *num* lub *ne* w znaczeniu: czy, a od *nonne* w znaczeniu: czy nie.

Lacedaemonii Philippo minitante se omnia, quae conarentur, prohibitorium, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus. Epaminondas cum apud Mantineam gravi vulnere exanimari se videret, quaesivit, salusne esset clipeus. Croesus ex Solone quaesivit, nonne se beatissimum putaret.

Uw. 1. Po słowach: *conor, experior, exspecto, tento*, kładzie się nieraz *si* w znaczeniu: czy nie. Słów tych trzeba się często domyślać. *Paludem si nostri transirent, hostes exspectabant. Caesar exercitum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet.*

Uw. 2. Pytanie zawisłe zatrzymuje niekiedy formę pytania niezawisłego. *Dic, quaeso, num te illa terrent. Vide, quam conversa res est.*

Zdania pytajne złożone.

§. 134.

W zdaniach pytajnych złożonych czyli rozłącznych, tak niezawisłych jako też zawisłych, kładzie się w pierwszym członie *utrum* lub *ne* (czy) albo opuszcza się pytajnik; w drugim zaś i następnych członach kładzie się *an* (czy, czy też).

Pytania rozłączne przybierać przeto mogą trzy formy:

<i>utrum</i>	<i>an an</i>
<i>—ne</i>	<i>an an</i>
<i>—</i>	<i>an —</i>

Utrum animus immortalis est an simul cum corpore interibit? Virtus suamne propter dignitatem an propter

fructum aliquem expetitur? Uter maior fuit, Caesar an Pompeius? Utrum superbiam Verris prius commemorem an crudelitatem?

Perturbantur Galli, copiasne adversus hostes ducere an castra defendere an fuga salutem petere praestaret. Postrēma syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert.

Uw. 1. Czy nie w drugim członie wyraża się w pytaniach niezawisłych przez *an non*, w pytaniach zawisłych przez *necne* lub *an non*, przyczem słowo albo się powtarza albo opuszcza. *Sunt di an non? Utrum demus beneficia necne, in nostra potestate est.*

Uw. 2. *An* alboż, alboż może, czy może, czy też nie, w pytaniu pojedynczem niezawisłem kładzie się tylko wtedy, kiedy pierwszy człon pytania ze związku myśli łatwo da się uzupełnić. Ma to miejsce w pytaniach, które:

- a) następują po pytaniu ogólniejszem i dokładniej je określają, przytaczając domniemaną odpowiedź. *Quid ad me venitis? An speculandi causa? (=Utrum alia mente an spec. causa).*
- b) uzasadniają poprzedzające twierdzenie, odpięrajac myśl przeciwną. *Invitus te offendi. An putas me delectari laedendis hominibus? (=Itane res se habet an putas...).*

An w pierwszym wypadku ma często znaczenie ironiczne: przecież nie. *A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? An iis, quae iuventute geruntur et viribus? (=Omnibusne an iis...).*

Uw. 3. *An* czy nie, w pytaniu pojedynczem zawisłem kładzie się tylko w połączeniu z *haud scio*, *nescio*, *dubito*, *incertum est*. Wyrażenia te mają znaczenie ogólnego twierdzenia: może. *Nescio an hoc verum sit* = może to jest prawdą. *Aristotelem haud scio an dixerim principem philosophorum.*

Przeczenie: może nie, wyraża się zatem w takich zdaniach przez *an non* (*nemo*, *nullus* itd.). *Nescio an hoc verum non sit* = może to nie jest prawdą. *C. Gracchus si diutius vixisset, nescio an eloquentia parem habuisset neminem.*

Uw. 4. Często po pytaniu, zaczynajacem się od *an* albo *an vero*, następuje drugie równorzędne bez pytajnika. Pierwsze pytanie podaje fakt niewątpliwy, drugie wyraża wniosek, na tym fakcie oparty (*argumentum ex contrario*). W języku polskim tworzy się wtedy przeciwstawne zdania współrzędne, połączone spójnikiem: a, albo pierwsze pytanie przemienia się na zdanie poboczne ze spójnikiem jeżeli lub skoro.

An vero vir amplissimus Publius Scipio Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caedere atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus?

Nauka o imionach słownych.

I n f i n i t i v u s.

§. 135.

Infinitivus jest to rzeczownik słowny, który ma jedne cechy wspólne z rzeczownikiem, drugie ze słowem. Z rzeczownikiem ma to wspólne, że może być podmiotem lub przedmiotem zdania; ze słowem zaś to:

1. że rządzi tym samym przypadkiem, co słowo;
amare patriam = amor patriae
2. że jego bliższem określeniem jest przysłówek;
beate vivere = beata vita
3. że wyraża stosunek czynności, oznaczając czynność równoczesną, uprzednią lub następującą.

Czas czynności oznacza słowo określne, z którym *infinitivus* w związku pozostaje.

Polski bezokolicznik różni się od łacińskiego *infinitivu* tem, że może zastępować miejsce trybu oznajmującego, warunkowego i rozkazującego, podczas gdy język łaciński posługuje się w tych wypadkach zawsze słowem określne.

§. 136.

1. **Infinitivus** jest podmiotem:

- a) po słowie *esse*, połączonem z przymiotnikiem lub rzeczownikiem.

Dulce et decōrum est pro patria mori. Turpe est aliud loqui, aliud sentire. Imperare sibi maximum est imperium. Maius dedēcus est parta amittere quam omnino non paravisse.

- b) po wielu słowach nieosobowych, np. *necesse est, oportet* potrzeba; *delectat, iuvat* miło jest;

placet podoba się, *displicet* nie podoba się; *libet* chce się, *licet* wolno; *condūcit*, *expēdit* jest pożyteczna; *praestat* lepszej jest itd.

Homini necesse est mori. Accipere praestat quam inferre iniuriam. Senatui placuit legatos mittere. Ex malis eligere minima oportet. Bene mori praestat quam turpiter vivere.

2. Orzeczenie imienne, odnoszące się do *infinitivu*, który jest podmiotem, kładzie się w *accusatiwie*.

W języku polskim używamy przypadku szóstego.

Aliud est iracundum esse, aliud iratum. Senem ante tempus fieri miserum est. Non esse cupidum pecunia est. Magna laus est fractum non esse fortuna.

Uw. Po słowie *licet*, połączonem z *infinitivem* i *datiwem* osoby, kładzie się orzeczenie imienne zwykle także w *datiwie*. *Licuit esse otioso Themistocli*. Leez: *Non semper licet esse otiosum*.

§. 137.

1. *Infinitivus* jest przedmiotem po wielu słowach, które same przez się nie mają zupełnego znaczenia, podobnie jak w języku polskim.

Zwyklesze z tych słów są: *possum* mogę, *volo* chcę, *cupio* pragnę, *debeo* powinienem, *studeo* staram się, *conor* usiłuję, *audeo* śmiem, *cunctor* waham się, *incipio*, *instituo* zaczynam, *desino*, *desisto* przestaję, *cogito*, *meditor* zamierzam, *statuo*, *constituo*, *decerno* postanawiam, *soleo* zwykłem, *disco* uczę się, *scio* umiem, *festino*, *matureo*, *propere* spieszę się, *pergo*, *persevero* prowadzę rzecz dalej itp.

Praeterita mutare nemo potest. Dareus Scythis bellum inferre decrevit. Caesar maturat ab urbe proficisci. Helvetii per provinciam Romanam iter facere conati sunt. Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.

2. Orzeczenie imienne, odnoszące się do *infinitivu*, który jest przedmiotem, kładzie się w *nominatiwie*.

W języku polskim używamy wtedy przypadku szóstego.

Beatus esse sine virtute nemo potest. Desinite nimium esse timidi. Infelix esse didici. Cato esse quam videri bonus malebat. Liber esse cogitas.

Uw. 1. Niektóre słowa, przybierające w języku polskim bezokolicznik, mają w języku łacińskim inne dopełnienie, np. *optare* życzyć sobie, łączy się z *ut* (§. 105.); *valere* zdołać, przybiera zwykle *ad* i *gerundium*. *Catilina valuit ad evertendas leges.*

Uw. 2. Z przymiotników łączy się z *infinitiwem* tylko *paratus* gotów. *Omnia ferre parati sumus.*

Uw. 3. Słowa: *cogo* zmuszam, *prohibeo* nie pozwalam, *assuefacio* przyzwyczajam, *doceo* uczę, przybierają obok *inf.* także *acc.* osoby. *Miltiades plerasque insulas ad officium redire coëgit. Britanni Romanos navibus egredi prohibebant. Caesar Gallos imperio populi Romani parere assuefecit.*

Accusativus cum infinitivo.

§. 138.

1. *Accusativus cum infinitivo* jest to składnia, w której podmiot *infinitiwu* położony jest w *accusatiwie*. Orzeczenie imienne kładzie się także w *accusatiwie*.

Constat Ciceronem oratorem fuisse maximum. Orpheum poetam Aristoteles docet nunquam fuisse.

2. W języku polskim tłómaczy się *acc. c. inf.* zdaniami, zaczynającemi się od spójników: że, iż, żeby, iżby, jakoby, aby, albo innymi sposobami. Wykażą to najlepiej przykłady:

Fratrem probum esse puto: 1. mniemam, że brat jest poczciwy; 2. o bracie mniemam, że jest poczciwy; 3. brat, jak mniemam, jest poczciwy; 4. brat według mego mniemania jest poczciwy; 5. brat musi być poczciwy; 6. brat zapewne jest poczciwy.

Eis fidem habemus, quos plus intellegere quam nos arbitramur: 1. do tych mamy zaufanie, którzy, jak sądzimy, więcej od nas umieją; 2. którzy zdaniem naszym więcej od nas umieją; 3. o których sądzimy, że więcej od nas umieją.

Deum esse credimus: 1. wierzymy, że Bóg istnieje; 2. wierzymy w istnienie Boga.

3. Jak *infinitivus*, tak i *accusativus cum infinitivo* zastępuje miejsce podmiotu lub przedmiotu.

§. 139.

Podmiotem jest *accusativus cum infinitivo*:

1. Po słowie *esse*, połączonem z przymiotnikiem lub rzeczownikiem, np. *aequum, iustum, utile, turpe, manifestum, verum est; necesse est, opus est; fama, spes, fas, nefas est* itp.

Verum est amicitiam nisi inter bonos esse non posse. A Deo necesse est mundum regi. Fuit fama Themistoclem venenum sua sponte sumpsisse. Tempus est me hinc abire.

Uw. Zważać należy na różnicę, jaka po tych wyrażeniach zachodzi pomiędzy *acc. c. inf.* a spójnikiem *quod*. *Accusatores multos in civitate esse utile est* (przypuszczenie = jeżeli są). *Quod accusatores multi in hac civitate sunt, utile est* (fakt rzeczywisty = że są).

2. Po słowach nieosobowych: *appāret* okazuje się, *constat* wiadomo, *oportet* potrzeba, *placet* podoba się, *decet* przystoi, *praestat* lepiej jest itp.

Omnibus bonis expedit salvam esse rem publicam. Constat ad salutem civium inventas esse leges. Ad mortem te, Catilina, duci iam pridem oportebat. Decet cariozem esse patriam nobis, quam nosmet ipsos.

Uw. 1. Po *necesse est* i *oportet* kładzie się także *coni.* bez *ut*. *Omne animal intereat, necesse est. Acc. c. inf.* jest konieczny, jeżeli te słowa same położone są w *inf.* *Dico necesse esse legem valere.*

Uw. 2. Po *fas est* i *necesse est* kładzie się niekiedy *dat.* zamiast *acc.* *Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur.*

Uw. 3. Po *sequitur, efficitur* w znaczeniu: wypływa, wynika, następuje *ut* albo *acc. c. inf.* *Sequitur vitam beatam virtute confici. Po mihi placet, postanawiam, kładzie się także acc. c. inf. albo ut bez różnicy znaczenia.*

§. 140.

Przedmiotem jest *accusativus cum infinitivo*:

1. Po *verba sentiendi*, tj. po słowach, znaczących: widzę, słyszę, czuję, dowiaduję się, poznaję, myślę, mniemam, wierzę, spodziewam się, wiem

itp., jako to: *video, audio, sentio, comperio, cognosco; cogito, puto, iudico; credo, spero, confido; scio, memini* itd.

Sentimus calere ignem, nivem esse albam, dulce mel. Ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Nemo unquam sapiens proditori credendum putavit. Milites recordabantur se labore et patientia maximum bellum confecisse. Zeno in sola virtute positam esse beatam vitam putat. Sunt, qui censeant animum una cum corpore interire.

2. Po *verba dicendi*, tj. po słowach, znaczących: mówię, twierdzę, oświadczam, zwiastuję, opowiadam, dowodzę, przyznaję, odpowiadam, przyrzekam itp., jako to: *dico, nego* (mówię że nie); *affirmo, nuntio, narro, trado, doceo; declāro, demonstro; fateor, respondeo; polliceor, promitto* itd.

Thales dixit aquam esse initium rerum. Democritus negat quidquam esse sempiternum. Caesar legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum. Plerique scripserunt Themistoclem Xerxe regnante in Asiam transisse. Solon furere se simulavit.

3. Po wszystkich wyrażeniach, mających znaczenie słów powyższych, np. *certiorem facio, memoriae trado, nuntium affero, in spem venio* itd.

Thucydides ossa Themistoclis clam in Attica ab amicis sepulta esse memoriae prodidit. Plurimorum philosophorum sententiae spem afferunt posse animos in caelum pervenire.

Uw. 1. Po niektórych słowach następuje *acc. c. inf.* albo zdanie zamiarowe z *ut (ne)* stosownie do znaczenia, jakie przybierają, tj. czy się je uważa za *v. sentiendi et dicendi*, czy za *v. curandi et postulandi* (§. 105.). W pierwszym wypadku zdanie poboczne wyraża sąd, w drugim pożądanie.

Według tego mają dwojaką składnię:

ut (ne):

acc. c. inf.:

persuadeo namawiam, nakładam, aby

przekonywam, że

moneo, admoneo napominam, ostrzegam, aby
censeo głosuję, postanawiam, wnoszę, aby
concēdo pozwalam, aby
statuo, constituo, decerno postanawiam, aby

przypominam, że
 sądzą, mniemam, że
 przyznają, że
 sądzą, orzekam, że

Podobnie: **respondeo, scribo, nuntio** itd.

Vercingetorix Gallis persuasit, ut arma contra Romanos caperent. Mithridates persuasit Datami se infinitum suscepisse bellum. Alcibiades Philoclem monuit, ne iuxta hostem castra haberet. Monuit Caesar victoriam in virtute militum constare. Senatus censuit, ut legati mitterentur. Cato censebat Carthaginem esse delendam. Athenienses constituerunt, ut urbe relicta naves conscenderent. Caesar Labieno scribit, ut quam plurimas naves instituat.

Po słowach: **statuo, constituo, decerno** postanawiam, kładzie się jednak zwykle *infinitivus* albo ze zmianą składni czynnej na bierną *acc. c. inf. coniug. periphr. pass.*, jeżeli mają ten sam podmiot, co słowo zawisłe. *Caesar Rhenum transire statuit = Caesar Rhenum sibi esse transeundum statuit.*

Uw. 2. Po słowach, znaczących: spodziewam się (**spero**), przyrzekam (**polliceor**), przysięgam (**iuro**), grożę (**minor**), kładzie się zawsze *acc. c. inf. futuri*, jeżeli czynność słowa zawisłego należy do przyszłości. W języku polskim używa się wtedy przy równych podmiotach często bezokolicznika czasu teraźniejszego. *Helvetii totius Galliae sese potituros esse sperabant. Labienus iuravit se Pompeium non deserturum.*

Jeżeli jednak słowo zawisłe wyraża czynność równoczesną lub uprzednią, natenczas kładzie się *inf. praes. lub perfecti*. *Spero nostram causam non egere testibus. Abeuntes consulatu iurabant se nihil contra leges fecisse.*

§. 141.

Acc. c. inf. jako przedmiot kładzie się nadto:

1. Po słowach: **volo** chcę, **nolo** nie chcę, **malo** wolę, **cupio, studeo** pragnę, jeżeli podmiot słowa zależnego jest inny, niż podmiot słowa rządzącego.

Belgae Germanos diutius in Gallia versari nolebant. Epicurus voluptatem summum bonum esse vult. Equidem cupio Antonium haec quam primum audire. Volo is esse, quem tu me esse voluisti.

Uw. Jeżeli obydwa słowa (rządzące i zależne) ten sam mają podmiot, natenczas kładzie się *inf.*, jak w języku polskim. *Saepius fortunam Galba tentare nolebat.*

Często jednak i w tym razie kładzie się *acc. c. inf.*, jeżeli spełnienie życzenia nie zależy wyłącznie od woli samego podmiotu. Dzieje się to szczególnie wtedy, kiedy słowo zależne położone jest w stronie bierniej, albo kiedy niem jest *esse* z orzeczeniem imieniem. *Ego me Phidiam esse malle quam vel optimum fabrum tignarium. Timoleon maluit se diligi quam metui. Cupio me clementem esse.*

2. Po słowach: *iubeo* rozkazuję, *veto* zakazuję, *sino*, *patior* pozwalam, daję. Jeżeli osoba, której się rozkazuje, zakazuje lub pozwala, jest wymieniona, kładzie się *inf.* czynny; jeżeli nie jest wymieniona, *inf.* bierny.

W polskim języku słowa te przybierają przypadek trzeci z bezokolicznikiem. Chcąc zatem poprawnie tłumaczyć na język łaciński, powinno się bezokolicznik zamienić na zdanie poboczne (aby, żeby), a przypadek trzeci na podmiot tegoż zdania; jeżeli zaś niema przypadku trzeciego, należy zdanie poboczne wyrazić biernie.

Np. Cezar rozkazał żołnierzom obóz obwarować = C. rozkazał, aby żołnierze obóz obwarowali, *Caesar milites castra munire iussit.* Pozwalam miasto zburzyć = pozwalam, aby miasto było zburzone, *urbem deleri patior.*

Caesar Helvetios oppida vicosque restituere iussit. Germani vinum ad se importari non sinunt. Alcibiades Athenas Lacedaemoniis servire non poterat pati. Dionysius fulgentem gladium e lacunari demitti iussit. Caesar re-tuit legatos ab opere discedere.

Uw. 1. *Iubeo* i *veto* kładą się z *inf. act.*, jeżeli osoba wprowadzie nie jest podana, ale ze związku łatwo jej domyślić się można. *Dux receptui canere iussit (sc. tubicines). Vetat Pythagoras in-iussu dei de vita decedere.*

Uw. 2. *Iubeo* w znaczeniu: uchwalam, łączy się z *ut*. *Populus iussit, ut C. Verris statuas quaestores demoliendas locarent.*

Uw. 3. Po *impero* kładzie się *ut* lub *ne* z *dat.* osoby. Jeżeli jednak osoba nie jest wyrażona, lub jeżeli słowem jest *deponens*, wtedy można położyć *acc. c. inf. (praes. pass.)*. *Non hunc in vin-cula duci imperabis? Caesar quinque cohortes de media nocte proficisci imperat.*

3. Po słowach, wyrażających wzruszenie umysłu (*verba affectuum*): *gaudeo, laetor; doleo, aegre (graviter, moleste) fero; miror, queror, indignor*.

Belgae populi Romani exercitum hiemare in Gallia moleste ferebant. Galli suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant. Cyrenenses questi sunt legatos Carthaginiensium ante constitutam horam ex urbe exisse.

Uw. Po słowach powyższych kłaść można także *quod*, jeżeli przedmiotem uczucia jest wypadek rzeczywisty (§. 118, 1.).

4. Niezależnie kładzie się *acc. c. inf.* w wykrzyknieniach i pytaniach, wyrażających niechęć lub oburzenie.

W języku polskim używamy wtedy przypadku trzeciego z bezokolicznikiem lub pierwszego ze słowem: mieć.

O spectaculum miserum et acerbum! Ludibrio esse urbis gloriam et populi Romani nomen! Mene incepto desistere victam? Te doctum hominem esse!

Nominativus cum infinitivo.

§. 142.

1. Jeżeli w zdaniu, którego przedmiotem jest *accusativus cum infinitivo*, składnię czynną zamieni się na bierną, natenczas z *acc. c. inf.* powstaje *nominativus cum infinitivo*. *Homerum caecum fuisse dicunt* = *Homerus caecus fuisse dicitur*.

2. *Nom. c. inf.* jest zatem składnią osobową, w której podmiot *infinitivu* wraz z orzeczeniem imiennem wyraża się przez *nominativus*. Składni tej używa się po słowach biernych:

- a) *videor* zdaję się;
- b) *iubeor, vetor, sinor* rozkazują, zakazują, pozwalają mi;
- c) *dicor, putor, iudicor, existimor* mówią, myślą o mnie, we wszystkich osobach form jednolitych;
- d) *trador, feror* mówią o mnie, tylko w trzeciej osobie: *traditur, traduntur; fertur, feruntur*.

3. W języku polskim oddaje się *nom. c. inf.* tak samo, jak *acc. c. inf.* (§. 138.). Słowo zdaje się ma jednak składnię nieosobową: zdaje się, że piszę, albo osobową: zdaje się pisać. W języku łacińskim używa się zawsze składni osobowej, a zatem:

zdaje się, że piszę *videor scribere*;
 zdaje się, że piszesz *videris scribere*;
 zdaje się, że pisze *videtur scribere*;
 zdaje się, że piszemy *videmur scribere*;
 zdaje się, że pisałem *videor scripsisse*;
 zdawało się, że napisał *videbar scripsisse*;
 zdaje się, że będę pisał *videor scripturus esse*;
 zdawało się, że będziemy pisali *videbamur scripturi esse* itd.

Podobnie: Mówią, że ojciec przybył (albo: ojciec miał przybyć) = *pater venisse dicitur*. Rozkazują mi pisać, *iubeor scribere*. Rozkazano nam mówić, *dicere iussi sumus*. Zakazują ci odejść, *vetaris abire*.

Tłómacząc tedy z języka polskiego na łaciński, kładziemy podmiot zdania pobocznego w *nom.*, orzeczenie w odpowiednim *inf.*, a słowo rządzące zgadzamy z podmiotem.

Lycurgi temporibus Homerus fuisse traditur. Apud Regillum in Romanorum acie Castor et Pollux pugnare visi sunt. Luna solis lumine collustrari putatur. Nolani muros portasque adire vetiti sunt. Romulus dicitur exponi iussus esse. Aristides unus omnium iustissimus fuisse traditur. Disciplina Druidarum in Britannia reperta esse existimatur. Non videmur esse victuri.

Uw. 1. *Nom. c. inf.* przybierają czasem także inne słowa *sentiendi* i *dicendi*, np. *audior* słyhać o mnie, *invenior*, *reperior* dowiadują się o mnie, *intellegor* rozumieją o mnie, *imperator* rozkazują mi, *nuntior* zwiastują o mnie, *scribor* piszą o mnie itp. *Caesar a Gergovia discessisse audiebatur. Pons in Ibero effectus esse nuntiabatur. Pythagoras aetate Tarquinii in Italiam venisse reperitur.*

Uw. 2. *Videtur* w znaczeniu: podoba mi się, ma składnię nieosobową: *visum est senatui mittere legatos*, albo *acc. c. inf.*: *mitti legatos*, albo *ut mitterentur legati*.

Mihi videor zdaje mi się = sądzę, myślę, ma składnię osobową. *Fortunatus sibi videbatur Damocles esse*. Tak samo w zdaniach wtrąconych. *Servus tuus omnia fidelissimo animo, ut mihi quidem visus est, narravit.*

Uw. 3. Składni nieosobowej z *acc. c. inf.* używa się:

- a) po słowach, wymienionych pod 3. i 4., jeżeli są użyte w formach złożonych: *traditum est, existimandum est. Traditum est Homērum caecum fuisse. Socratem innocentem fuisse. existimandum est.* Lecz także: *Pericles tonare dictus est.*
- b) po wyrażeniach: *vere (recte) dicitur* słusznie twierdzą, *dici potest* można twierdzić, *mihi nuntiatur* odbieram wiadomość, *intellegitur* rozumie się, *perspicitur* jest widoczna itp. *Recte dicitur virtutem esse summum bonum. Gallis in oppida convenire conantibus adesse Romanos nuntiatur.*

Ogólne uwagi nad składnią *acc. c. inf.*

§. 143.

1. Zaimki osobiste: ja, ty, on itd., które przy słowie określiłem zwykle się opuszcza, potrzeba w składni *acc. c. inf.* koniecznie tłómaczyć przez *me, te, eum* itd.

Polskie zaimki: jego, jej, ich itd., tłómaczy się zawsze przez *sui, sibi, se, suus, sua, suum*, jeżeli się odnoszą do podmiotu słowa rządzącego. (Por. §. 161, 2, b).

Errant, qui in prosperis rebus impetus fortunae in omne tempus se putant fugisse. Plerique amicos eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos.

2. Jeżeli wskutek zbiegu dwóch *accusatiwów* powstaje dwuznaczność, zamienia się składnię czynną na bierną. Zam. *Romani putabant Caesarem Pompeium vicisse* — mówi się: *Romani putabant Caesarem a Pompeio victum esse.*

3. *Infinitivus esse* opuszcza się niekiedy, zwłaszcza przy imiesłowach. *Centuriones nihil temere agendum existimabant. Te saluum cupio.*

4. Zaimki *me, te, nos, vos, se* jako podmioty *acc. c. inf.* opuszcza się, jeżeliby wypadało położyć je dwa razy blisko siebie; np. *pudet me dicere non intellexisse (me). Dicturum te esse audio quaestorem fuisse.*

5. Zdania porównawcze, należące do *acc. c. inf.*, których orzeczenie jest opuszczone, mają podmiot w *acc.*

Ariovistus respondit se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Platonem ferunt primum de animorum aeternitate sensitse idem, quod Pythagoram.

Uw. Jeżeli zdanie porównawcze ma orzeczenie, wtedy kładzie się albo w *acc. c. inf.* albo w *coni.* *Cicero affirmavit quidvis se potius perperurum quam ex Italia exiturum (quam ex Italia exiret).*

Używanie infinitiwu w składniach accusativi cum infinitivo i nominativi cum infinitivo.

§. 144.

1. *Infinitivus praesentis* oznacza czynność równoczesną z czynnością słowa określonego:

credo eum scribere, wierzę, że pisze;

credebam eum scribere, wierzyłem, że pisał (pisze).

Uw. Po *memini* (*memoria teneo*) następuje często *inf. praesentis* zamiast *inf. perfecti*, jeżeli jest mowa o wypadkach przeszłych, których było się świadkiem. *Memini Catonem anno, antequam mortuus est, mecum et cum Scipione disserere.*

2. *Infinitivus perfecti* oznacza czynność, dokonaną przed czynnością słowa określonego:

credo eum scripsisse, wierzę, że napisał;

credebam eum scripsisse, wierzyłem, że napisał.

Uw. Po *volo, nolo, malo* i po czasach przeszłych słowa *oportet* kładzie się często *inf. perf. pass.* zwykle bez *esse* zamiast *inf. praes.* *Legati Sullam orant, ut et S. Roseii famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. Interfectum esse Catilinam iam pridem oportebat.*

3. *Infinitivus futuri*, używany tylko w składni *acc. i nom. c. inf.*, oznacza czynność, mającą nastąpić po czynności słowa określonego:

credo eum scripturum esse, wierzę, że napisze (będzie pisał).

Zamiast *inf. futuri* używa się często opisanie: *fore* (albo *futurum esse*), *ut* z *coni. praes.* lub *imperf.* podług następstwa czasów.

To opisanie jest konieczne, jeśli słowo nie ma *supinum*. Kładzie się je zwykle także wtedy, kiedy słowo ma formę bierną, gdyż nieodmienny *infinitivus futuri passivi*, który złożony jest ze *supinum* i z *inf. iri*, rzadko się używa.

Niezawiśle: ***epistulam scribes***.

Zawiśle: *credo te epistulam scripturum esse*, albo: *credo fore (futurum esse), ut epistulam scribas*;

credebam te epistulam scripturum esse, albo: *fore (futurum esse), ut epistulam scriberes*.

Niezawiśle: ***epistula scribetur***.

Zawiśle: *credo epistulam scriptum iri*, albo: *credo fore (futurum esse), ut epistula scribatur*;

credebam epistulam scriptum iri, albo: *credebam fore, ut epistula scriberetur*.

Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent. Valde suspicor fore, ut infringatur hominum improbitas.

Uw. *Inf. praes. posse i velle (nolle, malle)* mają także znaczenie *inf. futuri*: *Helvetii totius Galliae sese potiri posse sperabant*.

4. Jeżeli zdanie, mające słowo we *futurum exactum*, przechodzi w składnię *acc. c. inf.*, to *infinitivus* opisuje się zapomocą *fore, ut* z *coni. perfecti* lub *plusquamperfecti* podług następstwa czasów.

W *passivum* i w deponencyach można zamiast tego zwrotu położyć także *part. perf. z fore*.

Niezawiśle: ***epistulam scripsero***.

Zawiśle: *credo fore, ut epistulam scripserim*; *credebam fore, ut epistulam scripsissem*.

Niezawiśle: ***epistula scripta erit***.

Zawiśle: *credo fore, ut epistula scripta sit*, albo: *credo epistulam scriptam fore*; *credebam fore, ut epistula scripta esset*, albo: *credebam epistulam scriptam fore*.

Omnia me puto adeptum fore. Carthaginienses rebantur mox debellatum fore, si paulum adniti voluissent.

§. 145.

Następnik trzeciej formy okresu warunkowego, przechodząc w składnię *acc. c. inf.*, zmienia:

1. *Coni. imperfecti activi* na *inf. praes. coniug. periphr. act. (urum esse)*, a jeśli słowo nie ma *supinum* albo użyte jest w stronie biernej, na zwrot: *futurum esse, ut z coni. imperfecti*.

Niezawisłe: *sic hoc diceret, erraret*; zawiśłe: *existimo te, si hoc diceret, erraturum esse*.

Niezawisłe: *si hoc faceret, facti te paeniteret*; zawiśłe: *existimo, si hoc faceret, futurum esse, ut facti te paeniteret*.

Niezawisłe: *sic hoc faceret, multareris*; zawiśłe: *existimo, si hoc faceret, futurum esse, ut multareris*.

2. *Coni. plusquamperfecti activi* na *inf. perf. coniug. periphrasticae activae (urum fuisse)*, a jeśli słowo nie ma *supinum* albo użyte jest w stronie biernej, na zwrot: *futurum fuisse, ut z coni. imperfecti*.

Niezawisłe: *si hoc dixisses, erravisses*; zawiśłe: *existimo te erraturum fuisse, si hoc dixisses*. — *Existimo, si hoc fecisses, futurum fuisse, ut facti te paeniteret*.

Nisi quidam nuntii de Caesaris victoria essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut oppidum amitteretur. An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis laetaturum fuisse, si sciret se in solitudine trucidatum iri?

Uw. Zamiast warunkowego *possem* kładzie się w składni *acc. c. inf.* tylko *posse*, zamiast *potuissem* kładzie się *potuisse*, zamiast *faciendum fuit* itd. *faciendum fuisse*. *Equidem Platonem existimo, si forense genus dicendi tractare voluisset, gravissime potuisse dicere. Inter Hasdrubalem et Magonem constabat, etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundem tamen Hasdrubali fuisse in Italiam*.

Oratio obliqua.

§. 146.

Słowa cudze przytaczać można albo wprost czyli niezależnie, tj. tak, jak je wypowiedziano, albo zależnie od słowa, znaczącego: mówić, twierdzić itp. Pierwszy sposób wyrażenia nazywa się mową niezależną, *oratio recta*, drugi mową zależną, *oratio obliqua*.

Mowa niezależna: *Solo dicebat: Nemo ante obitum beatus est*; mowa zależna: *Solo dicebat: Neminem ante obitum beatum esse*.

W polskim języku używamy daleko częściej mowy niezależnej, zwłaszcza w dłuższych mowach, gdy tymczasem w języku łacińskim mowy zależnej bardzo często się używa.

Uw. Słowo, po którym następuje *oratio obliqua*, jest często-kroć opuszczone. *Fabius ad collegam misit, exercitu opus esse*.

I. W zamianie mowy niezależnej na zależną przestrzegać należy następujących prawideł:

1. Zdania główne orzekające, tj. wyrażające twierdzenie lub przeczenie, zamienia się na *acc. c. inf.*
2. Zdania główne, zawierające rozkaz, zachęcenie, prośbę, życzenie, wyraża się przez *coniunctivus*.
3. Zdania główne pytajne, których słowo jest w drugiej osobie, wyraża się przez *coniunctivus*.
4. Zdania poboczne wyraża się przez *coniunctivus*.

Locutus est pro his Divitiacus: Galliae totius factiones esse duas, harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Caesar legatis respondet diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus Aprilis reverterentur. Tum Liscus proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi magistratus. Ariovistus Caesari respondit se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret?

Uw. 1. Pytania, których słowo jest w osobie pierwszej lub trzeciej, wyraża się przez *acc. c. inf.* Są to zwykle pytania retoryczne (§. 129, 4). *Caesar respondit: Si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum memoriam deponere se posse?*

Uw. 2. Zdania pytajne, które w mowie niezależnej mają *coni.*, zatrzymują ten tryb także w mowie zależnej. *Contra ea Titurius clamitabat: Quis hoc sibi persuaderet?* niezależnie: *quis hoc sibi persuadeat?* (*coni. potentialis*).

Uw. 3. Zdania pozornie względne, tj. takie, w których zaimek względny zastępuje miejsce zaimka wskazującego (*qui* = *et is*, *nam is* itd.), wyraża się często przez **acc. c. inf.** *Themistocles dixit Atheniensium urbem ut propugnaculum oppositum esse barbaris, apud quam (= nam apud eam) iam bis classes regias fecisse naufragium.*

Uw. 4. Zdania poboczne, nie należące do mowy zależnej, lecz będące uwagą pisarza, pozostają w *ind.* *Exploratores Caesaris referunt apud Suebos esse silvam infinita magnitudine, quae appellatur Bacēnis.*

II. Czasy **coniunctiwu** w zdaniach pobocznych stosują się według ogólnych prawideł następstwa czasów do tego słowa, od którego *oratio obliqua* zależy.

Histiaeus obstitit dicens non idem ipsis, qui summas imperii tenerent, expedire et multitudini, quod Darei regno ipsorum niteretur dominatio (niezawisłe: *tenent—nītur*).

Niekiedy jednak po czasie przeszłym następuje *coni. praes.* lub *perf.*, jeśliby także w mowie niezależnej te czasy musiały być użyte. Dzieje się to w zdaniach, wyrażających rozkaz lub ogólne prawdy, tudzież w zdaniach warunkowych i skutkowych, zwłaszcza gdy tego wymaga jasność myśli.

Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint. Legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere.

III. Co do zaimków, używanych w mowie zależnej, obowiązują następujące prawidła:

1. Pierwsza osoba mowy niezależnej wyraża się w mowie zależnej przez zaimki zwrotne: **sui, sibi, se, suus**, a w przeciwstawieniu także przez **ipse**. *Ariovistus respondit: Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri.*

Zamiast zaimka zwrotnego (*sui, sibi, se*) kładzie się zaimek *is*, jeżeli pisarz ze swego stanowiska o czymś mówi. *Aedui veniebant questum, quod Harudes fines eorum popularentur.*

2. Druga i trzecia osoba mowy niezależnej wyraża się przez *is*, a z przyciskiem przez *ille*. *Ariovistus Cae-*

sari respondit: se prius in Galliam venisse quam illum (niezawisłe: *quam tu*).

Uw. Zamiast *hic, hodie, adhuc, nunc, etiamnunc, cras, heri* kładzie się zwykle w *oratio obliqua*: *ille (is), illo (eo) die, ad id tempus, tum, etiamtum, postero die, pridie. Iugurtha milites monet, parati essent Romanos invadere; illum (ten) diem omnes victorias confirmaturum.*

P a r t i c i p i u m.

§. 147.

1. *Participium*, imiesłów, ma w języku łacińskim formę przymiotnika; zgadza się więc z odnośnem imieniem w rodzaju, liczbie i przypadku. Imiesłówów nieodmiennych w łacinie niema.

Różni się jednak imiesłów od przymiotnika:

- a) znaczeniem, gdyż nie wyraża stałego przymiotu, lecz tylko czynność lub stan, pewnym przeciągiem czasu ograniczony.
- b) składnią, gdyż rządzi tym samym przypadkiem, co słowo.

2. Imiesłów nie oznacza czasu, lecz tylko stosunek czynności, a mianowicie:

- a) *participium praesentis* oznacza czynność równoczesną z czynnością słowa określonego.

audio, audiebam, audiam te loquentem.

- b) *participium perfecti* oznacza czynność dokonaną przed czynnością słowa określonego.

locutus taceo, tacebam, tacebo, tacui.

- c) *participium futuri activi* oznacza czynność, mającą nastąpić po czynności słowa określonego.

locuturus est, erat, erit.

Czas czynności oznacza zawsze słowo określne.

- d) *Part. fut. passivi* wyraża konieczność, np. *liber legendus* książka, która musi być czytana. Nazwa więc tej formy o tyle jest usprawiedliwiona, o ile to, co się dzieć musi, należy do przeszłości.

W przypadkach zawisłych ma *part. fut. pass.* zwykle znaczenie *part. praes. pass.* i zastępuje *gerundium*, np. *in urbe condenda* przy zakładaniu miasta. W tym razie otrzymuje nazwę *gerundium*, którą mu zwykle dają także w pierwszym znaczeniu.

3. Porównyując język polski z łacińskim, widzimy, że język łaciński nie ma form, odpowiadających:

- a) polskiemu imiesłowowi zaprzeszłemu na *szy*; jedynie *deponentia* w *part. perfecti* mają znaczenie tego imiesłowu, w innych słowach zastępuje go *ablativus absolutus* albo zdanie poboczne. *Rex hostibus victis (= cum hostes vicisset) discessit. Caesar urbe potitus rediit.*
- b) polskiemu imiesłowowi niedokonanemu w stronie biernej; zastępuje się go przez *part. fut. passivi* albo przez zdanie poboczne, albo też czasem przez *part. perf. passivi*. *Hostes, qui obsidentur, saepe inopia premuntur.*

Uw. 1. Niektóre *part. perfecti* deponencyów i semideponencyów mają znaczenie imiesłowów czasu teraźniejszego: *arbitratus* sądząc, *ratus* mniemając, *usus*, *veritus*, *fisus*, *confisus*, *solitus*.

Uw. 2. Niektóre *deponentia* mają w *part. perfecti* obok czynnego także bierne znaczenie. Najważniejsze z nich są:

comitatus otoczony towarzystwem, *confessus* wyznany, *dimensus* rozmierzony, *expertus* doświadczony, *meditatus* rozważony, *meritus* zasłużony, *partitus* rozdzielony, *populatus* spustoszony, *testatus* poświadczony.

Uw. 3. Niektóre słowa nieprzechodnie tworzą *part. perfecti passivi* ze znaczeniem czynnym, jako to: *pransus* śniadawszy, *cenatus* zjadłszy obiad, *potus* napiwszy się, *iuratus* przysięgłszy, *coniuratus* sprzysięgłszy się.

Tu należą *participia* ze znaczeniem przymiotników: *adultus* dorosły, *concretus* zgęśły, zmarzły, *praeteritus* miniony, przeszły, *obsoletus*, *inveteratus* zastarzały, *nupta* zamężna.

Użycie imiesłowów.

§. 148.

Imiesłów w języku łacińskim odnosi się zawsze do jakiegoś imienia w zdaniu i może być:

1. przydawką, *participium attributivum*, np. *civitas florens* kwitnące państwo, *hostes victi* pokonani nieprzyjaciele.

2. dopełnieniem orzeczenia słownego *participium praedicativum*. *Apellēs pinxit Alexandrum fulmen tenentem*.

3. określeniem przysłówkowym. Zastępuje on wtedy zdania spójnikowe, na które też może być rozwinęty, i jest:

- a) zależny, *participium coniunctum*, jeżeli z resztą zdania w ścisłym zostaje związku. *Dux hostes ag-gressus flumen traiecit*.
- b) niezależny, *ablativus absolutus*, jeżeli z resztą zdania w luźnym zostaje związku. *Caesar exploratis regionibus copias castris eduxit*.

W składni *part. coniuncti* i *abl. absoluti* używają klasyczni pisarze tylko *part. praesentis* i *part. perfecti*.

Participium attributivum.

§. 149.

Imiesłów jako przydawka (*participium attributivum*), ma znaczenie przymiotnika, wyrażającego stałą własność albo zastępuje zdanie względne.

W polskim języku tłumaczy się przez odpowiedni imiesłów odmienny albo przez zdanie względne.

Peracti labores iucundi sunt. Lysander magnam sui reliquit famam magis felicitate quam virtute partam. Pisistrātus primus Homeri libros confusos antea sic disposuit, ut nunc habemus. Nemo cunctam intuens terram de divina providentia dubitabit. Oppidum Segesta ab Aenea fugiente a Troia conditum est.

Uw. 1. Imiesłów, mający znaczenie przymiotnika, może być rzeczownie użyty tak samo, jak przymiotnik. *Male parta male dilabuntur*.

Uw. 2. Imiesłów przydawkowy zastępuje często polskie rzeczowniki oderwane, połączone z przyp. drugim. *Part. perfecti*

passivi oznacza czynność dokonaną, a *part. futuri passivi* (lecz tylko w przypadkach zawisłych) czynność niedokonaną.

Regnatum Romae est ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quattuor. Ab oppugnanda Neapoli Hannibalem absterruere conspecta moenia. Receptus Hannibal Prusiam regem suspectum Romanis faciebat.

Uw. 3. Zdania względne, odnoszące się do zaimka wskazującego bez rzeczownika, zwykle się nie skracają. *Contemno eos, qui aliis nocent* (a nie: *aliis nocentes*).

Participium praedicativum.

§. 150.

Imiesłów jako dopełnienie orzeczenia słownego (*participium praedicativum*) odnosi się do przedmiotu zdania. W ten sposób używa się dla uwydatnienia stanu:

a) *part. praesentis* po słowach znaczących: widzę *video*, spostrzegam: *conspicio*, *animadverto*, słyszę *audio*, przedstawiam, wprowadzam: *facio*, *fungo*, *indūco*.

W języku polskim używa się podobnej składni, lecz można też użyć zdania dopełniającego ze spójnikiem jak.

Aristides animadvertit quendam scribentem. Titurius Ambiorigem suos cohortantem consperit. Xenophon facit Socratem disputantem.

Uw. 1. Po *audio*, *video*, *animadverto*, *conspicio* następuje równie często *acc. c. inf.* Także *facio*, *fungo*, *induco* przybierają czasem tę składnię. *Video te fugere.*

Audivi te dicentem = *audivi te dicere* albo *audivi te (ex, a te), cum diceres.*

Uw. 2. Jeśli po słowach powyższych ma nastąpić *part. praes. pass.* lub *part. perf. act.*, to dla braku odpowiednich imiesłów kładzie się zawsze *acc. c. inf.* *Trevēri legiones Romanas premi viderunt.*

b) *part. perfecti* w połączeniu ze słowami: *habeo*, *tenco*. Wyrażenie to kładzie się zamiast *perf. activi*, jeśli chcemy uwydatnić trwały stan, wynikający z czynności dokonanej.

Caesar equitatum ex omni provincia coactum habuit. Hostes urbem captam tenebant. Siculi meam fidem habent spectatam iam et diu cognitam.

Podobnie wyrażenia: *compertum*, *constitutum*, *perspectum habeo*, bardziej uwydatniają trwały stan, aniżeli *perfecta*: *comperi*, *constitui*, *perspexi*.

c) *part. fut. passivi*. Por. §. 153.

Participium coniunctum.

§. 151.

1. Imiesłów zależny (*participium coniunctum*) zastępuje zdania czasowe, przyczynowe, przyzwolone lub warunkowe, a tworzy się tylko wtedy, jeżeli podmiot zdania pobocznego znajduje się także w zdaniu głównym, bądźto jako podmiot, bądźto jako przypadek zawisły.

2. Składnia ta powstaje w ten sposób, że się w zdaniu pobocznym opuszcza spójnik, a słowo określne zamienia na odpowiedni imiesłów i zgadza w rodzaju, liczbie i przypadku z odnośnym wyrazem zdania głównego.

3. W języku polskim tłumaczy się tę składnię:

- a) przez odpowiednie imiesłowy czynne lub bierne;
- b) przez zdania poboczne z spójnikami: *gdy*, *ponieważ*, *chociaż*, *jeżeli* itd.
- c) przez rzeczowniki z przyimkami: *za*, *podeczas*, *po*, *pod*, *przy*, *w*, *z powodu*, *w razie*, *pomimo*, *bez* itd.
- d) przez zdania współrzędne (główne lub poboczne) ze spójnikami: *i*, *a*, *lecz*, *przeto*, *więc* itd.

Hannibal Carthagine expulsus Ephësum ad Antiochum regem venit exsul. Helvetios Caesar aggressus magnam partem eorum concidit. Interdiu stellas non conspiciamus solis luce obscuratas. Dionysius cultros metuens tonsorios candenti carbone sibi adurebat capillum. Risus interdum ita repente erumpit, ut eum cupientes tenere nequeamus. Mendaci homini ne verum quidem dicenti credere solemus. Quis potest mortem metuens esse non miser?

Uw. *Part. coniunctum* pod względem formy nie różni się od *part. attributivum*. Pod względem myśli jednak zachodzi między obu składniami ta różnica, iż pierwsza z nich jest skróceniem zdania spójnikowego i wyraża określenia przysłówkowe na pyt. kiedy? dla czego? itd., druga jest skróceniem zdania względnego i wyraża określenia przymiotne na pyt. jaki? itp.

Ablativus absolutus.

§. 152.

1. *Ablativus absolutus* jest to składnia, w której podmiot zdania wraz z orzeczeniem, przez imiesłów wyrażonem, położony jest w *ablatiwie*.

2. Składnia ta, właściwa językowi łacińskiemu, zastępuje zdania czasowe, przyczynowe, przyzwolone lub warunkowe, a da się utworzyć tylko wtedy, kiedy podmiot zdania pobocznego wcale nie znajduje się w zdaniu głównem.

Abl. absolutus powstaje w ten sposób, że w zdaniu pobocznem opuszcza się spójnik, podmiot kładzie się w *abl.*, a słowo określne w odpowiednim imiesłowie.

W języku polskim tłómaczy się *abl. absolutus* tak samo, jak *participium coniunctum* (§. 151.).

Graeci advenientibus Persis Thermopylas ceperunt. Agesilaus magna praeda militibus locupletatis Ephesum exercitum reduxit. Flaminium consulem Caclius religione neglecta occidisse apud Trasumennum scribit. Inter bonos viros ac deum amicitia est conciliante virtute. Mucius Porsennam interficere proposita sibi morte conatus est. Maximas virtutes iacere omnes necesse est voluptate dominante. Medici causa morbi inventa curationem inventam esse putant.

3. Chęć polskie zwroty przymkowe lub imiesłowowe tłómaczyć w łacinie przez *abl. abs.*, należy każdy zwrot zamienić na całkowite zdanie poboczne i baezyć na to: a) czy da się utworzyć od łacińskiego słowa potrzebny imiesłów; b) czy podmiot zdania pobocznego rzeczywiście nie znajduje się w zdaniu głównem ani jako podmiot ani jako przypadek zawisty. Mając np. zdanie: Pitagoras

przybył do Rzymu za panowania Tarkwiniusza, zamienia się je na zdanie: P. przybył do Rz., gdy T. panował, i tłómaczy: *Tarquinio regnante Pythagoras Romam venit.*

Imiesłów odpowiedni uzyskać można częstokroć przez zamianę zdania czynnego na bierne; np. Grecy po zdobyciu Troi odpłynęli do domu = Grecy odpłynęli do domu, gdy przez nich Troja zdobyta została, *Graeci domum profecti sunt Troia capta.* Polskich zaimków: przez niego, przez nich, przez siebie itd., które przez zamianę zdań czynnych na bierne powstają, nigdy się nie tłómaczy.

Jeżeli imiesłów odnosi się do rzeczownika, którego miejsce w zdaniu głównym zastępuje zaimek wskazujący: jego, jemu itd., natenczas razem z tym rzeczownikiem kładzie się w przypadku odnośnego zaimka, a zaimek opuszcza się; np. Gdy Kuryusz siedział przy ognisku, przynieśli mu Samnicy wielką ilość złota = *Curio ad focum sedenti Samnites magnum pondus auri attulerunt.*

Polskie imiesłowy na *szy* tłómaczymy w języku łacińskim albo przez *ablativus absolutus*, zamieniając zdanie czynne na bierne, albo dosłownie przez *part. perfecti* odpowiednich deponencyów; np. Mieszkańcy, ujrawszy nieprzyjaciół wewnątrz murów, broń porzucili, *oppidani hostibus intra moenia conspectis arma proiecerunt*, albo: *oppidani hostes intra moenia conspicati arma proiecerunt.*

Uw. 1. Cezar używa niekiedy *abl. abs.* zamiast zdań, których podmiot mieści się w zdaniu głównym. *Caesar principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit.*

Uw. 2. Składni *abl. absoluti* nie używa się w zdaniach pobocznych, których słowo ma przy sobie dopełnienie imienne: *cum Cicero consul creatus esset; cum milites inviti educti essent.*

Uw. 3. Od słów znaczących: zwiastować, donosić, dowiadywać się, tworzą późniejsi pisarze *abl. abs.* bez imiennego podmiotu: *audito, cognito, comperto, nuntiato* na wieść.

4. Zamiast imiesłowów kłaść można w składni *ablativi absoluti*:

a) rzeczowniki, oznaczające osobę działającą, godność, urząd, wiek, jako to: *adiutor, auctor, dux, iudex; consul, praetor, rex, imperator; puer, senex* itd.;

b) przymiotniki, oznaczające stan lub czas.

Ten niezupełny *abl. abs.* z domyślnem *part. praes.* słowa *esse* tłómaczymy w polskim języku albo przez zdanie poboczne albo przez rzeczowniki oderwane z przyimkami: za, pomimo, po, przy itd.

Natus est Augustus Cicerone et Antonio consulibus. Magis auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur. Quod deo teste promiseris, id tenendum est. Sereno quoque caelo aliquando tonat. Romani Hannibale vivo nunquam se sine insidiis fore existimabant. Exigua parte aestatis reliqua Caesar in Britanniam proficisci contendit. Germani pellibus utuntur magna corporis parte nuda.

Uw. Tak *part. coniunctum*, jak i *abl. absolutus* służy także do wyrażenia sposobu, stanu lub okoliczności towarzyszących, podobnie jak w języku polskim. *Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt. Solo senescere se dicebat multa in dies addiscentem. Nemo nisi iuvante deo singularis vir fuit.*

Participium futuri activi i passivi.

§. 153.

1. *Participium futuri activi* w klasycznej łacinie używa się zwyczajnie tylko w połączeniu ze słowem *sum* do tworzenia t. z. konjugacyi omownej, *coniugatio periphrastica activa*, wyrażającej zamiar, chęć lub przeznaczenie.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha gessit. Me ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus.

Uw. Livius i późniejsi pisarze używają *part. fut. act.* często zamiast zdań zamiarowych. *Hannibal in Etruriam ducit eam quoque gentem aut vi aut voluntate adiuncturus (=ut adiungat).*

2. *Participium futuri passivi* oznacza konieczność, a w połączeniu z przeczeniem także możliwość i używa się:

- a) Jako przydawka (*part. attributivum*): *facinus laudandum*, czyn, który musi być chwalebny, zasługujący na pochwałę; *vir colendus* mąż godny szacunku; *Polybius haud spernendus auctor*, P. pisarz, którego nie można lekceważyć.
- b) Jako orzeczenie w połączeniu ze słowem *sum*, tworząc konjugacyę omowną bierną, *coniu-*

gatio periphrastica passiva. Osoba, która musi wykonać czynność, kładzie się w *datiwie*.

Słowa nieprzechodnie tworzą konjugację nieosobową: *tacendum est* trzeba milczeć. Tak samo słowa przechodnie bez biernika: *laudandum est* trzeba chwalić.

Słowa przechodnie, połączone z biernikiem, tworzą konjugację osobową; biernik bowiem staje się podmiotem, z którym zgadza się orzeczenie: *virtus laudanda est* męstwo potrzeba chwalić.

W języku polskim można zawsze użyć składni nieosobowej; jeżeli jednak osoba działająca jest wyrażona, posługujemy się częściej składnią osobową: należy mi pisać = muszę, powinienem pisać; potrzeba nam chwalić męstwo = musimy chwalić męstwo. Także biernik można zamienić na podmiot: potrzeba pisać list = list musi być pisany.

Apud Pythagoram discipulis quinque annos tacendum erat. Pietati summa tribuenda laus est. Diligentia colenda est nobis.

c) Jako dopełnienie orzeczenia (***part. prae-dicativum***) na wyrażenie celu po słowach: *do* daję, *trado* oddaję, *mitto* posyłam, *permitto* powierzam, *concēdo* pozwalam, *relinquo* zostawiam, *propōno* przedstawiam, *suscipio* podejmuję się, *accipio* przyjmuję; *curo* każe itp.

Przy stronie czynnej tych słów *part.* odnosi się do biernika, przy stronie biernej do podmiotu.

W polskim języku kładziemy rzeczownik słowny z przyimkiem: *do*, *na*; po słowie: *kazać*, używamy bezokolicznika.

Antigōnus Eumēnem mortuum propinquis sepeliendum tradidit. Alexander Achillem sibi imitandum proposuerat. Conon muros dirūtos a Lysandro reficiendos curavit. Urbs militibus diripienda tradita est.

Uw. Zamiast *part. fut. pass.* kładzie się po tych słowach także *ad* z *gerundium*: *Dux oppidum militibus ad diripiendum concessit.* — *Curo* ma jednak zawsze składnię powyższą.

Gerundium i gerundivum.

Prawidła ogólne.

§. 154.

1. *Gerundium* jest rzeczownikiem słownym, który pod względem formy nie różni się od *participium futuri passivi* w rodzaju nijakim, lecz ma zwykle znaczenie czynne i rządzi tym samym przypadkiem, co słowo, a jako bliższe określenie przybiera przysłówki.

2. *Gerundium* nie ma *nom.*, a w *acc.* nie używa się bez przyimka; w obu tych przypadkach zastępuje je *infinitivus praesentis activi*.

Polskie rzeczowniki słowne, np. pisanie, czytanie, chodzenie itd., tłómaczy się zatem w *nom.* i *acc.* niezawisłym od przyimka przez *inf.*, w innych przypadkach zawisłych przez *gerundium*.

Nom. *legere* czytanie: *legere iuvat*.

Gen. *legendi* czytania: *ars legendi*.

Dat. *legendo* czytaniu: *operam do legendo*.

Acc. *legere* czytanie: *legere incipio*.

ad legendum do czytania: *ad legendum aptus*.

Abl. *legendo* czytaniem: *legendo discimus*.

3. Jeżeli *gerundium* jest słowem przechodniem i ma przy sobie *accusativus*, wtedy *acc.* zamienia się często na przypadek, w którym stoi *gerundium*, *gerundium* zaś zamienia się na *part. futuri passivi* czyli *gerundivum*, które ma znaczenie bierne (§. 147, 2, d.). A więc:

consilium condendi urbem = *consilium urbis condendae*
delector legendo libros = *delector legendis libris*.

4. *Gerundium* zamienia się na *gerundivum*:

a) zwykle, jeżeli położone jest w *gen.* lub *abl.*: *ars administrandae rei publicae, tempus consumere scribendis epistulis*.

b) zawsze, jeżeli położone jest w *dat.* albo zależy od przyimka: *locum capere castris muniendis, ad liberandam patriam, ab oppugnanda urbe*.

5. *Gerundium* nie zamienia się na *gerundivum*:

- a) nigdy, jeżeli ma przy sobie zaimek lub przymiotnik w rodzaju nijakim; np.: *studium aliquid agendi, plura cognoscendi*;
- b) zwykle, jeżeli słowo ma być uwydatnione lub dla uniknięcia form *gen. plur.*: *iniurias ferendo maiorem laudem quam ulciscendo mereberis; efferor studio patres vestros videndi*.

Uw. Słów *utor, fruor, fungor, potior*, rządzących *abl.* (§. 61.), używa się w *gerundivum* tak, jak gdyby były słowami przechodniemi: *hostes in spem potiundorum castrorum venerunt*.

Rzadziej używa się ich w ten sposób w konjugacyi omownej: *non paranda nobis solum sapientia, sed etiam fruenda est*.

Prawidła szczegółowe.

§. 155.

1. *Genetivus* kładzie się:

- a) po rzeczownikach: *ars, occasio, tempus, locus, ratio, genus, studium, consilium, desiderium, cupido*; podobnie *causa, gratia* dla itd.
- b) po przymiotnikach, rządzących *gen.* (§. 47.): *cupidus, studiosus, peritus, insuetus* itd.

Sapientia ars vivendi putanda est. Thrasybulus patriae liberandae consilium cepit. Romulum Remumque cupido cepit urbis condendae. Caesar in Veragris legionem hiemandi causa collocavit. Epaminondas studiosus fuit audiendi. Dumnōrix insuetus navigandi mare timebat.

Uw. 1. *Gen.* zaimków osobistych *mei, tui, sui, nostri, vestri* łączy się z *gerundivum* na *i*, bez względu na rodzaj i liczbę. *Germani purgandi sui gratia ad Caesarem legatos mittunt.*

Uw. 2. Po niektórych wyrażeniach można kłaść albo *genetivus* albo inną składnię (*ad* z *acc., inf., ut*): *Facultatem (tempus) dare arma capiendi* albo *ad arma capienda. Catilina opprimendae rei publicae consilium cepit*, albo ze zmianą szyku: *C. consilium cepit opprimere rem publicam (ut opprimeret). Difficilis est ars rem publicam regendi* albo *regere rem publicam*.

Podobnie: *tempus est abire*, czas jest odejść; *tempus est abeundi* jest czas odejścia.

Uw. 3. W połączeniu ze słowem *esse* oznacza *gen. gerundivi* często skutek, który coś sprowadza. *Ambitiones evertendae rei publicae solent esse*, gonienie za godnościami zwykło sprowadzać przewrót rzezypospolitej.

2. *Dativus* kładzie się:

- a) na oznaczenie celu po słowach i wyrażeniach: *esse, praeesse, operam dare, parem esse; locum capere, diem dicere* itd.
- b) po przymiotnikach, rządzących *datiwem* (§. 30.), szczególnie po *utilis, aptus, idoneus* itd. Częściej jednak kładzie się po nich *ad* z *accusatiwem*.

Galli locum oppido condendo ceperunt. Consul placandis dis dat operam. Arböres hieme interdum tanta nivis copia obtectae sunt, ut eius oneri sustinendo rix pares sint. Aqua utilis est bibendo.

Uw. 1. W *dat. gerundivi* kładzie się nazwy godności i urzędów: *decemviri legibus scribundis, tres viri coloniis deducendis, comitia magistratibus creandis* itd.

Uw. 2. *Dativus gerundii* w klasycznej łacinie używa się tylko w niektórych formułkach: *solvendo non esse*, nie być w stanie płacić; *scribendo adesse*, być świadkiem przy spisaniu czegoś.

Uw. 3. Położyć koniec walce, pisaniu itp. znaczy: *finem facere pugnandi, scribendi* itd.

Uw. 4. Livius i późniejsi pisarze używają *dat. gerundivi* na oznaczenie celu. *Tiberius quasi firmandae valetudini in Campaniam concessit.*

3. *Accusativus* kładzie się z przyimkami *ad (in, ob, inter)*.

Brere tempus actatis satis longum est ad bene beateque vivendum. Servus ad occidendum C. Marium missus est. Natura ornavit animum sensibus ad res perspiciendas idoneis. Cicero quidquid habuit virium, id in civium libertatem defendendam contulit.

Zawsze mówi się: *interest inter carere et egere.*

4. *Ablativus* kładzie się:

- a) bez przyimka jako *abl. instrumenti*;
- b) z przyimkami: *ab, de, ex, in*, rzadziej *pro*.

W języku polskim kładziemy albo przypadek szósty albo imię słów na *ąc* albo przyimek.

Unus homo nobis cunctando restituit rem. Themistoclem non deterruit a re publica defendenda Miltiadis calamitas. Fortitudo in laboribus periculisque subeundis cernitur. C. Fabricius ad Pyrrhum de captivis recipiendis missus est orator.

S u p i n u m.

§. 156.

Supinum jest rzeczownikiem słownym, który tworzy tylko dwa przypadki: *acc.* na *um* i *abl.* na *u*.

1. *Supinum* na *um* kładzie się po słowach, wyrażających ruch, na oznaczenie celu. Rządzi tym samym przypadkiem, co słowo.

Takie słowa ruchu są: *ire, venire, convenire, mittere* itd.

W języku polskim tłómaczy się *supinum* albo przez bezokolicznik albo przez imiesłów na *ąc* albo przez zdanie celowe albo przez przyimek *dla* z rzeczownikiem słownym.

Divitiacus Romam ad senatum venit auxilium postulat. Totius fere Galliae legati ad Caesarem conveniunt gratulatum. Bituriges ad Aeduos legatos mittunt subsidium rogatum.

Uw. 1. Słowo *ire* łączy się czasem ze *supinum* dla opisania *inf. fut. act.*: *probatum ire* = *probaturum esse*. W ten sposób powstał *inf. fut. passivi*: *laudatum iri*.

Uw. 2. *Supinum* u dobrych pisarzy rzadko się zdarza. Zamiast niego używa się:

- a) *qui* albo *ut* z *coni.*, zwłaszcza po *mittere*;
- b) *causa* z *gen. gerundii* lub *gerundivi*;
- c) *ad* z *acc. gerundii* lub *gerundivi*;
- d) rzadko u klasycznych pisarzy *part. futuri activi*.

2. *Supinum* na *u* kładzie się jako *abl. limitationis* tylko po rzeczownikach: *fas*, *nefas*, *opus* i po przymiotnikach: *facilis*, *difficilis*, *incredibilis*, *mirabilis*, *utilis*, *optimus* itp. — na pytanie: w jakim względzie?

Quod optimum factu videbitur, facies. Quid est tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis ornata oratio? Humanus animus cum nullo alio, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest.

Uw. Zamiast *supinum* na *u*, które rzadko bywa używane, kładzie się inne zwroty; np. zamiast *res est facilis cognitu*, mówi się: *res est facilis ad cognoscendum*, *facile est rem cognoscere*, *res facile cognoscitur*, *rei cognitio facilis est*. Zamiast *hoc fas est dictu*, mówi się: *fas est hoc dicere*.

Właściwości języka łacińskiego w używaniu części mowy.

Rzeczowniki. Substantiva.

§. 157.

1. Rzeczowników zmysłowych (*concreta*) używa się często zamiast oderwanych (*abstracta*), aby oznaczyć:

- a) wiek życia: *puer*, *adulescens*, *iuuenis*, *senex*, w dzieciństwie, w młodości, w starości. Podobnie: *a puero*, *ab adulescentulo* (o wielu: *a pueris* itd.) obok: *a pueritia*, *ab adulescentia* od dzieciństwa, od młodości.

Cato admodum senex (= w późnej starości) *Graecas litteras didicit*. *Cicero eiusque frater Quintus ingenuis artibus a pueris dediti fuerunt*.

- b) czas nazwą urzędu: *Cicerone consule*, za konsulatu C.; *post*, *ante Ciceronem consulem*. *Cicero consul* (= *in consulatu suo*) *coniurationem Catilinae detexit*.

2. Niekiedy znów kładzie się rzeczowniki oderwane zamiast zmysłowych: *iuventus* zam. *iuuenes*, *nobilitas* zam. *nobiles*, *posteritas* zam. *posterī*, *vicinitas* zam. *vicini*, *coniuratio* zam. *coniurati*, *custodia* zam. *custodes* itd.

3. Rzeczowniki oderwane, oznaczające przymiot, tłumaczy się w języku polskim częstokroć przez przymiotniki: *Hannibalīs iter impediēbant asperitates viarum*, pochod Hannibala wstrzymywały uciążliwe drogi.

Podobnie: *verni temporis suauitas* przyjemna pora wiosny, *varietas studiorum* różne skłonności, *fortunaē temeritas* ślepe szczęście, *iniquitas temporum* przykre czasy, *sceleris immanitas* okropna zbrodnia itp.

4. Liczba pojedyncza ma czasem znaczenie zbiorowe i zastępuje liczbę mnogą. Takie znaczenie mają w liczbie pojedynczej rzeczowniki, oznaczające:

- a) osoby, szczególnie w stosunkach wojskowych: *civis* (= *cives*), *miles*, *eques*, *pedes*, *hostis*, *Romanus*, *Poenus* itp. *Hostis adest. Cingitur milite domus.*
- b) zwierzęta, rośliny, owoce: *Boni assidue domini villa abundat porco, haedo, equo, gallina.*
- c) *singularia tantum*: *aes alienum* dług, *indoles* zdolności, *instrumentum* sprzęty, *scientia* wiadomości, *vestis* suknie, *pecunia* pieniądze.

5. Liczba mnoga kładzie się często zamiast liczby pojedynczej, a to:

A) Rzeczowników oderwanych:

- a) jeżeli przymiot lub czynność odnosi się do kilku osób lub do różnych czasów: *adventus imperatorum*, *interitus exercituum*, *exitus bellorum*, *potestates magistratum* itp.
- b) jeżeli się oznacza rozmaite objawy albo rozmaite rodzaje pojęcia: *fortitudines* różne rodzaje męstwa; *invidiae* objawy nienawiści. Podobnie: *inimicitiae*, *iracundiae*, *mortes*, *odia* itd.

B) Rzeczowników zmysłowych:

- a) jeżeli ten sam przedmiot należy do kilku podmiotów: *milites terga vertunt. Graeci domos suas redierunt.*
- b) jeżeli rzeczowniki oznaczają zjawiska napowietrzne: *imbres*, *frigora*, *nives*, *grandines* itd.

Uw. Wyrazy, oznaczające materię, kładziemy w liczbie mnogiej, mając na myśli różne gatunki: *vina* różne gatunki wina; albo różne kawałki tej samej materii: *carnes* kawałki mięsa, *ligna* kawałki drzewa; albo to, co się z materii robi: *aera* = *vasa aënea*, *cerae* tabliczki woskowe, maski.

6. Liczba mnoga imienia własnego osoby oznacza albo kilka osób tej samej rodziny albo mężów, przymiotami

podobnych do wymienionej osoby, tak samo, jak w języku polskim: *Tiberius et Gaius Gracchi*, *Gnaeus et Publius Cornelii Scipiones*. *Imitemur nostros Camillos, Decios*.

7. Rzeczowniki osobowe i zaimki łączy się często z rzeczownikami, które dokładniej oznaczają przedmiot czynności. Do tego celu służą zwłaszcza rzeczowniki *animus* i *corpus*. Mówi się więc: *animos militum cohortari*, zagrzewać żołnierzy; *corpora adolescentium corroborare* hartować młodzież.

Podobnie: *mores alicuius corrigere* poprawiać kogoś, *consiliis alicuius obsistere* sprzeciwiać się komuś itp.

8. Zamiast imion krajów używa się w języku łacińskim często imion ludów, zwłaszcza jeżeli się nie wyrobiła osobna nazwa kraju: *in Sabinis* w kraju Sabinów. *Pelopidas in Persas profectus est*.

Jeżeli jednak imię kraju jest powszechnie używane, nie kładziemy imienia ludu: *in Graeciam*, a nie *in Graecos*.

9. Rzeczowniki, które są właściwie rodzajem nijakim imiesłowów biernych, np. *dictum*, *factum*, *inventum*, *responsum* itp., przybierają jako bliższe określenie albo przysłówki albo przymiotniki. Zwykle mówi się: *bene*, *recte*, *male factum*; *praeclara* albo *praeclare facta*, *facete dicta*, *acute responsa*.

10. Rzeczowniki słowne, zakończone na *tor* i *sor*, oznaczają osobę, która pewną czynność wykonywa z zawodu albo zdobyła nią sobie trwałą zasługę. *Accusator* oskarżyciel z zawodu, *Romulus*, *conditor Romae*. Nie można ich używać o jednorazowej czynności przemijającej; zatem: wszyscy słuchacze = *omnes*, *qui audiunt*, a nie: *auditores*.

Jako bliższe określenie mogą te rzeczowniki przybierać przysłówki: *semper laudator*, *minime largitor dux*.

11. Niektóre rzeczowniki słowne zatrzymują rząd słowa: *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus institutisque populorum*.

12. Rzeczownik łączy się z rzeczownikiem z pomocą przyimka:

- a) jeżeli oznacza przyjazne lub nieprzyjazne usposobienie: *amor erga parentes, odium in Romanos*;
- b) jeżeli jest rzeczownikiem słownym, zakończonym na **us, io**: *adventus in Galliam, reditus in urbem*;
- c) jeżeli wyrażenie przyimkowe położone jest między rzeczownikiem a bliższym jego określeniem: *multae in Graecia urbes, omnes ante Socratem philosophi*;
- d) jeżeli wyrażenie przyimkowe oznacza pochodzenie, materię lub tytuł dzieła: *homo de plebe, uxor ex Helvetiis, signa ex aere, liber de senectute*;
- e) jeżeli przyimkiem jest **cum** lub **sine**: *homines cum gladiis, otium cum dignitate, homo sine re, sine spe*.

W innych wypadkach polskie określenia przyimkowe wyraża się w języku łacińskim:

- a) przez *genetivus*: *laetitia victoriae, transitus Alpium, litterae Darei* itp.
- b) przez przymiotniki: *Themistocles Atheniensis* (z Aten), *bellum Iugurthinum* (z Jugurtą), *iter Brundisium* (do Br.), *signum marmoreum* (z marmuru), *pugna Marathonica* (pod M.);
- c) przez dodanie stosownego imiesłowu: *pugna ad Salamina commissa* (pod S.), *elades apud Cannas accepta* (pod K.), *oratio pro Milone habita* (za M.), *Roma ad Tiberim sita* (nad T.);
- d) przez zdania względne: *oratores, qui Ciceronis aetate fuerunt*, mowcy za czasów Cicerona: *pons, qui erat ad Genavam*; *fossa, quae est ante urbem*.

13. Imiona własne nie przybierają bezpośrednio przymiotników, oznaczających stałą zaletę lub wadę, pochwałę lub naganę, lecz tylko za pośrednictwem imienia pospolitego: **vir, homo, gens, urbs** itd. lub zaimka **ille**: np.: waleczny Scypio, *Scipio, vir fortissimus*; nader bogaty Korynt, *Corinthus, urbs opulentissima*; waleczny Hannibal, *fortissimus ille Hannibal*.

Uw. Bezpośrednio z imieniem własnem łączą się:

- a) przymiotniki liczebne: *Corinthus sola, universa Graecia, omnis Gallia, cuncta Italia*;
- b) przymiotniki, oznaczające pochodzenie: *Pelopidas Thebanus*;
- c) przymiotniki, będące niejako stałymi przydomkami: *Alexander Magnus, Laelius sapiens, Sulla felix* itd.

Przymiotniki. Adiectiva.

§. 158.

1. Przymiotniki, określające miejsce lub czas (*primus, ultimus, extremus, summus, infimus, medius* itp.), oznaczają często pewną tylko część przedmiotu i kładą się wtedy zwykle przed rzeczownikiem.

W języku polskim tłumaczą się przez rzeczowniki lub przysłówki.

In summa arbore, na wierzchołku drzewa; *per mediam urbem*, przez środek miasta; *in imo mari*, na dnie morza; *extrema hieme*, przy końcu zimy; *primo vere*, na początku wiosny; *media aestate*, w połowie lata; *prima luce*, o świcie; *primo adventu*, zaraz za przybyciem.

2. Przymiotników używa się częstokroć w znaczeniu rzeczowników, a to:

- a) we wszystkich przypadkach: *amicus, adversarius, aequalis, familiaris, propinquus, vicinus* itd. W ten sam sposób używa się także imiesłówów: *nocens* winowajca, *sapiens* mędrzec, *dictum* słowo, *factum* czyn itd.
- b) w rodzaju męskim liczby mnogiej na oznaczenie pewnej klasy osób: *boni* patryoci, *improbi*, *nobiles*, *divites*, *pauperes*, *Romani*, *Graeci*; podobnie: *docti*, *mortui*, *mei*, *tui*, *nostri* itd.

W *sing.* dodaje się *vir, homo* lub zaimek: *homo Romanus* Rzymianin, *Atheniensis quidam*, *nemo doctus*.

- c) w rodzaju nijakim liczby pojedynczej, aby oznaczyć pojęcia oderwane: *bonum* dobro, *malum* zło, *honestum* cnota, *verum* prawda, *aliquid novi*, *sine dubio* itp.

Uw. Rzadko używa się *neutrum sing.* na oznaczenie pojedynczych wypadków: *gratum facere*, przyjemność zrobić, *verum dicere* mówić prawdę.

d) w rodzaju nijakim liczby mnogiej, szczególnie w *nom.* i *acc.*, aby oznaczyć zbiór pojedynczych rzeczy: *omnia praeclara rara*. Podobnie: *ea*, *haec* itd.

W innych przypadkach dodaje się *res* dla uniknienia dwuznaczności. Mówi się zatem: *omnia*, *omnium rerum*, *omnibus rebus*, lecz *in omnibus*, *quae*. Także: *parva magnis comparare*.

W języku polskim używamy wtedy rodzaju nijakiego w liczbie pojedynczej lub dodajemy rzeczownik rzecz. Często też omawia się przymiotnik zapomocą zaimka względnego *co*: wszystko, co wyborne.

3. Przymiotnik zastępuje częstokroć miejsce *genetiwu* rzeczownika: *domus regia* (= *regis*), *discordia civilis* (= *civium*), *doctrina puerilis* itd.

Na odwrót kładzie się *gen.* rzeczownika zamiast odpowiedniego przymiotnika, zwłaszcza gdy go w łacinie niema: powszechna radość *omnium gaudium*, cielesne boleści *corporis dolores*, umysłowa ospałość *animi mollitia*, zatrudnienie naukowe *litterarum studium* itd.

Stopniowanie.

§. 159.

Comparativus i *superlativus* mają znaczenie albo porównawcze albo bezwzględne, podobnie jak w języku polskim.

1. *Comparativus* w znaczeniu bezwzględnem oznacza przymiot, posiadany w większej lub mniejszej mierze, niż się to zwykle zdarza.

W języku polskim tłómaczymy taki *comparativus* przez stopień pierwszy z przysłówkami: zbyt, za, zanadto, nieco, trochę.

Senectus est naturā loquacior. Romani grandiorem aetatem ad consulatum constituebant. Podobnie: *Themistocles liberius vivebat.*

Uw. To samo znaczenie ma niekiedy także *positivus*: *angustos fines habere*, mieć za ciasne granice; *longum est*, byłoby za długo.

2. *Superlativus* użyty bezwzględnie (*elativus*) oznacza bardzo wysoki stopień przymiotu bez porównywania danej osoby lub rzeczy z inną. W języku polskim używamy wtedy albo stopnia najwyższego albo stopnia równego już to z przysłówkami: tak, bardzo, wielce, nader, arcy, wcale, już to bez nich: *vir optimus*, mąż bardzo dobry; *vir clarissimus*, mąż sławny.

3. *Comparativus* wzmacnia się przez przysłówki: *multo* daleko, o wiele, *longe* daleko, nierównie, *aliquanto* znacznie, *etiam* jeszcze, *paulo* nieco. — *Superlativus* wzmacnia się przez przysłówki: *longe* bez porównania, *quam* jak, *vel* nawet, *unus*, *unus omnium* ze wszystkich.

Dic etiam clarius. Inter Helvetios longe nobilissimus fuit Orgetorix. Vel sapientissimus errare potest. Miltiades unus omnium maxime floruit.

Uw. Do *quam* można dodać *possum* albo *fieri potest*, przez co powstaje zdanie porównawcze. *Caesar quam maximis itineribus potuit, in Galliam contendit.*

4. Jeżeli się porównywa dwa przymioty, to kładzie się albo *magis* przed *positiwem* pierwszego przymiotnika (przysłówka) albo oba przymiotniki (przysłówki) w *comparatiwie*.

W języku polskim: bardziej, więcej (ze stop. równym) — niż; nie tyle — ile; nie tak — jak (ze zmianą porządku przymiotników).

Asia milites magis divites quam fortes reddidit. Romani bella fortius semper quam felicius gesserunt.

Zaimki. Pronomina.

Zaimki osobiste i dzierżawcze.

§. 160.

1. Zaimka osobistego trzeciej osoby niema w języku łacińskim; zastępuje go w *nom.* zaimek *ille*, w przypadkach zawisłych *is*, *ea*, *id*.

2. Zaimki osobiste opuszczają się w *nom.*, podobnie jak w języku polskim. Kładzie się je tylko:

- a) jeżeli na nich spoczywa przycisk, np. w przeciwstawieniach: *Ego prosum rei publicae, vos obestis.*
- b) jeżeli mają dopowiedzenie: *Ego, homo imperitus, sic iudico.*
- c) w przemowach i w pytaniach z niechęcią: *Tu vero perge! Tu ut unquam te corrigas!*

Uw. Zaimki osobiste wzmacnia się przysłówkiem *quidem*, właśnie, przynajmniej, zaiste. *Oratorias exercitationes non tu quidem reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti.*

3. Zaimki dzierżawcze opuszcza się, jeżeli przynależność sama przez się jest widoczna, albo okazuje się ze związku myśli. *Flebat filius de morte patris.*

4. Zaimki dzierżawcze wzmacnia się dodaniem *genetivu* zaimka *ipse*: *mea ipsius cura*, moje własne staranie; *nostra ipsorum domus*, nasz własny dom.

Zaimki zwrotne.

§. 161.

1. Zaimek zwrotny *sui, sibi, se* i zwrotno-dzierżawczy *suus, sua, suum* odnoszą się tylko do osoby trzeciej. W osobie pierwszej i drugiej zaimek zwrotny zastępuje się odpowiednimi formami zaimka osobistego: *mei, tui* itd., zaimek zaś zwrotno-dzierżawczy odpowiednimi formami zaimka dzierżawczego: *meus, tuus* itd.

W języku polskim zaimki: siebie, sobie, się i swój, swoją, swoje, służą wszystkim trzem osobom obydwóch liczb.

2. Zaimków: *sui, sibi, se* i *suus, sua, suum*, używa się:

- a) Jeżeli się odnoszą do podmiotu tego samego zdania, podobnie jak w języku polskim.

Alexander cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. Fabius a me diligitur propter summam suam humanitatem. Pausanias consilia cum patriae tum sibi inimica capiebat.

Homo placabilis facile ignoscit iniurias sibi illatas. Mucius Porsennam interficere proposita sibi morte conatus

est. Senatui populus ipse regendi sui potestatem tradidit. Iphicrates vixit ad senectutem placatis in se suorum civium animis.

W zdaniach ściągniętych kładzie się *is*. *Dux fugit cum militibus suis*, lecz: *dux eiusque milites fugerunt*.

Uw. 1. Zaimek *sui, sibi, se* odnosi się do imienia, położonego w przypadku zawisłym:

- a) jeżeli ze słowem tworzy jedno pojęcie dla oznaczenia czynności zwrotnej, jak np. w wyrażeniach: *sibi temperare, se colligere, se recipere, secum reputare* itp. *Romani hostibus sui colligendi facultatem non relinquunt*.
- b) jeżeli zależy od przyimków: *per, propter, erga*. W jęz. polskim kładziemy wtedy zaimki: jego, jemu itd. *Virtutem propter se expetimus*.

Uw. 2. Zaimek *suus, a, um* odnosi się do imienia położonego w przypadku zawisłym:

- a) jeżeli ma dobitne znaczenie: własny, właściwy, stosowny, pomyślny, należyty, przepisany itd. W tem znaczeniu *suus* łączy się często z zaimkiem *quisque*. *Hannibalem sui cives e civitate eiecerunt. Cicero omnes honores suo anno cepit. Sui cuique mores fingunt fortunam*.
- b) po przyimkach, oznaczających ściślejsze połączenie wyrażenia przyimkowego z odnośnem imieniem, np. *cum, ex, in, inter, intra*. W języku polskim kładzie się zwykle zaimek: jego, jej, ich. *Caesar Fabium cum sua (= Fabii) legione remittit in hiberna. Signum Iovis Flamininus ex sede sua sustulit*.

Uw. 3. Zaimek zwrotny odnosi się niekiedy do podmiotu nieoznaczonego. *Deforme est de se ipsum praedicare. Contentum suis rebus esse maximae sunt divitiae*.

- b) W składni *accusativi cum infinitivo*, jeżeli zaimek odnosi się do podmiotu słowa rządzącego.

W języku polskim kładzie się zaimki: jego, jej, jemu itd.

Perfuga Fabricio est pollicitus se in Pyrrhi castra rediturum et eum veneno necaturum. Ariovistus respondit non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri.

W składni *acc. c. inf.* może zaimek zwrotny odnosić się także do podmiotu *infinitiwu*; stąd też znajdują się w niej czasem dwa zaimki zwrotne, do różnych odnoszące się imion.

Homērum Colophonii civem esse dicunt suum. Ariovistus ait neminem secum sine sua pernicie contendisse.

- c) W zdaniach zamiarowych, w pytaniach zawisłych i innych zdaniach pobocznych, wyrażających myśl obcą, jeżeli zaimek odnosi się do podmiotu zdania głównego.

W języku polskim kładzie się: jego, jej, jemu itd.

Iugurtha milites obtestatur, uti memores pristinae virtutis sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant. Themistocles quietem capere non poterat, quod se Miltiadis tropaea e somno excitarent. Fonteius in periculis eadem se solacia suis relinquere arbitrabatur, quae suus pater sibi reliquisset. Eumēnes prius proelium commisit, quam milites sui scirent, cum quibus arma conferrent. Ariovistus cum legatos apud se in castris conspexisset, conclamavit, quid ad se venirent.

Zaimki zwrotne mogą w tem samym zdaniu odnosić się do różnych imion. *Romani legatos miserunt, qui a Prusia rege peterent, ne inimicissimum suum (ich wroga) secum (u siebie) haberet sibi (ale im) dederet.*

Uw. 1. W przeciwstawieniu zastępuje *ipse* miejsce zaimka zwrotnego, odnoszącego się do podmiotu zdania głównego. *Caesar ex militibus quaesivit, cur de sua (= militum) virtute aut de ipsius (= Caesaris) diligentia desperarent.*

Uw. 2. Zaimek zwrotny odnosi się niekiedy do logicznego podmiotu zdania. Może to mieć miejsce we wszystkich wypadkach, wyżej wymienionych.

Spes omnis consistebat Datāmi in se locique natura. Sapientiam nunquam sui paenitet. Iam inde ab initio spes Faustūlo fuerat regiam stirpem apud se educari. A Caesare invitōr, sibi ut sim legatus.

Uw. 3. Zamiast zaimka zwrotnego kładzie się odpowiedni przypadek zaimka *is*:

- a) jeżeli pisarz od siebie jakiś szczegół przytacza. *Pompeius ipse cunctae Italiae fidem eius imploranti signum dedit. Solo, quo tutior eius vita esset, furere se simulavit.*

- b) dla uchylenia dwuznaczności, zwłaszcza w zdaniach, w których zaimki odnoszą się do różnych imion. *Helvetii persuadent finitimis, ut oppidis suis (= finitimorum) exustis una cum iis (= Helvetiis) proficiscantur.*

3. Stosunek wzajemności, który w języku polskim oznacza się przez zaimek zwrotny albo przez wyrazy: jeden—drugiego albo przez zaimek zwrotny z przysłówkiem: nawzajem, wyraża się w języku łacińskim:

- a) Przez *inter nos, inter vos, inter se*. *Omnes Belgae inter se obsides dederunt. Res publica nos inter nos conciliat. Aristides et Themistocles obtrectarunt inter se.*
- b) Przez powtórzenie tego samego wyrazu. *Cives civibus prodesse oportet. Manus manum lavat.*
- c) Przez zaimki: *alter alterum* (o dwóch), *alius alium* (o kilku) Por. §. 165, 9. *Milites alius alium cohortati sunt. Fratres alter alterum adiuvant.*

Uw. 1. Obok *inter nos, vos, se* opuszcza się zaimkowy przedmiot (*acc.* i *dat.*) zdania, jeżeli jest ten sam, co podmiot. Nie mówi się zatem: *se inter se amant, sibi inter se obtrectant*, lecz: *inter se amant, inter se obtrectant.*

Uw. 2. *Pueri se amant*, znaczy: każdy chłopiec kocha siebie samego; *pueri inter se amant*, znaczy: chłopcy kochają się nawzajem.

Zaimki wskazujące.

§. 162.

1. *Hic* ten, jest zaimkiem osoby pierwszej, tj. oznacza to wszystko, co dla osoby mówiącej jest najbliższe pod względem miejsca, czasu i myśli. Dlatego często ma znaczenie: mój, nasz, obecny, teraźniejszy: *hic liber*, ta (moja) książka; *haec urbs*, to (nasze) miasto; *haec tempora*, teraźniejsze czasy. Z zaimkiem *hic* może łączyć się dla dobitności *meus, noster*.

Hic (nie *sequens*) odpowiada często polskiemu: następujący, np. *haec dixit* powiedział następujące słowa, *hoc modo dixit* odezwał się w następujący sposób.

2. *Iste* ten oto, jest zaimkiem osoby drugiej, tj. oznacza to wszystko, co się do drugiej osoby odnosi. Dlatego ma często to samo znaczenie, co *tuus* lub *vester*, z którym może się także łączyć: *iste liber* albo: *iste tuus liber*; *iste vester liber*; *perfer istam militiam*.

Zaimka *iste* używa się często o przeciwniku, zwłaszcza w języku sądowym: *ista subsellia*, owe ławki, gdzie ty siedzisz. *Exponam vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur*.

Dlatego też często wskazuje się tym zaimkiem na osobę lub rzecz, o której się mówi z pogardą. *Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse*.

3. *Ille* tamten, ów, jest zaimkiem osoby trzeciej, tj. oznacza to wszystko, co się odnosi do osoby trzeciej, oddalonej od mówiącego miejscem lub czasem. Stąd przybiera niekiedy znaczenie: tamtejszy, ówczesny: *ille liber*; *mare illud*; *tempora illa*, owe dawniejsze czasy; *illi mores* ówczesne obyczaje.

Ille oznacza często coś powszechnie znanego, sławnego lub osławionego: *Socrates ille*, ów sławny Sokrates; *Medea illa*, owa osławiona Medea; *illud Solonis*, owo sławne zdanie Solona.

Ille wskazuje na rzecz następującą, jeżeli to jest rzecz znana lub ważna. *Illud angit vel potius excruciat: discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita*.

Uw. 1. Jeżeli *hic* i *ille* wskazują na dwa poprzednio wymienione przedmioty, odnosi się *ille* do przedmiotu pierwszego, *hic* do drugiego. *Caesar munificentia magnus habebatur, integritate vitae Cato. Ille misericordia clarus factus, hic severitate*.

Uw. 2. *Ille (is) quidem* uwydatnia wyraz już w tem samym zdaniu wymieniony, przeciwstawiając go innemu. *P. Scipio non multum ille quidem dicebat, sed omnes sale facetiisque superabat*.

4. Zaimek *is* znaczy:

- a) ten, jeżeli po nim następuje zaimek względny *qui*, np. *Eum, qui palam est adversarius, facile cavendo vitare possumus*.
- b) taki, jeżeli wskazuje na następujące *ut* lub *qui* z *coni.*: *Ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat*.

c) on, tenże, on to, ten to, jeżeli wskazuje na osobę lub rzecz, przedtem wymienioną. *Apud Helvetios nobilissimus fuit Orgetorix. Is coniurationem nobilitatis fecit.*

d) w przypadkach z a w i s ł y c h zastępuje miejsce zaimka osobistego trzeciej osoby: jego, jemu, go i t. d. *Auctoritate eius permoti constituerunt Helvetii de finibus suis exire.*

Uw. 1. Zwroty: *et is, atque is, isque* (z przeczeniem *neque is*), odnoszące się do imienia, znaczą: i to, a to, a nadto. *Unam rem vobis explicabo eamque maximam.*

W odniesieniu do słowa lub zdania tłumaczy się i to, a to, przez *et id, atque id, idque* (z przeczeniem *neque id*). *Crassum cognovi optimis studiis deditum idque a puero.*

W obu wypadkach ma to samo znaczenie *et quidem. Plura sunt orationum genera et quidem diversa.*

Uw. 2. Przed zaimkiem względnym opuszcza się często zaimek *is*, zwłaszcza gdy stoi w tym samym przypadku, co zaimek względny, a nie ma na sobie przycisku. *Deum colit, qui novit. Xerxes prae-mium proposuit, qui invenisset novam voluptatem.*

Uw. 3. Opuszcza się również zaimek *is*, jeżeli przy drugim słowie lub imieniu ma być położony w tym samym przypadku, co wyraz, do którego się odnosi. *Virtus conciliat amicitias et conservat.*

5. *Idem* ten sam, ten że, oznaczając tożsamość, kładzie się często, jeżeli temu samemu przedmiotowi przyznaje się drugie określenie lub orzeczenie.

W języku polskim używamy wtedy przysłówków: także, również, zarazem, oraz; jednakże, przeciwnie, wszelako.

Cicero fuit orator idemque philosophus. Quidam nimis magnum studium in res obscuras confèrunt eademque non necessarias. Quidquid honestum est, idem est utile.

Uw. 1. Jeżeli drugi przedmiot otrzymuje to samo określenie lub orzeczenie, co pierwszy, natenczas kładzie się *item, ipse, ipse quoque*, również. *Aderat Romulus augur cum Remo fratre item augure.*

Uw. 2. *Idem* łączy się często z *hic* lub *ille*. W języku polskim tłumaczymy to połączenie przez: właśnie ten sam, albo: ten sam. *Quod probat multitudo, hoc idem doctis probandum est.*

6. *Ipse* sam (= nie kto inny) oznacza zawsze przeciwieństwo pewnej osoby lub rzeczy do innych; *solus* sam jeden (= nie więcej) oznacza przeciwieństwo jednostki do większej liczby.

W polskim języku używamy różnych zwrotów na oddanie łacińskiego *ipse*: *Valvae se ipsae aperuerunt*, drzwi same się otworzyły; *natali ipso die*, w sam dzień urodzin; *tum ipsum* właśnie wtedy; *in ipsa praefatione*, zaraz w przedmowie; *plerosque ipsos noverat*, znał bardzo wielu osobiście.

Uw. 1. W polskim języku zaimek *sam*, bez rzeczownika użyty, łączy się ze zaimkiem *on*, *jego* itd.; w łacinie kładzie się *ipse* bez drugiego zaimka: *quaero ex ipso*, pytam się jego samego. *Is ipse, hic ipse*, znaczy: właśnie *on*, właśnie *ten*.

Uw. 2. Przypadek zaimka *ipse* stosuje się do przeciwieństwa, w myśli zawartego: *me ipse consolor*, sam siebie pocieszam (a nie kto inny); *me ipsum consolor*, samego siebie pocieszam (a nie drugich).

Jednakże z pewnem upodobaniem kładzie się *nom.* bez względu na przeciwieństwo: *Te consolor, cum ipse me non possim*. Tak mówi się zwyczajnie: *per me ipse, per se ipse*.

Uw. 3. W połączeniu z zaimkami dzierżawczymi kładzie się *ipse* zwykle w *genetiwie*: *mea ipsius, nostra ipsorum opera*, za mojem własnem, za naszym własnem staraniem. Por. §. 160, 4.

Jeżeli jednak zaimek dzierżawczy odnosi się do podmiotu, kładzie się *ipse* w *nom.*: *vestra ipsi virtute vicistis*.

Zaimki względne.

§. 163.

1. Imię, do którego się odnosi zaimek względny *qui, quae, quod*, kładzie się zwyczajnie w zdaniu rządzącem. Niekiedy jednak kładzie się w zdaniu względnem, a mianowicie:

a) Jeżeli zdanie względne położone jest przed zdaniem głównem: *Qua nocte natus Alexander est, eadem Dianae Ephesiac templum deflagravit*.

b) Jeżeli rzeczownik, do którego się zdanie względne odnosi, jest dopowiedzeniem. W polskim języku dodajemy wtedy do zaimka słówko *to*, lub rzeczownik

ów kładziemy przed zdaniem względnem. *Santones non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia.*

- c) Jeżeli rzeczownik ze słowem *sum* tworzy zdanie, które uzasadnia lub ogranicza myśl główną: stosownie do, zgodnie z, podług. *Qua est humanitate Caesar, facile erit ab eo impetrare.* Por. §. 116, 1, uw. 2.
- d) Jeżeli zdanie względne odnosi się do *superlatiwu*. *Themistacles noctu de servis suis, quem habebat fidelissimum, ad Xerxem mittit (= fidelissimum, quem habebat).*

2. Niektóre polskie imiesłowy i przymiotniki opisuje się w języku łacińskim zwyczajnie zdaniem względnem: tak zwany *qui vocatur, dicitur, quem dicunt, dicimus*; wyżej wspomniany *quem supra (ante) dixi (diximus), nominavi, memoravi*; pozorny *qui videtur*, rzekomy *qui putatur* itd. *Vestra, quae dicitur vita, mors est. Liber ille, qui inscribitur* (pod tytułem) *Laelius*.

3. Zdania względne równorzędne łączą się spójnikami *et, que, neque*, przy czem opuszcza się zwyczajnie zaimek względny w drugim zdaniu, chociaż nawet jego przypadek jest odmienny od przypadku w zdaniu pierwszym. *Bocchus cum peditibus, quos Volux adduxerat neque in priore pugna affuerant, postremam aciem invadunt.*

Zamiast zaimka względnego można położyć w drugim zdaniu zaimek *is*. *Magnas opes habuit Viriathus, quem C. Laelius fregit ferocitatemque eius repressit (= cuiusque ferocitatem* itd.).

Uw. Zastępstwo to jest konieczne, jeżeli po zaimku względnym następuje *et — et, nec — nec, aut — aut*. *Omnes, qui nec extra urbem hanc vixerant nec eos aliqua barbaries infuscaverat, recte loquebantur.*

4. Język łaciński lubi ściśle łączyć zdania; używa zatem częstokroć zaimków lub przysłówków względnych tam, gdzie w języku polskim zwykle kładzie się zaimek wskazujący ze spójnikami: *i, a, zaś, zatem, bowiem, jednak* itd.

Cimon decem annorum exsilio multatus est. Cuius facti celerius Athenienses quam ipsum paenituit. Sua vitia insipientes in senectutem conferunt; quod (tego zaś) non faciebat Ennius.

Szczególnie często zaczyna się nowe zdanie od *qua re, quam ob rem, qua de causa, quo facto, quo (quibus rebus) factum est, quae cum ita sint, qui si* itp.

Uw. 1. Do tego samego celu służy rodzaj nijaki *quod* ze spójnikami: *quod si*, jeżeli więc, jeżeli zaś, *quod nisi, quod etsi, quod cum* itd. *Coluntur tyranni ad tempus. Quod si forte ceciderint, tum intellegitur, quam inopes fuerint amicorum.*

Uw. 2. Zaimek względny przybiera częstokroć *quidem* dla silniejszego uwydatnienia. *Alcibiades ad Pharnabazum transiit, quem quidem magnopere sua cepit humanitate.*

Zaimek względny, użyty zamiast wskazującego, nie przybiera spójników *enim, autem, vero, igitur*. Tylko *tamen* można położyć w takim nawet wypadku. *Tua aetas incidit in bellum; quo tamen in bello tu magnam laudem consequere.*

5. W języku polskim używamy często w zdaniu względnem zaimka *jaki* zamiast *który*; w łacinie kładziemy wtedy *qui*. W ogóle pamiętać należy, że *qualis, talis* tylko wtedy używać można, jeżeli chodzi o jakość i przymiot, a nie o proste opisanie lub określenie, które wyraża się zawsze przez *is, qui*.

Zaimki pytajne.

§. 164.

1. Zaimek *quis? quid?* *kto? co?* ma znaczenie rzeczowne; zaimek *qui? quae? quod?* *który? która? które? jaki? jaka? jakie? co za?* ma znaczenie przymiotne.

2. Zaimkiem *quis? quid?* pytamy się o osobę lub rzecz. *Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus exposivit? Plato. Quid est summum hominis bonum? Virtus.*

Zaimkiem *qui? quae? quod?* pytamy się o własność osoby lub rzeczy. *Qui homo beatissimus tibi videtur? Virtute ornatus. Qui locus est amoenissimus? Saluber.*

3. *Quis* w *nom. sing. masc.* używa się także w znaczeniu przymiotnem, jeżeli się pytamy o nazwę osoby lub rzeczy. *Quis philosophus maximam gloriam consecutus est? Socrates. Quis tibi locus maxime placuit Romae? Forum.*

Uw. W pytaniach zawisłych kładzie się czasem *qui* zamiast *quis*. *Themistocles domino navis, qui sit, aperit.*

Zaimki nieokreślne.

§. 165.

1. Zaimki rzeczowne *quis, quid* ktoś, coś, i przymiotne *qui, qua (quae), quod* jakiś, kładzie się zawsze na drugim miejscu, zwłaszcza po *si, nisi, ne, num, quo, quanto*.

Decrevit senatus, ut consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet. Quo quis sapientior est, eo solet esse modestior.

Uw. Po *si, nisi, ne, num, quo, quanto* można kłaść z przysłówkiem także *aliquis*. *Timebat Pompeius omnia, ne aliquid vos timeretis.*

2. Zaimki rzeczowne *aliquis, aliquid* ktoś, coś i przymiotne *aliqui, aliqua, aliquod* jakiś, kładą się zwykle w zdaniach twierdzących, oznaczając przedmiot dowolny, podobnie jak *quis*, lecz z większą siłą. *Aliquis* używa się także w znaczeniu przymiotnem, *aliqui* niekiedy w znaczeniu rzeczownem.

Themistocles postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Si quis rex, si qua natio fecisset aliquid in civem Romanum, nonne publice vindicaremus?

Uw. *Aliquis* w przeciwstawieniu do »niczego«
znaczy »wiele«, jak polskie »coś«: *ego quoque sum aliquid*, ja także coś znacząc.

3. *Quispiam, quaequam, quidpiam, quodpiam* ma podobne znaczenie, jak *aliquis* i *quis*. Używa się szczególnie w zwrocie: *dicat, dixerit quispiam*, rzecze ktoś, obok *dicat, dixerit quis*.

4. *Quisquam* ktoś, *quidquam* coś, rzeczowne, i *ullus* któryś, przymiotne, kładą się w zdaniach przeczących lub mających znaczenie przeczące. Takimi zdaniem są często: a) pytania retoryczne; b) zdania porównawcze z *quam* po stopniu wyższym; c) zdania warunkowe.

W polskim języku tłómaczymy w zdaniach wyraźnie zaprzeczonych *quisquam* przez nikt, *quidquam* nie, *ullus* żaden.

Iustitia nunquam nocet cuiquam. Veni Athenas neque me quisquam agnovit. An quisquam Socrate sapientior fuit? Croesus divitior fuit quam quisquam superiorum regum. Si quisquam, Cato sapiens fuit. Sine ulla spe = bez żadnej nadziei; non sine aliqua spe = nie bez pewnej nadziei.

Uw. 1. W zdaniach twierdzących ma *quisquam* (*ullus*) znaczenie ograniczające: ktokolwiek (którykolwiek), w ogóle ktoś (któryś). *Vives, quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat.*

Uw. 2. Po *ne* kładzie się zwyczajnie *quis*, *quid*, lecz także i *quisquam*, *quidquam* = w ogóle nikt, nie. *Metellus edixit, ne quisquam in castris panem venderet.*

5. *Nemo* nikt, ma znaczenie rzeczowne, *nullus* żaden, ma znaczenie przymiotne. *Nemo dixit. Nulla res.*

Polskie żaden tłómaczy się przez *nemo* (*nec quisquam*) zawsze przy przymiotnikach, rzeczownie użytych, często przy przymiotnikach osobowych męskich. Mówi się zatem: *nemo mortalis, nemo doctus, nemo Romanus, nec quisquam Atheniensis*, lecz także *nemo civis, nemo poeta* (= *nullus civis, nullus poeta*) itp.

6. *Quidam, quaedam, quiddam i quoddam*, ktoś, pewien, jakiś, niejaki, oznaczają przedmiot, którego bliżej określić nie możemy albo nie chcemy. *Barbari quidam ferro decertare acerrime possunt.*

Quidam w połączeniu z rzeczownikami służy częstokroć do złagodzenia wyrazu użytego: pewien = niejako, niby, że tak rzekę; w połączeniu z przymiotnikami oznacza stopień, którego nie można określić dokładnie: jakiś = zupełnie, istotnie. W pierwszym wypadku do *quidam* dodaje się często *quasi*. *Omnes artes cognatione quadam inter se continentur. Admirabilis quaedam virtus.*

7. *Quisque, quaeque, quidque i quodque*, każdy dla siebie, opiera się zawsze o wyraz, po którym następuje. Używa się go:

- a) Po zaimku zwrotnym *sui, sibi, se i suus*. *Sibi quisque proximus est. Sui cuique mores fingunt fortunam. Suo quisque metu pericula metitur.*
- b) Po *superlatiwach* w liczbie pojedynczej: *optimus quisque*, każdy co najlepszy, właśnie najlepsi, *optimum quidque*. W *neutrum* kładzie się także *pluralis: optima quaeque* itd.

Quisque w połączeniu z dwoma *superlatiwami*, z których drugi należy do orzeczenia, tłómaczy się zwyczajnie przez: im kto — tem: *Optimus quisque maxime posteritati servit*, im kto lepszy, tem więcej służy potomności.

Zamiast powyższego zwrotu używa się także dwóch zdań:

1. *ut quisque — ita*, w obu członach *superlativus*: *ut quisque est vir optimus, ita difficillime alios improbos suspicatur*;
2. *quo — eo (hoc), quanto — tanto*, w obu członach *comparativus*: *quo quisque est sollertior et ingeniosior, hoc docet iracundius et laboriosius*.

- c) Po liczebnikach porządkowych: *quinto quoque anno*, co pięć lat; *primo quoque tempore*, jak najrychlej. Codziennie, *singulis diebus*; co dwa dni, *alternis diebus*.

- d) Po zaimkach i przysłówkach względnych i pytajnych, tudzież po spójnikach. W języku polskim tłómaczy się wtedy *quisque* przez zaimek *kto*.

Magni interest, quos quisque audiat cotidie domi. Quid quisque viderit, dicat. Ut quisque me viderat, narrabat.

Uw. Tłómacząc *quisque* przez »każdy«, przenosimy ten zaimek do zdania głównego. *Quam quisque norit artem, in ea se exerceat*, każdy niech się ćwiczy w tej sztuce, którą pozna.

8. *Alius* inny; *alius—alius, alii—alii* znaczy: jeden—drugi, jedni—drudzy. *Alii gloriae serviunt, alii pecuniae.*

9. *Alter* znaczy: jeden z dwóch, drugi. *Alter consul. Alterum cornu. Alter Cicero.*

Alter—alter (także *unus—alter*), jeden—drugi, kładzie się, jeżeli jest mowa o dwóch osobach lub rzeczach. *Consulum alter exercitum perdidit, alter vendidit.*

O dwóch stronnictwach używa się *alteri—alteri. Alteri dimicant, alteri victorem timent.*

Jeżeli w obu członach jest to samo orzeczenie, naten-
czas drugie *alius* lub *alter* stawia się obok pierwszego.
Zestawienie to może mieć dwojakie znaczenie:

- a) wzajemności (§. 161, 3.);
- b) zwykle: jeden to—drugi owo. *Alius aliud probat, jeden pochwała to, drugi owo.* Podobnie: *aliter alii vivunt, jedni żyją tak, drudzy owak, aliis aliunde est periculum.*

10. *Uterque* znaczy: obaj, każdy osobno, *ambo* obaj razem. *Uterque* kładzie się w liczbie mnogiej:

- a) przy *plurale tantum*: *in utrisque castris*;
- b) jeżeli przynajmniej po jednej stronie jest mnogość, np. *Graeci et Romani—utrique*, ale *uterque populus, utraque urbs.*

Przysłówki. Adverbia.

Przysłówki miejsca, czasu, stopnia i sposobu.

§. 166.

1. Przysłówki względne miejsca *ubi, unde, quo* odnosić się mogą nie tylko do przysłówek wskazujących *ibi, inde, eo*, lecz także do zaimków wskazujących i rzeczowników, tak, że *ubi = in quo (quibus)*, *unde = ex a) quo (quibus)*, *quo = in (ad) quem (quos)*.

Diodotus et domi nobilis et apud eos, quo se contulit, propter virtutem gratiosus fuit. Hiempsali immaturo et unde minime decuit, vita erepta est.

2. Przysłówki służą niekiedy do bliższego określenia rzeczowników. *Marcus rusticanus vir, sed plane vir* (lecz mąż, co się zowie). Podobnie: *magis vir, vere Metellus, admodum senex, septimum consul, omnes circa gentes, duo simul bella* itp.

3. Przysłówki sposobu wyrażają czasem sąd o czynności. W języku polskim zamienia się je wtedy często na zdania. *Sapienter taces = sapienter facis, quod taces.*

4. Przysłówki: *hic* tu (= na tem miejscu), *huc* tu (= na to miejsce), *hinc* stąd, *nunc* teraz, *mox* zaraz, *adhuc* dotąd, odnoszą się do miejsca i czasu osoby mówiącej; przeto w opowiadaniu zastępują się przez: *ibi*, *eo*, *unde*, *tum*, *brevi*, *etiamtum*.

5. *Nē*, zaiste, kładzie się zwykle przed zaimkami osobistymi lub wskazującymi na czele następnika okresu warunkowego: *ne ego*, *ne tu*, *ne ille*. *Ne illi vehementer errant, si meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram*.

Equidem. w istocie, zaiste, jest wzmocnione *quidem* (por. *nam* i *e-nim*); używa się w prozie klasycznej zamiast *ego quidem* (ja z mojej strony, co do mnie, ja właśnie), dla uwydatnienia osoby pierwszej: *hoc admiror equidem*. Por. §. 160, 2, uw.

Fortasse, może, łączy się zwykle z *indicativem*. *Forsitan* (= *fors sit an*) może, łączy się zwykle z *coni. praes.* lub *perf.*, wyrażając możebność faktu. *Frater forsitan venerit*.

6. *Adeo*, tak dalece, do tego stopnia, łączy się z przymiotnikami, przysłówkami i słowami.

Tam, tak, tak bardzo, łączy się z przymiotnikami i przysłówkami; ze słowami tylko wtedy, jeśli mu odpowiada *quam*.

Sic, tak, łączy się ze słowami i ma znaczenie wskazujące: *sic se res habet*.

Ita, tak, w ten sposób, tak bardzo, o tyle, używane przy słowach, ma znaczenie określające lub ograniczające.

7. *Magnopere* wielce, *tantopere* tak dalece, *quantopere* jak dalece, łączą się tylko ze słowami. — *Valde* bardzo, łączy się z przymiotnikami, przysłówkami i słowami. — *Magis* bardziej, więcej, odpowiada na pytanie: jak bardzo? a łączy się z przymiotnikami i słowami. — *Plus* więcej, odpowiada na pytanie: ile? jako podmiot lub przedmiot zdania, albo kładzie się przed liczebnikami.

8. Do wyliczania pojęć lub myśli służą: *primum*, *deinde*, *tum*, *denique*. Zamiast *deinde* może stać *tum* kilkakrotnie. Po *denique* następuje jeszcze niekiedy *postrēmo*.

Denique zamyka częstokroć szereg, przytaczając wyraz najważniejszy; znaczy wtedy: słowem. *Templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exilium et vastitatem vocas*.

Przysłówki przeczące.

§. 167.

1. **Non**, nie, i **neque (nec)** = *et non*, i nie, jest przeczeniem rzeczywistości i może zaprzeczać albo całe zdanie albo jeden wyraz.

Jeżeli zaprzecza całe zdanie, kładzie się przed słowem określnem, a z przyciskiem na początku zdania; jeżeli zaprzecza jeden wyraz, kładzie się przed tym wyrazem.

Sapiens mortem non timet. Homo improbus beatus non est. Non ego iam Epaminondae mortem huius morti antepōno. Non virtute militum sed ducis prudentia urbs servata est. Veni Athenas neque me quisquam ibi agnovit.

W formach złożonych kładzie się *non* przed słowem posiłkowem. Lepszy jest zatem szyk: *urbs ab hostibus capta non est* albo *non est capta*, niż *non capta est*.

Uw. 1. *Non*, odnoszące się do myśli całego zdania złożonego, stoi na jego czele przed zdaniem pobocznem. *Non, si male nunc, et olim sic erit.*

Uw. 2. Po *nemo est qui, quis est qui* itp. kładzie się przeczenie zaraz po zaimku względnym. *Nullus est dolor, quem non longinquitas temporis minuat.*

Uw. 3. Jeżeli po słowach: mówić, mniemać, następuje w języku polskim zdanie przeczące, to w języku łacińskim przeczenie kładzie się przed owemi słowami. Zamiast *non dico* mówi się *nego*. *Stoici negant quidquam esse bonum. Regulus in senatu captivos reddendos non censuit.*

Uw. 4. Jeżeli w zdaniach przeciwnych orzeczenie pierwszego członu jest w drugim członie zaprzeczone, to w języku polskim kładzie się samo przeczenie *nie*; w języku łacińskim używa się przeczenia ze słowem lub z przysłówkiem *item*. *Hoc Herculi potuit contingere, nobis non potuit* albo: *nobis non item* (= nam nie).

2. **Ne**, nie, i **nere (neu)** = *et ne* i *nie*, są przeczeniem życzenia, wezwania, rozkazu i przyzwolenia. *Ne timeamus mortem! Hominem mortuum in urbe ne seposito neve urito.*

3. **Haud**, nie, zaprzecza jeden wyraz, lecz łączy się prawie tylko z przymiotnikami, (zaimkami) i przysłówkami:

haud magnus, haud quisquam, haud procul; często ze *sane i ita: haud ita facilis*. Ze słowami łączy się rzadko, wyjąwszy *haud scio an, haud dubito an*.

4. Zamiast *non* kładzie się niekiedy *nihil* w wzmożonem znaczeniu: wcale nie; nic nie. *Beneficio isto nihil utor*.

5. Słabszem przeczeniem, aniżeli *nihil* i *haud*, jest *minus*, szczególnie w wyrażeniu *si minus* jeżeli nie, *sin minus* jeżeli zaś nie; *si non* bez słowa nie jest używane. *Eo frumento Caesar minus uti poterat*.

6. *Ne—quidem* znaczy: a) ani nawet, b) nawet nie. Między *ne* a *quidem* kładzie się wyraz, na którym spoczywa przycisk. *Hostes ne deorum quidem templis pepercerunt*.

7. W języku łacińskim zdanie przeczące może mieć tylko jedno przeczenie.

W języku polskim jedno zdanie częstokroć kilka zawiera przeczeń, gdyż po zaimkach i przysłówkach przeczących (nikt, nigdy itd.) kładziemy zawsze jeszcze przed słowem przeczenie (nie). Nadto wszystkie zaimki i przysłówki nieokreślne ze znaczeniem twierdzącem, np. *ktoś, jakiś, kiedyś, gdzieś* itp. zamieniamy w zdaniu przeczącem na odpowiednie wyrazy przeczące: *nikt, żaden, nigdy, nigdzie* itd. Stąd pochodzi, iż w zdaniach przeczących tłómaczymy *quisquam* (ktoś) przez *nikt*, *ullus* (jakiś) przez *żaden*, *unquam* (kiedyś) przez *nigdy*, *usquam* (gdzieś) przez *nigdzie* itd.

Tłómacząc tedy zdania polskie o kilku przeczeniach, kładziemy w łacinie tylko jedno przeczenie, a resztę przeczeń polskich wyrażamy przez odpowiednie wyrazy twierdzące, tj. *nikt* tłómaczy się przez *quisquam*, *nie quidquam*, *żaden ullus*, *nigdy unquam*, *nigdzie usquam* itd. A zatem:

Nie widziałem człowieka, *non vidi hominem*.

Żadnego człowieka nie widziałem, *nullum hominem vidi*.

Żadnego człowieka nigdy nie widziałem, *nullum hominem unquam vidi*.

Nikt nikomu nigdy nie czyni, *nemo quidquam ulli unquam praestat*.

8. Dwa przeczenia w tem samym zdaniu znoszą się i wyrażają wzmocnione twierdzenie (*litotes*). *Qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere. Tuum consilium nemo potest non maxime laudare.*

Uw. Przeczenia nie znoszą się, jeżeli drugie jest dokładniejszym rozwinięciem pierwszego, np. gdy po *non*, *nemo*, *nullus* itp. następuje *ne—quidem* albo *neque—neque*. *Nulla vitae pars neque publicis neque privatis in rebus vacare officio potest. Nunquam Scipionem ne minima quidem re offendi.*

9. Wyrazy: *nemo*, *nihil*, *nullus*, *nunquam*, połączone z przeczeniem, mają różne znaczenie, stosownie do tego, czy przeczenie znajduje się przed nimi czy po nich:

<i>non nemo</i> niejeden,	<i>nemo non</i> każdy,
<i>non nihil</i> coś,	<i>nihil non</i> wszystko,
<i>non nulli</i> niektórzy,	<i>nulli non</i> wszyscy,
<i>non nunquam</i> niekiedy,	<i>nunquam non</i> zawsze.

10. Przeczenie po spójniku łącznym *et* zawsze się przedstawia w języku łacińskim do spójnika; nasze i nie tłumaczy się zatem przez *neque*. Podobnie mówi się:

<i>neque unquam</i> i nigdy,	zamiast <i>et nunquam</i> ,
<i>neque usquam</i> i nigdzie,	„ <i>et nusquam</i> ,
<i>neque ullus</i> i żaden,	„ <i>et nullus</i> ,
<i>neque quisquam</i> i nikt,	„ <i>et nemo</i> ,
<i>neque quidquam</i> i nie,	„ <i>et nihil</i> .

Przyimki. Praepositiones.

§. 168.

1. Przyimki łączą się tylko z wyrazami odmiennymi. Dlatego np. »na zawsze« znaczy *in perpetuum*, a nie *in semper*.

2. Jedno imię, należące do dwóch lub więcej przyimków, powtarza się po każdym przyimku lub zastępuje się zaimkiem *is* po przyimku drugim, np. *pro lege et contra legem, in urbe et extra eam*.

Imię można położyć raz tylko po drugim przyimku, jeżeli oba przyimki ten sam przybierają przypadek, np. *intra et extra muros*. W wyrażeniu: *intra castra et extra*, jest *extra* przysłówkiem.

3. Jeden przyimek, należący do dwóch lub więcej imion:

a) powtarza się przed każdym imieniem, jeżeli się z przyimkiem uwydatnia każde pojęcie z osobna, np. *ex urbe et ex agris, ad iubendum et ad deterrendum*. Ma to więc miejsce w połączeniach: *et—et, aut—aut, nec—nec* itp.: *aut in oppidis aut in agris*.

b) kładzie się raz przed pierwszym imieniem, jeżeli pojęcia (jednorodne lub różnorodne) razem jedną stanowią całość, np. *in laboribus et periculis*.

4. Przyimek *in* opuszcza się zwykle przed zaimkiem względnym, jeżeli już jest położony przed tym wyrazem, do którego się zaimek odnosi, a w zdaniu względnym znajduje się lub domyślne jest to samo słowo. *Cimon incidit in eandem invidiam, quam (zam. in quam) pater suus*.

5. Przyimek *in* przybiera *acc.* na pyt. dokąd? *abl.* na pyt. gdzie? Wskutek odmiennego pojmowania stosunku pojęć kładzie się jednak:

a) *in* z *acc.* na pyt. gdzie? w czym? przy słowach: schodzić się, zgromadzać, ukrywać, jako to: *convenio, concurreo; cogo, congrego, contraho; abdo. Omnis Suessionum multitudo in oppidum (w mieście) convenit. Caesar copias unum in locum (na jednym miejscu) coëgit. Hostes in proximas silvas (w lasach) sese abdidierunt*.

b) *in* z *abl.* na pyt. dokąd? w co? przy słowach: wbijać, wpajać, zaliczać, jako to: *defigo, imprimo, numero. Captivus oculos in terra (sicam in corpore) defixit. Ipsa natura in hominum animis notionem dei impressit. Thales in septem sapientibus numerabatur*.

6. Spójnika *que* nie przyczepia się do przyimków: *a, ab, ad, ob, sub* i *apud*, lecz do wyrazu następnego, np. *a Caesareque, ob eamque rem*. Podobnie: *in eamque rem*, lecz także *inque eam rem*.

7. Łacińskim słowom w niektórych wyrażeniach odpowiadają w języku polskim przyimki, np. *gladium manu tenens* z mieczem w rękę, *coronam in capite gerens* z wieńcem na głowie, *paucis diebus interiectis* po kilku dniach itp.

8. Przyimki kładą się przed wyrazem, do którego należą. Wyjątek stanowią *tenus*, *versus* i *cum* w połączeniach: *mecum*, *tecum*, *secum*, *nobiscum*, *vobiscum*; lecz *quocum*, *quibuscum* albo *cum quo*, *cum quibus*.

Uw. 1. Niektóre przyimki kładą się czasem po zaimkach wskazujących lub względnych, zwłaszcza gdy zaimek połączony jest z rzeczownikiem (*anastrophe*) np. *quam ante*, *hunc post*, *quas inter*; *hanc ob rem*, *qua de causa* itp.

Uw. 2. Przyimki jednozłotkowe i *ante* kładą się między przydawką a rzeczownikiem, jeżeli na przydawkę pada przycisk, np. *mirum in modum*, *magno cum periculo*, *multos ante annos* itp.

9. Przyimka nie można kłaść przed drugim przyimkiem. Mówi się zatem: *de rebus in urbe gestis*, a nie: *de in urbe gestis rebus*.

Wyjątek stanowią wyrażenia kalendarzowe, np. *in ante diem tertium Calendas Apriles*.

Spójniki. Coniunctiones.

A. Spójniki współrzędne.

§. 169.

I. Spójniki łączne (*coni. copulativae*).

1. *Et*, *i*, *a*, łączy dwa wyrazy lub dwa zdania równoważne = $a + b$: *Cyrus et Dareus*. *Magnum et grave bellum*.

Niekiedy znaczy *et* tyle, co *etiam* (podobnie w języku polskim i = także), jednak w prozie klasycznej zazwyczaj tylko przed zaimkami: *et ego*, *et tu*, *et nos*, *et vos*, *et hic*, *et ille*, *et iste*, *et alius*, i po spójnikach: *sed*, *nam*, *ergo*.

2. *Que*, *i*, łączy dwa pojęcia w jedną całość = $(a + b)$: *dies noctesque*, *terra marique*, *ferro ignique*, *se suaque*, *senatus populusque Romanus*.

3. *Atque* i *ac*, a do tego, i, dołącza do pierwszego pojęcia drugie tego samego lub innego rodzaju, zwykle ważniejsze, które służy do uzupełnienia, wzmocnienia lub objaśnienia pojęcia poprzedniego = $(a) + b$. Często oznacza stopniowanie: a nawet, np. *res tanta atque tam atrox*, *oro atque obsecro*, *servi atque liberi*, *consilium atque auctoritas*, *agger ac vallum*, *gens ac nomen*.

Atque (et) zagaja często zdanie, potwierdzające to, co się w poprzednim zdaniu powiedziało: jak oż: *Romani metuebant, ne Pyrrhus urbem oppugnaret; atque processit ille usque ad Praeneste.*

Atque używa się przed samogłoskami i spółgłoskami; *ac* nigdy przed samogłoskami lub *h*, rzadko przed spółgłoskami gardłowymi: *e, g, qu.*

Uw. 1. Po zdaniu przeczącem kładzie się spójniki: *et, que, atque*, w znaczeniu spójnika *sed*. *Romani a Prusia petiverunt, ne inimicissimum suum secum haberet sibi que dederet.*

Uw. 2. Dwa przymiotniki, określające jeden rzeczownik, łączy się często zapomocą *et*, jeżeli stosunek ich do tego rzeczownika jest równy: *firmi et constantes amici.*

Także przymiotniki: *multus, permultus, plurimus*, łączą się w takim razie często zapomocą *et* z drugim przymiotnikiem: *multi et graves dolores*, wiele ciężkich boleści.

Spójnika nie kładzie się między przymiotnikami, jeśli stosunek ich do rzeczownika nie jest równy, t. zn. jeżeli jeden z przymiotników tworzy z rzeczownikiem jedno pojęcie, które drugi przymiotnik określa, np. *proelium equestre adversum* niepomyślna potyczka konna, *multi viri fortes* wielu bohaterów.

4. *Etiam*, także, nawet, dołącza nową okoliczność, uwydatniając lub stopniując wyraz, do którego się odnosi. *Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est. Galli viatores etiam invitos consistere cogunt.*

5. *Quoque*, także, również, dołącza rzecz podobną, stawiając ją na równi z innemi. *Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt.*

Różnica między *etiam* a *quoque*:

- a) *etiam* kładzie się zwykle przed wyrazem, do którego należy, *quoque* stoi zawsze po wyrazie;
- b) *etiam* może znaczyć: nawet; *quoque* nigdy nie ma znaczenia stopniującego;
- c) *etiam* odnosi się czasem do całego zdania; *quoque* zawsze tylko do jednego wyrazu.

6. *Neque, nec = et non*, i nie, a nie, (lecz nie, także nie), dołącza wyraz lub zdanie zaprzeczone. *Magnus hoc bello Themistocles fuit neque minor in pace. De fratre nuntii nobis tristes nec varii venerunt.*

Uw. 1. **Et non i ac non** kładzie się:

- a) jeżeli przeczenie odnosi się do jednego wyrazu i ma na sobie przycisk: *Ab hostibus constanter ac non timide (= fortiter) pugnatum est.*
- b) w znaczeniu: a nie raczej. *Si Rubrius iniuriam suo nomine ac non impulsu tuo fecisset, de tui comitis iniuria questum ad te venisset.*

Uw. 2. Na początku zdania używa się *neque* zamiast *non* w połączeniu z *vero*, *tamen*, *enim*; mówi się więc: **neque vero** (ale nie *neque autem*), **neque tamen**, **neque enim**. *Vehementer te admiror: neque enim quisquam te in summa sapientia modestior est.*

Uw. 3. A nie tłumaczy się w ostrych przeciwstawieniach przez samo *non*. *Haec morum vitia sunt, non (a nie) senectutis.*

§. 170.

1. Dla ściślejszego połączenia zdań lub wyrazów używa się częstokroć spójników p o d ó j n y c h. Najzwyklejsze z nich są:

et—et i—i, nie tylko—lecz także

neque (nec)—neque (nec) ani—ani

et—neque (nec) i—i nie

neque (nec)—et i nie—i

cum—tum jak—tak Por. §. 124. III. uw.

modo—modo jużto—jużto

tum—tum już—już

non modo (solum)—sed (verum) etiam nie tylko—lecz także

non modo non—sed ne quidem nie tylko nie—lecz nawet.

W języku polskim wystarczy przy *et* i *neque* często pojedyncze połączenie.

Miltiades et antiquitate generis et summa industria maxime florebat. Nostri neque ordines serrare neque firmiter insistere poterant. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. De immortalitate animi Socrates non tum hoc, tum illud, sed idem semper disputavit. Cimonem Athenienses non solum in bello, sed etiam in pace diu desideraverunt.

2. Dwa wyrazy równorzędne kładzie się obok siebie częstokroć bez spójnika, jeżeli stanowią przeciwieństwo (**asyndeton**): *docti indocti, summi infimi, minima maxima*.

Bez spójnika kładzie się zazwyczaj imiona kolegów w urzędzie, np. *L. Pisone A. Gabinio consulibus*, lecz bez imion: *Pisone et Gabinio consulibus*.

Opuszcza się też spójnik w niektórych stałych wyrażeniach, jak np. *Iuppiter optimus maximus, velitis iubeatis, ventis remis, equis viris, huc illuc*.

3. Trzy lub więcej wyrazów równorzędnych stawia się obok siebie:

- a) wszystkie ze spójnikiem *et* (**polysyndeton**): *(et) honeste et sapienter et iuste vivere*;
- b) wszystkie bez spójnika *et* (**asyndeton**): *honeste, sapienter, iuste vivere*;
- c) ostatni ze spójnikiem *que*: *honeste, sapienter iustequē vivere*.

Veni, vidi, vici. Horae cedunt et dies et menses et anni. Caesar in Carnutes, Andes Turonesque legiones ducit. Ex cupiditatibus odia, discidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur.

Uw. 1. Cztery pojęcia, bez spójnika zestawione, tworzą zazwyczaj dwie pary. *Patres lacrimas gaudium, querelas adulationem miscebant*.

Uw. 2. Bez spójnika kładzie się zwykle wyrazy: *reliqui, ceteri, alii*, zawsze: *postrēmo, denique* = a nareszcie. Natomiast mówi się: *deinde albo et deinde*.

Uw. 3. Polskiego spójnika: a, albo wcale się nie tłumaczy w łacinie albo przez *iam*, jeżeli następuje po *imperatiwie*, mającym znaczenie poprzednika, np. czytaj, a dowiesz się = *lege, intelleges (iam intelleges)*.

§. 171.

II. Spójniki rozłączne (**coni. disiunctivae**).

1. **Aut**, albo, **aut—aut**, albo—albo, rozdziela zwykle pojęcia lub zdania, różne pod względem rzeczowym, które się wykluczają: *Hic vincendum aut moriendum est*.

Aut w zdaniach przeczących prowadzi dalej przeczenie, znaczy więc to samo, co *et* lub *neque*. *Themistoclem non deterruit Miltiädidis calamitas aut (neque, et) Aristidis fuga*.

Zamiast *et neque*—*neque* kładzie się zwyczajnie *neque aut*—*aut*: *Constantis est nullo casu perturbari neque aut spe aut metu de suscepta sententia deterri.*

Również tłumaczymy: jeszcze ani ani przez: *non-dum aut*—*aut*. *Nondum aut pulsus remorum exaudiebatur aut promunturia classem aperiebant*. Podobnie: *nemo aut miles aut eques. Consciorum nemo aut latuit aut fugit*.

Uw. *Aut* na czele pytań, które się uzupełniają, albo wcale się nie tłumaczy albo czasem przez *i*. *Quo accedam? aut quos appellem?*

2. *Vel*, lub, czyli, *vel*—*vel*, albo—albo, czy—czy, rozdziela różne wyrazy, na oznaczenie tej samej rzeczy użyte, pozostawiając wolny między nimi wybór: *Oppidum vel urbs. Catilinam ex urbe vel eiecimus vel emisimus*.

Uw. 1. Niekiedy *vel* prostuje wyraz poprzedni: albo raczej; w tym razie można położyć także: *vel potius, vel etiam*. *Homo minime malus vel potius optimus*.

Uw. 2. *Vel* w znaczeniu przysłówka tłumaczy się przez:

- a) nawet, może: *vel famem fero; vel in primis;*
- b) bez porównania przed *superlat.*: *vel optimus;*
- c) już przed zaimkami: *vel ex hac re apparet*.

3. *Ve*, lub, łączy tylko wyrazy, których różnica rzeczowa jest obojętna. *Duabus tribusve horis nuntii venerunt*.

4. *Sive (seu)*, czyli, czy też, w dobrej prozie zwykle tylko w połączeniu: *sive (seu) potius*, oznacza różnicę wyrazu, a nie rzeczy (= *vel*): *discessus sive potius fuga*.

Zwykle podwaja się: *sive*—*sive*, czyto—czyto, bądźto—bądźto, rozłączając dwa wyrazy lub zdania, których różnica jest dla rzeczy samej obojętna: *Cretum leges, quas sive Iuppiter sive Minos sanxit, laboribus erudiunt iuventutem*.

§. 172.

III. Spójniki przeciwstawne (*coni. adversativae*).

1. *Autem*, zaś, oznacza najslabsze przeciwstawienie i łączy tylko zdania. Szczególnie używa się:

- a) w toku opowiadania: *Pater ipse filium erudit. Erat autem in puero summa suavitas oris ac vocis.*
- b) w zdaniach nawiasowych (*parenthesis*): *Foedera et leges, erant autem eae duodecim tabulae, conquiri iusserunt.*
- c) w mniejszej przesłance wniosku = *atqui*.

2. *Sed, verum*, lecz, ale, ogranicza sąd poprzedni, a jeżeli ten sąd jest przeczący, wprowadza natomiast inny. *Alcibiades ingeniosus homo, sed in omni vita inconstans fuit. Otii fructus est non contentio animi, sed relaxatio.*

Uw. *Sed (verum)* stoi często na początku zdania po kropce lub mocniejszej interpunkcyi, jeżeli się przechodzi do innego przedmiotu: *Ego a Quinto nostro dissentio; sed ea, quae restant, audiamus.*

3. *Vero*, z a ś, potwierdza myśl poprzednią, przeciwstawiając jej często drugą ważniejszą: *haec sunt leviora, illa vero gravia et magna.*

4. *At*, ale, ależ, tymczasem, natomiast, przeciwstawia z przyciskiem jedną rzecz drugiej: *Brevis nobis vita data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna.*

W opowiadaniu wprowadza nowy, niespodziewany szczegół albo czynność odbywającą się równocześnie gdzieindziej. *Nostri cedentes usque in castra insecuti sunt. At ii, qui Alesia processerant, maesti se in oppidum receperunt.*

Często wprowadza zarzut lub niespodziane odparcie zarzutu. *At senex ne quod speret quidem habet (zarzut); at est eo meliore condicione quam adulescens (odparcie).*

At, at certe (tamen) kładzie się po *si non* na czele następnika okresu warunkowego. *Si non praesens periculum, at certe fames est timenda.* Por. §. 112, 2.

5. *Atqui*, a jednak, a przecie, używa się:

- a) na czele zdania, w którym poprzedniej myśli przeciwstawia się inną myśl niewątpliwą. *O rem, inquis, difficilem et inexplicabilem! atqui explicanda est.*
- b) w mniejszej przesłance wniosku = *autem*. *Omnes homines mortales sunt. Atqui Gaius homo est. Ergo Gaius mortalis est.*

6. *Tamen*, jednak, przecież, wszelako, oznacza najczęściej przeciwstawienie do poprzednika przyzwalającego. *Cæsar, etsi prope iam exacta æstas erat, tamen in Morinos exercitum duxit.*

Złożone: *sed tamen, verum tamen*, lecz jednak; *neque tamen* jednak nie; *attamen* atoli.

Uw. W polskim języku mówimy zazwyczaj: ponieważ jednak, jeżeli jednak, aby jednak, gdy jednak; w języku łacińskim przedstawia się *sed* i *tamen* do zdania głównego: *tamen cum, tamen si, tamen ut, tamen postquam*. Por. §. 184, 2.

7. Spójnikom przeciwstawnym odpowiada częstokroć w zdaniu poprzedzającym *quidem*. Przysłówek ten uwydatnia lub ścięśnia pojęcie, do którego jest przydany. W języku polskim tłómaczy się przez: wprawdzie, właśnie, przynajmniej; często jednak wcale się nie tłómaczy. *Plurima quidem proferre possumus, sed modus adhibendus est.*

8. W krótkich przeciwstawieniach opuszcza się spójnik przeciwstawny, co sprawia tem silniejsze wrażenie (przeciwstawne *asyn-deton*): *Horum ego cogitationem non vereor, impetum pertimesco.*

9. Spójniki: *sed, verum, at* i *atqui*, stoją na czele zdania, *vero* i *autem* na drugim miejscu, *tamen* po wyrazie, mającym przycisk, lecz także przed nim.

§. 173.

IV. Spójniki wynikowe (*coni. conclusivæ*).

1. *Itaque*, zatem, przeto (co innego *itaque* — i tak), przytacza skutek rzeczywisty. *Phocionem nemo ausus est liber sepelire. Itaque a servis sepultus est.*

2. *Ergo*, a więc, wprowadza wynik wniosku (§. 172, 5.).

3. *Igitur*, więc, tedy, używa się także we wnioskach = *ergo*: *E Lacedaemoniis unus, cum hostis in colloquio dixisset glorians: Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis: In umbra igitur, inquit, pugnabimus.*

W opowiadaniu służy *igitur* do nawiązania przerwane go wątku opowiadania: *Fuisti igitur apud Laecam illa nocte.*

W pytaniach oznacza *igitur* niechęć lub powątpiewanie: *Haec igitur est tua disciplina?*

Cycero kładzie *igitur* zawsze na drugim lub dalszem miejscu, *itaque* prawie zawsze na pierwszym; Liwiusz i późniejsi pisarze kładą często *igitur* na miejscu pierwszym, *itaque* na drugim. *Ergo* stoi na pierwszym albo na drugim miejscu.

4. **Proinde**, przeto, służy do zachęty i napomnienia. *Proinde fac animum fortem habeas.*

5. Inne spójniki wynikowe są: *ideo, idcirco, propterea, et ideo, et idcirco, et ob eam causam, nec ideo, nec idcirco*; tudzież zwroty względne: *quare, quamobrem, quocirca, quapropter*.

Nie mówi się: *et igitur, atque igitur, igiturque, neque igitur*, lecz: *et ideo, ideoque, nec ideo*, albo tworzy się okres.

§. 174.

V. Spójniki przyczynowe (*coni. causales*).

Nam, albowiem, kładzie się na początku zdania; **enim**, bowiem, kładzie się po pierwszym lub drugim wyrazie.

Nam jest silniejsze od *enim*, zresztą obydwie te spójniki uzasadniają lub objaśniają myśl poprzedzającą.

Decorum ab honesto non potest separari. Nam, et quod decet, honestum est, et quod honestum est, decet. Communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim iniusta.

Uw. Do ściślejszego połączenia zdań służą: **namque** zam. **nam**, **etenim** zam. **enim**, które zwykle kładzie się na początku zdania. Jeżeli przyczyna zawiera zarazem przeciwstawienie, używa się **atenim, sed enim**, ale właśnie, ale jużci.

B. Spójniki podrzędne podane są w §. 103. i nast.

Szyk wyrazów i zdań.

A. Szyk wyrazów.

§. 175.

Szyk wyrazów, odznaczający się w języku łacińskim wielką swobodą, jest albo zwyczajny czyli syntaktyczny albo przestawny czyli retoryczny.

Szyk zwyczajny czyli syntaktyczny polega na tem, iż podmiot stoi na pierwszym miejscu w zdaniu, orzeczenie na ostatniem, a bliższe określenia i dopełnienia w środku między podmiotem i orzeczeniem.

Porządek określeń i dopełnień zależy od bliższego lub dalszego ich związku z wyrazem, do którego należą. Po podmiocie następuje przydawka, dopełniacz, określenie przyimkowe, dopowiedzenie. Przed orzeczeniem stoją przysłówki, a przed nimi: przedmiot bliższy — osobowy przed rzeczowym — przedmiot dalszy i określenia miejsca, czasu, przyczyny.

Dumnorix gratia et largitione apud Sequānos plurimum poterat. Themistocles imperator bello Persico servitute Graeciam liberavit. Xerxes, Darei filius, pugna Salaminia victus in Asiam quam celerrime revertit. Consuetudo est altera natura.

Uw. 1. W orzeczeniu złożonem kładzie się łącznik często na końcu zdania. *Eventus stultorum magister est. Mediocritas optima est.* Podobnie: *Bellum ortum est.*

Uw. 2. Słowo *inquit*, rzecz, samo lub z podmiotem, który po nim następuje, wstawia się między wyrazy przytaczane. *Vos, inquit Cicero, me ex patria expulistis.*

Podmiot, połączony z imiesłowem, kładzie się przed wyrazami przytaczanymi. *Litaviceus lacrimans: Quo proficiscimur, inquit, milites?*

§. 176.

Określenia i dopełnienia zajmują w szyku zwyczajnym z wykle następujące miejsca:

1. D o p o w i e d z e n i e kładzie się po rzeczowniku określonym. *Ennius poëta. Leonidas, rex Spartanorum.*

Imiona pospolite: *rex, urbs, oppidum, terra, flumen, mons, provincia*, stoją zwykle przed imieniem własnem. *Rex Deiotärus. Flumen Rhenus. Provincia Gallia.*

Uw. *Imperator* w znaczeniu cesarz kładzie się przed imieniem własnem, w znaczeniu wódz po imieniu. *Imperator Tiberius. Themistocles imperator.*

2. Przydawka kładzie się jużto przed rzeczownikiem jużto po rzeczowniku, a mianowicie:

a) Przymiotniki kładą się częściej przed rzeczownikiem, niż po rzeczowniku, np. *fortis vir, magnus numerus, omnes homines, tota civitas*. Podobnie: *Brundisinus portus, Achaica classis* i inne przymiotniki, pochodzące od imion własnych, z wyjątkiem *Romanus* i *Latinus*.

Przymiotnik, połączony z określeniem, następuje po rzeczowniku, np. *milites laboribus fessi*.

b) Zaimki wskazujące kładą się przed rzeczownikiem, dzierżawcze po rzeczowniku, nieokreślne: *aliquis, quidam, quispiam* itp. po rzeczowniku albo między przymiotnikiem a rzeczownikiem, np. *hic vir, illud carmen; vita mea, hospes tuus; homo quidam, novus quidam terror*.

c) Liczebniki główne kładą się przed rzeczownikiem, porządkowe po rzeczowniku, np. *trecentae statuae, decem praedia, annus decimus*.

d) Imiesłow y kładą się po rzeczowniku, zwłaszcza jeżeli są połączone z określeniami, np. *hostes victi, homo omnibus virtutibus ornatus*.

Uw. 1. Przymiotniki wielozgłoskowe następują po rzeczownikach jednozgłoskowych, np. *vir fortissimus, rex nobilissimus*.

Uw. 2. Wyrazy: *ceteri, reliqui, alii*, połączone z wyrazem *omnes*, zajmują pierwsze miejsce, np. *ceteri omnes, alia omnia*.

Uw. 3. Zaimek *ille* w znaczeniu: ów sławny, osławiony, kładzie się po imieniu, np. *Cato ille sapiens*.

3. dopełniacz i określenie przyimkowe kładzie się po imieniu, do którego należy, np. *amor patriae, pietas erga parentes; cupidus gloriae, severus in filios*. Podobnie: *homo magna industria, vir dignus magno honore*.

4. Dopełnienia i określenia czasowników stoją przed czasownikami, np. *urbem defendere, capitis damnare, legibus parere, victoria gloriari, in proelio cadere, sub potestate redigere, exsulatum abire, efficere posse*.

Uw. Jeżeli słowo ma kilka określeń, to poprzedzają je one w takim porządku, jakiego wymaga prawidłowe myślenie. Określenia ogólniejsze stoją przed dokładniejszymi. *Caesar omnem Galliam in obsequio habuit. Brutus Ardeam in castra profectus est*.

5. Przysłówki kładą się przed wyrazami, które określają, np. *tam callidus, satis multa, paulo post, multo ante, diu vivere, maxime florere*.

6. Wyraz, należący do dwóch wyrazów, połączonych spójnikami współrzednymi, kładzie się przed tymi wyrazami albo po nich, np. *vir iustus ac bonus, iustus ac bonus vir; Catonis virtus et constantia, constantia et virtus Catonis*.

7. Stały szyk mają wyrażenia: *urbs Roma, pontifex maximus, dii immortales, genus humanum, aes alienum, res familiaris, senatus populusque Romanus, magister equitum, tribunus plebis, senatus consultum, plebis scitum, domi bellicae, ferro ignique itp.*

Zwykle też mówi się: *mihi crede, potest esse, mea sponte, quod ad rem attinet*.

§. 177.

Szyk przestawny czyli retoryczny polega na zmianie szyku zwyczajnego. Służy on do uwydatnienia tych wyrazów, na które szczególny pada przyścisł bądźto z powodu ich znaczenia w zdaniu bądź też dla tego, że innym wyrazom są przeciwstawione.

Pod wpływem tego przycisku może nie tylko podmiot stanąć na miejscu orzeczenia, a orzeczenie na miejscu podmiotu, lecz każda część zdania, która w szyku zwyczajnym zajmuje drugie miejsce, może zająć pierwsze i na odwrót.

Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Dicebat melius quam scripsit Hortensius. Duae urbes potentissimae, Carthago et Numantia, a Scipione deletae sunt. Neque Aristotelem istum neque Carneadem desidero. Milo est quodam incredibili robore animi. Themistocles omnium civium nomina perceperat. Pelopidas simul ac conspexit hostes, non dubitavit conflagere. Q. Mucius augur multa narrare de socero suo memoriter et iucunde solebat. Senatus post paulo in curia habebatur. Pythagoras sapientiae studiosos appellat philosophos. Solus potitus est imperio Romulus.

§. 178.

Oprócz zamiany zwykłych miejsc służą do uwydatnienia wyrazów:

1. Postawienie na początku lub też na końcu zdania. Są to najważniejsze miejsca w zdaniu; każdy więc wyraz, mający szczególną wagę, można na jednym z nich położyć.

Cito arescit lacrima praesertim in alienis malis. Luce sunt clariora nobis tua consilia. Doctrinā Graecia Romanos et omni litterarum studio superabat. Insignia virtutis multi etiam sine virtute assecuti sunt. Gallia est omnis divisa in partes tres.

Uw. 1. Wyraz w ten sposób uwydatniany może stać nawet przed spójnikiem, zaimkiem i przysłówkiem, zaczynającym zdanie poboczne. *Hoc loco libet interponere, nimia fiducia quantae calamitati soleat esse.*

Uw. 2. Przysłówki: *vix, paene, prope* i zaimki: *nemo, nihil, nullus*, stoją czasem przed *ut* nawet bez przycisku. *Dionysius eo facto sic doluit, nihil ut tulerit gravius in vita.* Podobnie: *Iter erat per Sequanos angustum et difficile, vix qua singuli carri ducerentur.*

2. Zestawienie (*parataxis*) polegające na tem, iż wyrazy, mające to samo, pokrewne lub przeciwne znaczenie, kładzie się obok siebie.

Homines hominum causa generati sunt. Uterque utrinque exiit exercitus. Manus manum lavat. Mortali immortalitatem non arbitror contemnendam.

Zaimki, zwłaszcza tej samej osoby, następują często bezpośrednio po sobie. *Tu te ipse in custodiam dedisti.*

3. Rozłączenie (*hyperbaton*) polegające na tem, iż między wyrazy ściśle ze sobą związane wstawia się inne, mniej ważne.

Brevis a natura nobis vita data est. Catonem induri senem disputantem. O vitae philosophia dux! Septimus mihi Originum liber est in manibus. Magna adhibita cura est.

Rozmaite są przykłady rozłączenia wyrazów do siebie należących, np.

- a) *Genetivus*, określenie przyimkowe, orzeczenie lub inna część zdania (zwłaszcza zaimek osobisty) wstawia się między przydawkę a rzeczownik.

Praeclarae Hannibalis in Italia victoriae. Ciceronis sextus de re publica liber. Tarquinius infenso cessit hosti. Filius amisso patre magnum animo cepit dolorem. Magna nuper laetitia affectus sum. Haec me cura sollicitat. Ista mihi tua fuit periuenda oratio.

- b) Słowo rządzące kładzie się w środku składni *acc. c. inf.*; podmiot w środku składni *abl. abs.* *Themistoclem constat cum prudentia tum etiam eloquentia praestitisse. Recepto Caesar Orico Apolloniam proficiscitur.*
- c) Wyraz rządzący rozdziela wyrazy rządzone, np. *rerum nomina novarum, Crassi orationes et Antonii.* Podobnie: *iustus vir ac bonus, magno vir ingenio.*
- d) *Genetivus*, spójnik (*autem, vero, enim, que, vel* itp.) lub określenie przysłówkowe rozdziela wyrażenia przyimkowe, np. *ante urbis portas, post vero Sullae victoriam, inque ea urbe, ad bene vivendum, ad beneficiis obstringendos homines.*

Podobne rozłączenie wyrażenia przyimkowego ma zwykle miejsce po przyimku *per* w zaklęciach. *Per ego te deos oro.*

Uw. Niekiedy nawet wyraz złożony rozdziela się przez wstawienie krótkiego wyrazu między składowe jego części (*tmesis*). *Quale id cunque est. Cuius rei libet simulator.*

4. Szyk krzyżowy (*chiasmus*) polegający na tem, że dwie pary wyrazów, odpowiadających sobie nawzajem, ułożone są w odwrotnym porządku (*ab — ba*) naksztalt greckiej litery *chi* (χ).

Fragile corpus animus sempiternus movet. Ratio nostra consentit, pugnat oratio. Cimbri in proeliis exsultant, lamentantur in morbo. Animus meminit praeteritum, praesentia cernit.

5. Ten sam szyk wyrazów (*abc — abc*) odpowiadających sobie nawzajem w zdaniu pojedynczem lub złożonem (*anaphora*).

Defendi multos, laesi neminem. Ausi sunt transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum.

Uw. *Chiasmus* i *anaphora* lub *parataxis* są niekiedy razem połączone. *Luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est. Vir viro, armis arma conserta sunt.*

§. 179.

Na szyk wyrazów wpływa także rytm zdania, który wymaga odpowiedniego następstwa wyrazów ważnych i mniej ważnych, jako też wzgląd na miłe dla ucha brzmienie.

Pisarze wzorowi unikają zatem bezpośredniego następstwa:

- a) wyrazów o równej liczbie, równym iloczasiu lub równym akcentu, np. *haec de te spes nos fefellit.*
- b) wyrazów, których spółgłoski lub samogłoski trudno po sobie wymówić, np. *stirps splendida, baccae aeneae amoenissimae.*
- c) wyrazów równobrzmiących, choć różnych znaczeniem, np. *cum cum eo saepe una fuisssem.*
- d) wyrazów, tworzących stopy wierszowe, np. *nonne vides, narrare solebat, esse videtur, crede mihi.*

Uw. 1. Na początku zdania trafiają się niekiedy wiersze. *Ur-bem Romam a principio reges habuere.*

Uw. 2. Na końcu zdania nie kładzie się wyrazów jedno-głoskowych bez szczególnego celu; w środku zaś zdania unika się rozziwu (*hiatus*) tj. bezpośredniego zetknięcia się dwóch samogłosek długich, z których jedna kończy, druga zaczyna wyraz. Rozziew nie razi, jeżeli samogłoski długie stykają się z krótkimi lub krótkie z krótkimi.

§. 180.

W toku mowy kładzie się na czele zdania ten wyraz, który wskazuje na zdanie poprzedzające lub pewną część jego; na końcu zaś zdania stoi zwykle ten, który wskazuje na zdanie następne.

Princeps Labienus iurat se Caesarem non deserturum. Hoc idem iurant reliqui legati. — Hostes statim ad Caesarem legatos miserunt. Una cum his Commius Atrēbas venit. — Miltiades capitis absolutus pecunia multatus est. Hanc pecuniam quod solvere non poterat, in vincla coniectus diem obiit supremum. — Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent.

Z tego powodu stoi często na czele zdania zaimek lub przysłówek wskazujący.

Orgetorix dux deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscipit. In eo itinere persuadet Castico, ut regnum in civitate sua occuparet.

Na tym sposobie łączenia zdań polegają zwroty: *id ubi audivit, haec (ea) cum audirisset, eo cum renisset* itp.

B. Szyk zdań.

§. 181.

Szyk zdań, wchodzących w skład zdania złożonego, zostaje w związku z naturalnym porządkiem myśli i jest albo zwyczajny czyli syntaktyczny albo przestawny czyli retoryczny.

1. Szyk zwyczajny polega na tem, iż zdanie, wyrażające myśl wcześniejszą, kładzie się przed zdaniem, wyrażającym myśl późniejszą.

Helvetii ubi de Caesaris adventu certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt. Naturam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Horatius Cocles impetum hostium sustinuit, quoad ceteri pontem interromperent.

2. Zgodnie z tą zasadą stoją zwykle:

- a) Zdania zamiarowe, skutkowe, pytajne, porównawcze i opisowe po zdaniu głównem.

Romani ab aratro abduxerunt Cincinnatum, ut dictator esset. Epaminondas paupertatem adeo facile perpessus est, ut de re publica nihil praeter gloriam ceperit. Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conicerent. In Themistocle et Aristide cognitum est, quanto antestaret eloquentia innocentiae. Gloriabatur Hortensius, quod nunquam bello civili interfuisset.

- b) Zdania czasowe, przyczynowe, warunkowe i przyzwolone przed zdaniem głównem.

Ut Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies. Quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. Si bellum omittimus, pace nunquam fruemur. Aristides quamquam excellebat abstinencia, tamen exsilio multatus est.

- c) Zdania względne po tym wyrazie, do którego się odnoszą, a więc w środku lub na końcu zdania głównego.

Nullum animal, quod sanguinem habet, sine corde potest esse. Homini natura dedit rationem, qua regerentur animi appetitus. Etiam is, qui omnia tenet, favet ingeniis.

3. Naturalny porządek zdań zmienia się często przez wzgląd na rytm, dobitność lub jasność mowy. Zdanie poboczne zajmuje wtedy nie to miejsce, które mu wskazuje logiczny stosunek myśli, lecz inne. Taki szyk zdań nazywa się *przestawnym*.

Id quantae salutis fuerit universae Graeciae, bello cognitum est Persico. Non potest iucunde vivi, nisi cum virtute vivatur. Quam quisque norit artem, in ea se exerceat. Principes Gallorum de suis privatis rebus a Caesare petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent.

§. 182.

Jak w szyku wyrazów, tak i w szyku zdań okazuje język łaciński wielką swobodę, którą w języku polskim nie zawsze można naśladować.

1. W zdaniu złożonem, w którego skład wchodzi jedno zdanie główne i jedno poboczne, możebne są cztery formy szyku:

- a) Zdanie poboczne kładzie się po zdaniu głównem;
- b) Zdanie poboczne kładzie się przed zdaniem głównem;
- c) Zdanie poboczne wstawia się w zdanie główne;
- d) Zdanie główne wstawia się w zdanie poboczne.

W języku polskim są wprowadzić możliwe wszystkie cztery formy, lecz do najczęstszych należą połączenia pod a) i b) wymienione.

Mors non deterret sapientem, quominus in omne tempus rei publicae consulat. Libertas ut lactior esset, proximi regis superbia fecerat. Histiaeus Milesius, ne res conficeretur, obstitit. In oratoribus Graecis, admirabile est, quantum inter omnes unus excellat.

Uw. W czwartej formie, używanej szczególnie w takim razie, jeżeli zdanie poboczne jest pytajnem, można każde ze zdań podzielić na dwie części, które się nawzajem przeplatają. *Veteres philosophi in beatorum insulis fingunt, qualis futura sit vita sapientium.*

2. Dwa zdania poboczne pierwszorzędne, zawisłe od jednego zdania głównego, można w języku łacińskim położyć przed zdaniem głównem.

W języku polskim kładzie się zdanie główne na drugim lub na pierwszym miejscu; na trzecim zwykle tylko wtedy, gdy zdania poboczne są jednorodne. Łączymy je w tym wypadku spójnikami: *i*, *a*, których się nie tłómaczy.

Cur nolint, etiamsi taceant, satis dicunt. Cum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio nulla facta est, tamen pascua relinquuntur. Quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum.

Uw. W zdaniach złożonych tego rodzaju możebne są jeszcze cztery formy szyku. Można bowiem zdanie główne położyć między

zdaniami pobocznymi; można każde ze zdań pobocznych wtrącić w zdanie główne; można wreszcie zdanie główne podzielić na trzy części i poprzeplatać je zdaniami pobocznymi:

Ubi redieris, librum tibi dabo, si postulabis.
Ubi redieris, librum, si postulabis, tibi dabo.
Dabo tibi, ubi redieris, librum, si postulabis.
Tibi, ubi redieris, librum, si postulabis, dabo.

3. Zdanie poboczne drugorzędne kładzie się wedle wymagań rytmu lub jasności:

- a) po zdaniu pierwszorzędnem;
- b) przed zdaniem pierwszorzędnem;
- c) w środku zdania pierwszorzędnego.

Przed zdaniem pierwszorzędnem kładzie się szczególnie zdania pytajne, względne i zamiarowe.

W języku polskim zwykłym jest szyk pod a) i b) podany.

Canes aluntur in Capitolio, ut significant, si fures venerint. Quid autem agatur, cum aperuero, facile erit sententiam dicere. Miltiades accusatus est, quod, cum Parum expugnare posset, infectis rebus discessisset. Ariovistus respondit ius esse belli, ut qui vicissent, eis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent. Non est periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in aliis quadrupedibus facere non possit.

Uw. Jeżeli się kilka zdań pobocznych od siebie zawisłych wtrąca jedno w drugie, to unikać należy bezpośredniego następstwa orzeczeń, zwłaszcza mających równe zakończenia.

Budowa okresu.

§. 183.

1. Okresem nazywa się zdanie złożone, tak zbudowane, iż myśl jego dopiero z ostatnim wyrazem staje się zupełną i zrozumiałą.

Okres składa się przynajmniej z dwóch zdań, głównego i pobocznego, połączonych w jedną całość w ten sposób, iż zdanie poboczne stoi przed zdaniem głównem albo też jedno wtrącone jest w środek drugiego.

W pierwszym wypadku okres dzieli się na dwie części, które się treścią i formą równoważą: poprzednik (*protasis*) i następnik (*apodosis*).

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Caesar, priusquam se hostes ex fuga reciperent, in fines Suessionum exercitum duxit. Stoicorum, non ignoro, quam sit subtile disserendi genus.

2. Okres przybiera czasem wielkie rozmiary, gdyż zdanie główne może mieć kilka zdań pobocznych, od których mogą zależeć inne zdania poboczne, od tych znowu inne itd.; każde zaś zdanie poboczne może być współrzędnie związane z drugim pobocznym, a i zdanie główne może się składać z kilku zdań współrzędnych.

Rozróżniamy przeto w okresie zdania poboczne różnego rzędu czyli stopnia zawisłości. Jedne łączą się ze zdaniem głównym bezpośrednio (pierwszorzędne), drugie łączą się z nim za pośrednictwem innych zdań pobocznych (drugorzędne, trzeciorzędne itd.). Wszystkie jednak grupują się około zdania głównego w ten sposób, iż logiczny stosunek myśli podrzędnych do myśli głównej okazuje się jasno i wyraźnie.

3. Okres, składający się tylko z jednego zdania głównego i jednego zdania pobocznego, nazywa się pojedynczym.

Okres, obejmujący większą liczbę zdań, bezpośrednio i pośrednio zawisłych od zdania głównego, nazywa się *złożonym*.

Uw. Okresem w obszerniejszym znaczeniu można też nazwać zdanie złożone, w którym zdanie główne zajmuje pierwsze miejsce, a zdanie poboczne drugie.

§. 184.

Budowa okresu opiera się na następujących zasadach:

1. Wyraz zdania głównego, który należy oraz do zdania pobocznego, kładzie się na czele okresu bezpośrednio przed zdaniem pobocznem. Z tego powodu zajmuje pierwsze miejsce w okresie:

- a) Podmiot zdania głównego, jeżeli zarazem jest podmiotem zdania pobocznego. *Themistocles ut Lacedaemonem venit, adire ad magistratus noluit.*
- b) Przedmiot zdania głównego, jeżeli zarazem jest przedmiotem zdania pobocznego. *Demosthenem quamquam omnes sunt admirati, tamen nemo assecutus est.*
- c) Podmiot zdania głównego, jeżeli zarazem jest przedmiotem zdania pobocznego. *Caesar, cum ei nuntiatum esset Helvetios per provinciam iter facere conari, maturat ab urbe proficisci.*
- d) Przedmiot zdania głównego, jeżeli zarazem jest podmiotem zdania pobocznego. *L. Manlio, cum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebis, diem dixit.*

Wspólny podmiot i przedmiot stoi na czele okresu: *Pompeius Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphiliam legatos misissent, spem deditionis non ademit.*

W języku polskim kładziemy wyraz wspólny w tem zdaniu, którym rozpoczynamy okres, w drugim zaś zastępujemy go odpowiednim zaimkiem, jeśli tego zachodzi potrzeba.

Uw. W zdaniu pobocznem oznacza się wyraz wspólny zaimkiem tylko w formie pod c) podanej. Często można tego uniknąć, zmieniając składnię zdania pobocznego. *Antimachus cum ab omnibus*

auditoribus praeter Platonem desertus esset, nihilo minus, inquit, legam (zam. Antimachus, cum eum deseruissent, cet.).

2. Spójnik współrzędny, należący do zdania głównego, kładzie się przed spójnikiem zdania pobocznego. Zamiast *cum igitur, cum autem, cum enim, si igitur, si autem, si enim*, mówi się zatem zwykle (nie zawsze) zwłaszcza w krótszych okresach: *itaque cum, sed cum, nam cum, itaque si, sed si, nam si*.

3. Jeżeli zdanie główne i poboczne nie mają żadnej części wspólnej, to przed zdaniem pobocznem stoi często ten wyraz, któryby stał na czele zdania głównego. *Insidiatores, postquam in eum locum agmen pervenit, decepti ordine impetum in nostros fecerunt*.

4. Jeżeli w środku zdania względnego stawia się inne zdanie poboczne, od niego zależne, to zaimek względny stosuje się często w przypadku do składni zdania wstawionego.

Thrasybulo corona a populo data est, quam quod amor civium non vis expresserat, nullam habuit invidiam. Epicurus non satis politus est eis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur.

5. Myśli współrzędne wyraża się często w formie zdań podrzędnych za pomocą spójników: *cum*—*tum* nie tylko—lecz także, *ut*—*ita (sic)* wprawdzie—lecz, *ita*—*ut* wprawdzie—lecz mimo to.

Vestri imperatores ita triumpharunt, ut Mithridates pulsus superatusque regnaret. Ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Cum omnium rerum simulatio est vitiosa, tum amicitiae repugnat maxime.

6. Zdania, zaczynające się od zaimków lub przysłówków współwzględnych (*is—qui, talis—qualis, tantus, quantus, tum—cum, ita—ut* itp.), kładzie się często przed zdaniami głównymi, a zdania podrzędne wtrąca się w zdania nadrzędne w odpowiednich miejscach.

Antonius Caesare interfecto, qualem cum in nos esse voluit, talis ipse in ceteros exstitit. Caesar hortatur, cuius imperatoris ductu novem annis rem publicam felicissime gesserint, ut eius dignitatem ab inimicis defenderent. Homo, quod crebro videt, non miratur, etiamsi, cur fiat, nescit.

7. Imiesłowy zajmują w okresie to samo miejsce, któreby zajmowały odpowiadające im zdania poboczne.

Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit.

8. Pomiedzy odpowiadającymi sobie częściami zdania lub zdaniami musi zachodzić pewna *symetria* pod względem budowy i rozmiarów, którą sprawia stosowny wybór słów, określeń i składni.

Facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Natura non tam propensus ad misericordiam, quam implacatus ad severitatem videbatur.

Uw. Przez wzgląd na symetrię używa się nieraz w okresie więcej wyrazów, niż myśl sama wymaga.

§. 185.

9. Stosowny szyk wyrazów i odpowiednie połączenie zdań sprawia, iż wygłaszając okres, słyszymy kolejne podnoszenie i zniżanie się głosu, które nazywają rytmem krasomowczym, *numerus*. Rytm ten nie polega na używaniu miar wierszowych, lecz na tem, iż po wyrazach ważnych, które mają na sobie przycisk, następuje pewna liczba wyrazów mniej znaczących, które zamyka znowu wyraz ważniejszy.

Uw. 1. Do rytmicznego zaokrąglenia okresu służą często wyrazy blizkoznaczne. *Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.*

Uw. 2. Na końcu okresu jest często z rytmicznych względów przestanek (*caesura*), który powstaje przez to, że równorzędne części zdania rozłącza wspólny im wyraz. *Qua in re nihil aliud assequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur || et impudentia.*

10. W budowie obszerniejszych okresów należy baczyć:

- a) aby zdania poboczne i imiesłowy zajmowały miejsce, przypadające im ze związku myśli;
- b) aby między członami okresu była pewna równowaga pod względem długości, a szczególnie, aby następnik nie był za krótki w stosunku do poprzednika;

- c) aby nie było zbyt wielkiej jednostajności w formie pojedynczych części składowych;
- d) aby pomimo znaczniejszych rozmiarów i przeplatanych zdań budowa była prosta i przejrzysta.

Budowa okresów jest różna, stosownie do różnych rodzajów stylu. Styl krasomowczy skłania się więcej do okresu o poprzedniku i następniku, a dąży do przejrzystości, symetrii, rytmicznego spadku i ozdób wszelkiego rodzaju; styl historyczny grupuje zdania według stosunków czasu, wstawia zdania poboczne w środek zdania głównego i zaleca się rozmaitością w wyrażaniu określeń czasowych (*abl. abs., part. coni., cum, ubi, postquam* itp.).

Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrigue iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflicti: sic hic morbus, qui est in re publica, reclusus Catilinae poena, vehementius viris reliquis ingravescet.

Credo ego vos, iudices, mirari, quid sit, quod, cum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum iis, qui sedeant, comparandus.

Romana pubes sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella, tamen velut orbitatis metu ieta maestum aliquamdiu silentium obtinuit.

Figury i tropy.

A. Figury.

§. 186.

Figurą nazywamy niezwykle połączenie kilku wyrazów. Najczęściej używane figury są:

1. *Elipsa* (ἐλλειψις, *omissio*) tj. opuszczenie wyrazu, niezbędnego do zrozumienia budowy zdania. Tak opuszcza się:

A) Rzeczowniki:

- a) *filius, filia, uxor* przy *gen.* imion własnych, np. *Faustus Sullae, Caecilia Metelli, Terentia Ciceronis*;
- b) *aedes* lub *templum* po przyimku *ad* obok imienia bóstwa, np. *habitat rex ad Iovis Statoris*;
- c) *tempus*, np. *ex eo, ex illo*; *pars*, np. *tertia*; *aqua*, np. *frigida*; *castra*, np. *hiberna*; *manus*, np. *dextra* itp.

B) Słowa:

- a) *est* i *sunt* jako łącznik w przysłowiach i prawdach ogólnych, tudzież w ostrych przeciwstawieniach i żywych pytaniach. *Summum ius summa iniuria. Quot homines, tot sententiae. Quid dulcius quam habere, quicum omnia audeas loqui.*
- b) *v. dicendi*: *Ne multa, ne plura* (*sc. dicam*) = krótko mówiąc. *Ne multis* (*sc. verbis utar*). *Sed quid hos?* (*sc. commemoro*). *Quid multa? quid plura?* = słowem.
- c) *facio* w wyrażeniach: *nihil aliud quam, si nihil aliud* i w krótkich zdaniach. *Nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo.*

- d) *inquam*, *aio* zwłaszcza przy zmianie osoby mówiącej, np. *tum ille, hic ego, huic ego*.
- e) inne słowa, np. *Dii meliora* (sc. *dent*). *Sus Minervam* (sc. *docet*). *Cicero Attico salutem* (sc. *dicit*). *Ad ista alias* (sc. *scribam*). *Hoc nihil ad me* (*attinet*). *Quorsum haec?*

Uw. Zaimek *quid?* znajduje się często bez słowa:

- a) jako żywa zapowiedź pytania następnego: a, cóż, jak to? *Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris?* Podobnie: *quid vero? quid igitur? quid ergo? quid enim?*
- b) w połączeniu: *quid ita?* dla czegoż to? *quid tandem?* czemuż tedy? przy czem domyśla się słowa ze zdania poprzedzającego. *Accusatis Sex. Roscium. Quid ita?*
- c) w wyrażeniach z domyślnem słowem *dicam*: *quid, quod* = a że? *quid, si* = a jeżeli? *Quid quod salus sociorum summum in periculum vocatur?*

2. Pleonazm (πλεονασμός) tj. dodanie wyrazu, bez którego myśl zdania byłaby zupełną. Najważniejsze pleonazmy są następujące:

- a) W zdaniu względnem powtarza się rzeczownik (zwłaszcza *dies*), do którego się zaimek względny odnosi: *erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent*. Zwykle mówi się: *pridie eius diei, postridie eius diei*.
- b) Przysłówki *potius* i *magis* kładzie się często zbytecznie przy *malo, praestat* i przy *comparatiwie*. *Siculi ab omnibus se desertos potius quam abs te defensos esse malunt*.
- c) Przysłówki *rursus* i *retro* kładzie się przed słowami, złożonemi z *re*, a *ante* i *prius* przed słowami, złożonemi z *prae* i *ante*: *rursus restituere proelium, retro repetere; ante praeoccupare, prius praecipere*.
- d) *Sic, ita, id, hoc, illud* kładzie się często zbytecznie przed słowem jako zapowiedź tego zdania, które ma nastąpić po słowie. *Sic a maioribus suis acceperant tanta populi Romani esse beneficia, ut etiam iniurias nostrorum hominum perferendas putarent*.
- e) W zdaniu pytajnem kładzie się czasem słowo *existimare* lub *putare*, chociaż już w zdaniu głównem było słowo podobnego znaczenia. *Cogitate nunc, quid ex ceteris locis exportatum putetis*.

- f) *Videri* kładzie się często zbyt często. *Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur.* Właściwem to jest szczególnie Cyceronowi*).

3. *Anakolutya* (ἀνακλόυθον) tj. zboczenie od składni, obranej na początku zdania.

Si, ut Graeci dicunt, omnes aut Graios esse aut barbaros, vereor, ne Romulus barbarorum rex fuerit, zamiast: *si, ut Gr. dicunt, omnes aut Grai sunt aut barbari* itd.

Osobnym rodzajem anakolutyi jest *anticipatio*, tj. przestawienie wyrazu ze zdania pobocznego do zdania głównego, przyczem wyraz ów stosuje się do składni zdania głównego.

Nosti Marcellum, quam tardus sit, zamiast: *Nosti, quam tardus sit Marcellus.*

4. *Brachylogia* (βραχυλογία) tj. ściąganie lub skrócenie zdań. Najzwyczajszą formą brachylogii jest *syllapsis* (σύλληψις), polegająca na tem, że wspólne orzeczenie dwóch zdań kładzie się tylko w jednym zdaniu.

Beate vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, zam. *alii in alio ponunt, vos in voluptate ponitis.*

Bardzo często potrzeba z wyrazu przeczącego domyślać się wyrazu twierdzącego: *nego—dico, veto—iubeo, nolo—volo, nescio—scio* itp.

Stoici negant bonum quidquam esse nisi honestum, virtutem autem ad beate vivendum se ipsa esse contentam (roz. *dicunt*). *Nostri Graece ferè nesciunt, nec Graeci Latine.*

Czasem ze słowa *monendi*, od którego zależy zdanie zamiarowe, uzupełnić potrzeba słowo: mówić lub sądzić, po którym następuje *acc. c. inf.*

Pythia praecepit, ut Miltiadem sibi imperatorem sumerent; id si fecissent, incepta prospera futura.

*) Od pleonazmu odróżnić należy tautologię, tj. oznaczenie tego samego pojęcia dwoma wyrazami, mającymi to samo znaczenie, np.: *rursus denuo, statim continuo; tum deinde, deinde postea*. Tautologia jest zawsze błędem stylistycznym.

5. *Zeugma* (ζεύγμα) tj. połączenie dwóch lub więcej imion z jednym słowem, które pod względem znaczenia tylko dla jednego z imion jest stosowne. *In Iugurtha tantus dolus erat, ut pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.*

6. *Hysteron proteron* (ὕστερον πρότερον) tj. położenie takiego wyrazu na pierwszym miejscu, który dopiero na drugim miejscu stać powinien. *Moriamur et in media arma ruamus.*

7. *Enallage* (ἐναλλαγή) czyli zamiana: a) dwóch części mowy: *serus in caelum redeas* (zam. *sero*); b) dwóch form tej samej części mowy, np. przez użycie wyrazu odwróconego zam. zmysłowego: *coniugium* zam. *coniux*; albo wyrazu pojedynczego zam. złożonego: *vertere* zam. *evertere*; albo wyrazu pierwotnego zam. pochodnego: *pellere foras* zam. *pulsare*; c) dwóch przypadków: *dare classibus austros* zam. *classes austris*.

8. *Hypallage* (ὕπαλλαγή) czyli przemiana zawisłości wyrazów; częstą jest zwłaszcza tak zwana *hypallage adiectivi*, tj. zgoda przymiotnika z rzeczownikiem rządzącym, a nie z przypadkiem zawisłym, do którego właściwie przymiotnik należy. *Membrorum collectio dispersa* zam. *membrorum dispersorum collectio*.

9. *Hyphen* (ὕφ' ἔν) tj. połączenie przysłówka z rzeczownikiem w jedno pojęcie złożone: *quaeris, quid cogitem de obviam itione. Ignari sumus ante malorum*. Por. greckie τὰ πρὶν κακά.

10. *Hendiadys* czyli *Hendiadyoin* (ἔν διὰ δύοιν) tj. wyrażenie jednego pojęcia złożonego przez dwa pojęcia pojedyncze, połączone spójnikami: *et, que, atque* lub *ac*. *Patèris libamus et auro* zam. *pateris aureis*; *natura et ingenium* wrodzone zdolności.

Tu zaliczyć należy właściwość języka łacińskiego, polegającą na użyciu dwóch wyrazów blizkoznacznych dla oznaczenia wzmocnionego pojęcia słowa: *coniunguntur et confluunt*, całkiem się spływają; *adiungi et contineri* ściśle być połączonym; *relinquere et deserere*; *fundere et fugare*; *obsecrare et obtestari*.

11. *Prolepsis* (προόληψις) tj. określenie, wyrażające skutek czynności w orzeczeniu zawartej. *Orpheus saxa sequentia duxit* (=duxit, ut sequerentur).

12. *Epanaphōra* (ἐπαναφορά, repetitio) tj. powtórzenie tego samego wyrazu na początku kilku następujących po sobie zdań lub części zdania. *Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?*

13. *Epiphōra* (ἐπιφορά, conversio) tj. powtórzenie tego samego wyrazu na końcu kilku następujących po sobie zdań lub części zdania. *Doletis tres exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius; desideratis clarissimos cives: eos quoque eripuit Antonius; auctoritas huius ordinis afflicta est: afflixit Antonius.*

14. *Symplōce* (συμπλοκή, complexio) tj. połączenie epanafory i epifory. *Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginienses.*

15. *Epanalepsis* (ἐπανάληψις, ἐπίζευξις, geminatio) tj. bezpośrednie powtórzenie tego samego wyrazu. *Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus.*

16. *Allitteratio*, tj. zestawienie wyrazów, zaczynających się od tej samej spółgłoski. *Sensim sine sensu aetas senescit. Vi victa vis.*

17. *Traductio* (πολύπτωτον) tj. powtórzenie tego samego wyrazu w innej formie lub w innem znaczeniu. *Ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus scripsi de amicitia.*

18. *Paronomasia* (παρονομασία, annominatio) czyli użycie wyrazów brzmieniem podobnych, lecz różnych znaczeniem. *Omnia praeclara rara. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset?*

19. *Aposiopēsis* (ἀποσιώπησις, *reticentia*), umilknienie, tj. umyślne, nagłe urwanie zdania. *Quos ego...! sed motos praestat componere fluctus.*

20. *Climax* (κλίμαξ, *gradatio*), stopniowanie, tj. użycie kilku wyrazów, z których każdy następujący mocniejszy jest od poprzedzającego (*gradatio a minore ad maius*) lub odwrotnie (*gradatio a maiore ad minus*); niekiedy powtarza się przytem wyraz poprzedni. *Abiit, excessit, evasit, erupit. In urbe luxuries creatur, ex luxuria existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia.*

21. *Antithesis* (ἀντίθεσις, *contrarium*) tj. przeciwstawienie wyrazów lub myśli przeciwnych. *Breris a natura nobis vita data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna.*

Antyteza, polegająca na odwróceniu zdania, nazywa się ἀντιμεταβολή, *commutatio*. *Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas.*

22. *Oxymōron* (ὀξύμωρον, dowcipna niedorzeczność) czyli ścisłe połączenie pojęć przeciwnych lub sprzecznych. *Summum ius summa iniuria. Concordia discors. Cum tacent, clamant.*

23. *Paradoxon* (παράδοξον, niespodzianka) wyprowadza po dłuższem naprężeniu uwagi wniosek, na który słuchacze nie są przygotowani. *Hoc dico, inquit, te esse e municipio. Fateor et addo etiam, ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est.*

24. *Distributio* (διαίρεσις, *μερισμός*) tj. rozłożenie pojęcia ogólnego na kilka pojęć szczegółowych. *Omnam de re publica curam, cogitationem de dicenda in senatu sententia, commentationem causarum abieci* (myśl: usunąłem się od wszelkich zajęć publicznych).

25. *Congeries* (συναθροισμός) tj. nagromadzenie wyrazów, podobne znaczenie mających. *Hanc legem non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus.*

26. *Apostrophe* (ἀποστροφή, *allocutio*) czyli przemawianie do osób nieobecnych lub do istot nieżywotnych. *Vos iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutae arae.*

27. *Prosopopoeia* (προσωποποιία, *personificatio*), uosobienie czyli przytaczanie mowy istot nieżywotnych. *Patria tecum, Catilina, sic agit et quodammodo tacita loquitur: Nullum aliquot iam annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te.*

28. *Exclamatio* (ἐκφώνησις), wykrzyknienie, służy do uwydatnienia ważności rzeczy lub silnego wzruszenia. *O tempora, o mores! senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit!*

Pokrewną z wykrzyknieniem figurą jest zaklęcie (*obsecratio*). *Per ego te deos oro.*

29. *Interrogatio* (ἐρώτημα), pytanie, kładzie się zamiast twierdzenia lub przeczenia; na pytanie takie nie oczekuje się odpowiedzi (por. §. 129, 4.). *Quis hoc crediderit? (= nemo hoc credit). Quid est praestantius bonitate et beneficentia?*

30. *Dubitatio* (ἀπορία), powątpiewanie, oznacza umyślne wahanie się, co naprzód powiedzieć lub jak rzecz jakąś najstosowniej nazwać wypada; ma zazwyczaj formę pytania. *Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar?*

31. *Praeteritio* (παράλειψις), pominięcie, powstaje wtedy, gdy mówca oświadcza, iż jakąś rzecz chce pominąć, ale właśnie przez to zwraca na nią uwagę. *Non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quanta felicitate gesserit.*

32. *Deminutio* (ταπείνωσις), zmniejszenie, polega na tem, że rzecz jakąś osłabia się przez oznaczenie jej innymi wyrazami. *Scelus tu illud vocas, Tubero? Cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem*

appellant; alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem; scelus praeter te adhuc nemo.

33. *Correctio* (ἐπανάρθρωσις), sprostowanie, cofa wyraz użyty jako nietrafny, zastępując go innym stosowniejszym. *Stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite.*

34. *Anteoccupatio, praemunitio* (ὑποφορά) jest to figura, zapomocą której mowca stara się z góry usunąć możliwe zarzuty przeciwnika. *Dicet aliquis: Haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?*

Constructio ad sensum, zob. §. 5.; *parataxis, hyperbaton, chiasmus, anaphora*, zob. §. 178.; *asyndeton, polysyndeton*, zob. §. 170, 2, i 3.

B. T r o p y.

§. 187.

Tropem (τρόπος, *tropus*) nazywamy niezwykle zwrot mowy, polegający na zamianie wyrazów. Najważniejsze tropy są:

1. *Metaphōra* (μεταφορά, *translatio*), przenośnia, jest to użycie wyrazu obrazowego zamiast właściwego. Metafora polega na porównaniu, w którym opuszczony jest spójnik porównawczy. *Fabius scutum Romanorum fuit Marcellus gladius. Bellum extinguere. Committere se civilibus fluctibus* itd.

W językach żyjących powstają coraz nowe przenośnie; w językach martwych nie można tworzyć przenośni nowych, lecz wolno używać tylko tych, które się znajdują u najlepszych pisarzy.

2. *Synecdōche* (συνεκδοχή, *comprehensio*) jest to użycie szczegółu zamiast ogółu lub przeciwnie. Tak kładzie się:

a) część zamiast całości (*pars pro toto*) np. *tectum* albo *limen* zam. *domus*, *puppis* albo *carina* zam. *navis* — *elephantus* zam. *ebur*;

b) rodzaj zamiast gatunku (*genus pro specie*) np. *quadripes* zam. *equus* — *pinus* zam. *arbor*, *Nestor* zam. *senex*;

- c) liczbę mnogą zamiast pojedynczej (*pluralis pro singulari*) np. *clipeus, dona parentis* — *Lucanus* (zam. *Lucani*) *a nobis deficit*;
- d) liczbę oznaczoną zamiast liczby nieoznaczonej, zwykle bardzo wielkiej, np. *sescenti* zam. *permulti*; *o terque quaterque beati*!

Tu należy *nos* zam. *ego* jako *pluralis maiestatis* lub *pluralis modestiae*. *Sex libros de re publica tunc scripsimus, cum gubernacula rei publicae tenebamus*.

3. *Metonymia* (μετωνυμία, *denominatio*) polega na tem, że zamiast właściwego pojęcia kładzie się inne, które z niem w bezpośrednim zostaje związku, mianowicie:

- a) przyczynę zamiast skutku, sprawcę zamiast dzieła: *lego Homērum* zam. *carmina Homēri*; *Mars* zam. *bellum*, *Ceres* zam. *frumentum*, *Liber* zam. *vinum*;
- b) materię zamiast rzeczy z niej zrobionej: *ferrum* zam. *gladius*, *aurum* zam. *vasa aurea*;
- c) pojęcie oderwane zamiast pojęcia zmysłowego: *vicinitas* zam. *vicini*, *iuventus* zam. *iuvenes*;
- d) posiadacza lub władcę zamiast przedmiotu posiadanego lub podwładnych: *Samnites devastare. Iam proximus ardet Ucalegon* zam. *Ucalegontis domus*;
- e) znak lub godło zamiast właściwego przedmiotu, godności lub stanu: *laurus* zam. *victoria*, *toga* zam. *pax*.
- f) miejsce zam. osób, które się w niem znajdują: *curia* zam. *senatus*, *theatrum* zam. *spectatores*.

4. *Antonomasia* (ἀντονομασία) powstaje przez użycie wyrazu, który może być dopowiedzeniem lub orzeczeniem wyrazu właściwego: *Pelides* zam. *Achilles*, *senex Pylius* zam. *Nestor*, *filius Anchisae* zam. *Aeneas*, *Troiani belli scriptor* zam. *Homērus* itd.

5. *Przesada* (ὑπερβολή, *superlatio*) jest to wyrażenie, orzekające więcej, niż jest w rzeczywistości. *Nive candidior, sole clarior. Sublimi feriam sidera vertice*.

6. *Ironia*, przekas (*εἰρωνεία*, *dissimulatio*) jest to użycie wyrazu wręcz przeciwnego temu, któryby właściwie położyć należało. *Magnum imperatorem, fortem exercitum, quorum tot manus unam mulierculam avexerint!*

Euphemismus (*εὐφημισμός*) zowie się użycie wyrazu łagodniejszego na oznaczenie pojęć wstrętnych, nieprzyjemnych; tak zamiast *mori* mówi się *decedere*, *de vita migrare*, *naturae debitum reddere* itp.

7. *Litotes* (*λιτότης*=zmniejszenie) polega na pozornem osłabieniu pojęcia przez zaprzeczenie pojęcia przeciwnego: *non raro* = *saepissime*, *non ignoro* = *bene scio*, *non parvus* = *maximus*, *non sine* = *cum* itd.

8. *Emphasis* (*ἐμφασις*) polega na użyciu wyrazu w znaczeniu obszerniejszem od tego, które sam przez się posiada. *Demosthenes et Homerus summi sunt, sed homines tamen* (= ludźmi niedoskonałymi).

Tak używa się szczególnie słów (*vis praegnans*): *bellum turbare* znaczy: wszczynaniem niepokojów wojnę wzniecić; *bellum coniungere*, wspólnie wojnę prowadzić; *foedus ferire, icere* — *feriendo hostiam foedus facere*; *excusare aliquid*, przytaczać coś na usprawiedliwienie czegoś itd.

Prozodya i metryka.

A. Prozodya.

Prawidła ogólne.

§. 188.

1. Prozodya jest to nauka o iloczasię zgłosek (*quantitas syllabarum*), tj. o czasie, potrzebnym do ich wymówienia.

W języku polskim niema iloczasu, lecz jest tylko akcent. W wymawianiu wyrazów łacińskich uwzględnia się obok akcentu także iloczyn.

2. Każda zgłoska jest ze względu na iloczyn albo krótka, *brevis* (˘), albo długa, *longa* (—), albo obojętna, *anceps*, tj. krótka lub długa (˘ˉ).

3. Krótką jest zgłoska:

- a) jeżeli jej samogłoska jest krótka, a po niej pojedyncza spółgłoska następuje: *pāter, pōpūlus* (lud);
- b) jeżeli po jej samogłosce następuje znowu samogłoska albo *h*: *dēus, pūer, trāho, vēho, praëacutus*.

Uw. Samogłoska przed samogłoską jest długa: a) w *gen.* i *dat. sing.* deklinacyi piątej na *ēi*, jeżeli poprzedza *i*: *diēi*; b) w formach słowa *fio*, nie mających *r*: *fio, fiebam*, ale *fieri*; c) w dawnem *gen. sing.* deklinacyi pierwszej na *āi*: *terrāi* = *terrae*; d) w *gen.* na *ūs*: *solūs, totūs, alterūs*. W poezyi jednak zdarzają się także formy z krótkim *i*: *illūs, unūs*, lecz zawsze *aliūs*.

4. Długą jest zgłoska:

- a) z natury (*naturā*), jeżeli zawiera w sobie samogłoskę długą: *māter, pōpulus* (topola).

Z natury długą jest każda dwugłoska i każda samogłoska, powstała z dwugłoski lub ze ściągnięcia: *caelum*, *aurum*, *iniquus* (*aequus*), *occido* (*caedo*), *cōgo* (*cō-āgo*), *bubus* (*bovibus*), *nil* (*nihil*), *mi* (*mihi*), *nemo* (*ne-homo*).

b) przez następstwo (**positione**), jeżeli po samogłosce krótkiej następuje:

α) kilka spółgłosek w tym samym wyrazie lub rozdzielonych pomiędzy dwa wyrazy: *mens, est, forte, castra*; *et novus, amat regem*; stąd też *abicio* (= *ab-iicio*), lecz *sidera spectat*;

β) spółgłoska złożona: *x* lub *z*: *mōx, prōrimus, gaza*;

γ) spółgłoska *i* (= *j*): *maior, eius, Troia, Pompeius, Gaius*; zatem także *Gai, Pompei, Vei*.

Uw. 1. Samogłoska krótka, po której w tym samym wyrazie następuje spółgłoska chwilowa z płynną *l, r*, (*muta cum liquida*), jest w prozie krótką, w poezji wedle potrzeby krótką lub długą: *tenēbrae, volūcris*, lecz *ōb rem*.

W wyrazach złożonych *muta cum liquida* tworzy zawsze następstwo, jeżeli spółgłoska płynna zaczyna drugą składową część wyrazu: *ōb-ruo, sub-latus*.

Uw. 2. W wyrazach złożonych spółgłoska *i* (= *j*) nie wzdłuża poprzedzającej samogłoski: *bi-iugus*.

Uw. 3. Głoska *h* nie uważa się za spółgłoskę; dlatego z drugą spółgłoską nie tworzy następstwa: *adhuc, serpēt humi*. - Głoskę *qu* przed samogłoską uważa się za głoskę pojedynczą: *bellaque, colloquor*.

§. 189.

1. Zgłoska tematu zatrzymuje zwykle swój iloczask tak w odmianie, jako też w wyrazach pochodnych i złożonych: *clamo, clamabam, clamor, conclamo*; *emo, adimo*; *caedo, incido*; *amicus, amicitia, inimicus*.

Pozorny wyjątek stanowią: *pomo* (= *por-sino*), *pōsui, pōsitum*; *gigno* (tem. *gēn*) *gēnui, gēnitum*.

Uw. 1. Dwuzgłoskowe *perfecta* i *supina* mają pierwszą zgłoskę długą, chociaż w czasie teraźniejszym jest ona krótka: *video, vidi, visum*; *mōveo, mōvi, mōtum*.

Siedm *perfectów* i dziesięć *supinów* zatrzymuje pierwszą zgłoskę krótką:

<i>bibi, dēdi, fidi,</i>	<i>dātum, rātum, sātum, stātum (sisto)</i>
<i>stēti, stīti, tūli,</i>	<i>cītum, itum, lītum,</i>
<i>scīdi.</i>	<i>quītum, sītum, rūtum.</i>

Uw. 2. *Dāre* ma krótkie *a*, wyjąwszy *dā* i *dās*: *dāmus, dābam, circumdābam*.

Uw. 3. W wyrazach pochodnych i złożonych zmienia się częstokroć iloczas wyrazów pierwotnych, np. *hōmo, humanus; rēx, rēgis, rēgo; lēx, lēgis, lēgo; vōx, vōcis, vōco; dux, dūcis, dūco; dico, maledīcus; nūbo, pronūba* itd.

Podobnie: *fīdo, confīdo, fīdus, infīdus, fīducia*, lecz *fīdes, fīdelis, perfīdus, perfīdia*.

2. W wyrazach złożonych z przyimkami zatrzymują przyimki swój iloczas: *amitto, emitto, dēmitto, prōmitto, ōmitto, praetēreo*.

Uw. *Pro* częstokroć jest krótkie, zwłaszcza przed *f*: *prōfanus, prōfecto, prōfugus, prōfiteor* itd.

3. Nierozłączne przybranki *dī* (z *dīs*), *sē* (*sed*), *vē* są długie, *rē* (*rēd*) i *nē* są krótkie: *dīduco, sēcedo, vēcors, rēduco, rēdeo, nēfas, nīsi (=nē-si)*.

Wyjątki: *nēquam, nēquaquam, nēquiquam*.

4. W wyrazach, złożonych z dwóch wyrazów samostnyh, zatrzymuje ostatnia zgłoska wyrazu pierwszego swój iloczas: *quāre, tecum; sīquis, nēdum, sēdecim, scilicet*.

Wyjątki: *sīquidem, hōdie*.

Iloczas wyrazów jednozgłoskowych.

§. 190.

1. Wyrazy jednozgłoskowe, zakończone na samogłoskę, są długie: *ā, ē, dē, mē, nē, quī, prō, tū*.

Krótkie są enklityki: *quē, vē, nē, cē, tē, ptē*.

2. Wyrazy jednozgłoskowe, zakończone na spółgłoskę, są:

a) długie, jeżeli są rzeczownikami: *iūs, ōs (ōris), sōl, pēs, sāl, līs*.

Krótkie są: *cŏr, fĕl, mĕl, ős (ossis) i vĕr.*

- a) krótkie, jeżeli nie są rzeczownikami: *áb, ád, ős (jesteś), ět, vĕl, bĭs, ĩn, quĭd, ũt.*

Długie są:

a) *ĕn, nŏn, cūr, sĭn, crās, plūs, pār, quĭn;*

β) 2. osob. *sing. ĩs, fĭs, sĭs, vĭs i ĕs (jesz);*

γ) wyrazy zakończone na *e*, np. *hŭc, hŏc, sĭc*, oprócz *fác i nĕc*.
Zaimek *hic* ma *i* obojętne.

Iloczas zgłoszek końcowych w wyrazach wielozgłoskowych.

§. 191.

1. W wyrazach wielozgłoskowych, zakończonych na samogłoskę, jest ostatnia zgłoska:

- a) krótką, jeżeli się kończy na *e*: *regĕ, laudatĕ;*
b) długą, jeżeli się kończy na *a, i, o, u*: *contra, laudá, falsŏ, amavĭ, diŭ, casu.*

Wyjątki:

a jest krótkie w *nom., voc. i acc.* deklinacyi: *mensā, bellā, nominā, cornuā.*

e jest długie:

- a) w *abl. sing. dekl. piątej*: *diē*; dlatego także *hodiē, pridie, coditiē;*
b) w 2. osobie *imperat. sing. act.* konjugacyi drugiej: *dele* (lecz często *cavē*);
c) w przysłówkach, utworzonych z przymiotników drugiej deklinacyi: *docte, pulchre, maxime*. Podobnie: *ferē, fermē, valdē (= valide), ohē.*

Uw. W wielu wyrazach dwuzgłoskowych z przedostatnią krótką jest końcowa samogłoska krótką albo obojętną:

- a) krótką w *iŕā, quĭā; malē, benē; nĭsĭ, quasĭ; egŏ, duŏ, citŏ, modŏ, cedŏ, octŏ;*
b) obojętną w *mĭhi, tibi, sibi, ibi, ubi.*

Obojętną jest ostatnia zgłoska także w wielu wyrazach na *o*, np. *homo, leo, puto, dixero, immo, quando* itp.

Złożone: *ubique, ibidem*, ale *ubivis, ubinam; utinam, utique* (lecz *uti, veluti*).

§. 192.

2. Wyrazy wielozgłoskowe, zakończone na jakąkolwiek spółgłoskę pojedynczą oprócz *s*, mają ostatnią zgłoskę krótką: *patēr, animāl, illūd, laudāt, amēm, tamēm*.

3. W wyrazach wielozgłoskowych, zakończonych na *s*, jest ostatnia zgłoska:

- a) długą, jeżeli się kończy na *as, es, os*: *aetās, laudas, cladēs, delēs, custōs, rivōs*;
- b) krótką, jeżeli się kończy na *is, us*: *avis, civis, fortis, rivūs, artibūs, corpūs*.

Wyjatkii:

es jest krótkie:

- a) w *nom. sing.* dekl. trzeciej na *es, gen. ētis, itis, idis*: *segēs, segētis; milēs, militis; obsēs, obsidis*; lecz zawsze długie w *abies (abiētis), aries (ariētis), paries (pariētis)*;
- b) w przyimku *penēs*, tudzież w złożonych: *abēs, potēs* itd.

os jest krótkie:

w przymiotnikach: *compōs, impōs*.

is jest długie:

- a) w liczbie mnogiej imion: *mensīs, hortis, nobīs, vobīs, omnīs* (zam. *omnes*);
- b) w *nom. sing.* dekl. trzeciej rzeczowników na *is, itis*: *Samnīs, Quirīs*;
- c) w 2. osobie *sing. praes. act.* konjug. czwartej: *audis*, tudzież w formach: *velis, malis, nolis, mavis* i w złożonych: *possis, redis* itd.

Obojętne jest *is* w 2. osobie *sing. perf. coni.* i *fut. exacti*: *laudaveris*.

us jest długie:

- a) w *nom. sing.* rzeczowników deklinacyi trzeciej na *ūs, gen. utis, ūdis, ūris*: *virtus, palus, tellus*;

b) w *gen. sing.* i w *nom., acc., voc. plur.* deklinacyi czwartej: *nom. sing. fructūs, gen. fructus, nom. plur. fructūs.*

Uw. Wyrazy greckie zatrzymują tak w temacie, jak i w zakończeniach ten iloczas, który mają w języku greckim: *Aeneas, Amphion, Arion, Medea, Menelaus; aether, eos, Dido, Salamis, Palladōs, Arcadēs, Amazonās itp.*

Tylko zakończenie *or*, tudzież *a* w *nom.* i *acc.* jest zawsze krótkie: *Nestōr (Νέστωρ), rhetōr (ῥήτωρ), lyrā (λύρα), Orpheā (Ὀρφέα).*

B. Metryka.

Prawidła ogólne.

§. 193.

1. Rytm (*ῥυθμός, numerus*) poezyi powstaje z mocniejszego i słabszego wymawiania zgłosek, powtarzającego się w pewnem ściśle oznaczonem następstwie.

Mocniejsze wymawianie zgłosek nazywa się przyciskiem rytmicznym (*ictus*) i oznacza się kreską: '.

2. Rytm poezyi łacińskiej zostaje w bezpośrednim związku z iloczasem zgłosek. Poezya łacińska jest zatem poezyą iloczasową, tj. w budowie wiersza łacińskiego uwzględnia się tylko długość i krótkość zgłosek, podczas gdy w poezyi polskiej rytm polega na akcencie zgłosek.

W czytaniu wierszy łacińskich uwydatnia się iloczas trwałością, przycisk wzmocnieniem, akcent podwyższeniem głosu.

3. Miarą iloczasu jest mora (*mora*) tj. czas, potrzebny do wymówienia zgłoski krótkiej.

Zgłoska długa zawiera dwie mory; waży więc tyle, co dwie krótkie i często zastępuje ich miejsce.

4. Kilka zgłosek, zapomocą przycisku rytmicznego w jedną całość połączonych, nazywamy stopą (*πούς, pes*).

W każdej stopie jedna część wymawia się głosem mocniejszym, druga słabszym. Część stopy, wymawiana głosem mocniejszym, zowie się arzą (*ἄρσις, arsis*); część stopy, wymawiana głosem słabszym, zowie się tezą (*θέσις, thesis*).

5. Według ilości mor rozróżniamy stopy:

a) trzymorowe:	b) czteromorowe:
$\underline{\text{L}} \cup$ trochaeus	$\underline{\text{L}} \cup \cup$ dactylus
$\cup \underline{\text{L}}$ iambus	$\cup \cup \underline{\text{L}}$ anapaestus
$\cup \cup \cup$ tribachys	$--$ spondeus .

Uw. Stopy, złożone z samych zgłosek długich albo z samych krótkich, zastępują tylko miejsce innych stóp tej samej długości. Więc *tribachys* ($\cup \cup \cup$) zastępuje *trochej* ($\underline{\text{L}} \cup$) albo *jamb* ($\cup \underline{\text{L}}$); *spondeus* ($--$) zastępuje *daktyl* ($\underline{\text{L}} \cup \cup$) albo *anapest* ($\cup \cup \underline{\text{L}}$).

6. Przycisk rytmiczny (*ictus*) spoczywa zawsze na długiej zgłosce; dlatego np. daktyl i trochej mają go na pierwszej zgłosce, anapest i jamb na ostatniej.

Spondeus, położony zamiast daktyla, ma przycisk na zgłosce pierwszej: $\underline{\text{L}} --$, położony zamiast anapestu, na zgłosce drugiej: $-- \underline{\text{L}}$. *Tribachys*, położony zamiast *trocheja*, otrzymuje przycisk na pierwszej krótkiej: $\cup \cup \cup$, położony zamiast *jambu*, na drugiej krótkiej $\cup \cup \cup$.

7. Kilka stóp, połączonych w całość rytmiczną, nazywamy szeregiem (*ῥῶλον, colum*). Według ilości stóp nazywa się szereg dypodyą, trypodyą, tetrapodyą, pentapodyą lub hexapodyą:

$\underline{\text{L}} \cup -- \cup$ dypodya trocheiczna
$\underline{\text{L}} \cup -- \cup \cup \cup$ trypodya trocheiczna itd.

8. Szereg, w którym wszystkie stopy są zupełne, nazywa się akatalektycznym (*colum acatalectum*):

$\underline{\text{L}} \cup \cup \underline{\text{L}} \cup \cup \underline{\text{L}} \cup \cup$ trypodya daktyliczna akatalektyczna.

Szereg, w którym ostatnia stopa nie ma tezy, nazywa się katalektycznym (*colum catalecticum*):

$\underline{\text{L}} \cup \cup \underline{\text{L}} \cup \cup \underline{\text{L}}$ trypodya daktyliczna katalektyczna.

9. Kilka szeregów, połączonych w rytmiczną całość, zadowalającą ucho, nazywamy wierszem (*versus*). Najczęściej składa się wiersz z dwóch szeregów, czasem tylko z jednego.

Miarą (*metrum*) wierszy jest dypodya czyli dwie stopy, uważane za jedną całość; tylko wiersze daktyliczne mierzą

się stopami. Stąd pochodzą nazwy wiersza: *dimēter*, *trimēter*, *tetramēter*, *pentamēter*, *hexamēter*.

— — — — — *dimeter trochaicus*

— — — — — *trimeter dactylicus*.

Wiersz, mający jedną zgłoskę za dużo, zowie się nadmiarowym (*versus hypermeter*).

10. Wiersz stanowi całość i jedność rytmiczną; z końcem jego kończy się wyraz i następuje pauza; wskutek tego może tu zachodzić także zgłoska obojętna i rozziw.

11. Rozziw (*hiātus*) w środku wiersza dozwolony jest w tych tylko warunkach:

a) Jeżeli długa samogłoska, stojąca w tezie, skracą się; dotyczy to szczególnie tych imion własnych, którychby inaczej w wierszu użyć nie było można:

Insulaē Ionio in magno.

b) Jeżeli długa samogłoska stoi w arzie:

Et sucus pecorū et lac subducitur agro.

c) W wykrzyknikach, których się nigdy nie wyrzuca:

O et de Latio, o et de gente Sabina.

d) Po mocniejszej interpunkcji:

Et vera incessu patuit dea. Ille ubi matrem...

12. Dla uniknięcia rozziwu w środku wiersza używa się wyrzutni (*elisiō*). Jeżeli pierwszy wyraz kończy się na samogłoskę lub na *m*, a drugi wyraz zaczyna się od samogłoski lub od *h*, wtedy w wymowie wyrzuca się w pierwszym wyrazie tak samogłoskę, jako też *m* z poprzedzającą samogłoską: *sapere aude* = *saper' aude*; *tollere humo* = *tol-ler' humo*; *monstrum horrendum* = *monstr' horrendum*.

Jeżeli drugim wyrazem jest *es* albo *est*, wtedy nie wyrzuca się samogłoski wyrazu pierwszego, lecz samogłoskę *e* w wyrazach: *es*, *est*, (*aphaeresis*): *homo est* = *homo 'st*; *nostrum est* = *nostrum 'st*.

13. Nadto pozwalają sobie poeci następujących wolności, zwłaszcza w imionach własnych:

a) Z dwóch zgłosek jednego wyrazu robi się jedną przez ściągnięcie dwóch samogłosek w dwugłoskę (*synizesis*): *fur-tumque Promethēi*.

Zwykle dzieje się to w wyrazach: *hūic, dēinde, prōinde; dēest, dēesse, antehac* i we wszystkich formach słowa *anteire*.

- b) Krótka zgłoska, położona w arzie, staje się długą (**diastole**): *Prīamides, Satyriquē*.

Często zdarza się to w zakończeniu *perfecti*: *it*, które było pierwotnie długie: *rediit, recidit*.

- c) Długa samogłoska skracą się niekiedy (**systole**): *stetērunt-que comae; Aenēades*;
- d) Samogłoski *i, u* stają się niekiedy spółgłoskami i wymawiają się jak *j, v*, tworząc następstwo: *conubio*=*conubjo*; *consilium*=*consiljum*; *genua*=*genva*;
- e) Spółgłoska *v* wymawia się czasem jak samogłoska *u* (**dialysis**): *silva*=*silu-a*; *persoluenda* zam. *persolvenda*;
- f) Wyrazy złożone rozdziela się, jeżeli nie dadzą się inaczej użyć w wierszu (**tmesis**): *septem subiecta Trioni*;
- g) Krótkie *u* lub *i* wyrzuca się przed *l, m*, w środku wyrazu (**syncope**): *periclum* (*periculum*), *tegmen* (*tegimen*).

14. W dłuższych wierszach, nie dających się jednym tchem wymówić, ma miejsce wewnątrz wiersza na końcu wyrazu mały przestanek, który można porównać z polską średniówką. Jest on dwojaki:

- a) albo przypada w środku stopy; wtedy zowie się przecięciem, **caesura**, która jest albo męską, gdy następuje po arzie, albo żeńską, gdy następuje po pierwszej zgłosce w tezie.
- b) albo przypada na koniec stopy; wtedy zowie się rozdzieleniem, **diacresis**.

Znakiem cenzury i dyerezy są dwie pionowe linijki ||.

15. Wyraźne oddzielanie stóp w czytaniu wierszy zowie się skanzją.

Hexameter daktyliczny.

§. 194.

1. **Hexameter (daktylicus)**, zwany także wierszem bohaterskim (*versus heroicus*), składa się z dwóch trypany daktylicznych.

Pentameter daktyliczny.

§. 195.

1. *Pentameter* jest to połączenie dwóch trypody daktylicznych katalektycznych.

⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ || ⏏ ⏏ ⏏ ⏏ ⏏

Interdum lacrimae || pondera vocis habent.

Sic nullum vobis || tempus abibit iners.

W pierwszej połowie mogą być zamiast daktyłów spondeje, w drugiej połowie muszą być czyste daktyle. Zgłoska ostatnia pierwszej połowy jest zawsze długa; rzadko zachodzi tutaj wyrzutnia.

Na koniec pierwszej połowy pentametru przypada zawsze koniec wyrazu; zachodzi więc tutaj główna dyereza, dzieląca wiersz na dwie równe części.

Szyk wyrazów jest zwyczajnie taki, że myśl staje się zrozumiałą dopiero przy końcu wiersza; dlatego często przymiotnik stoi w pierwszej połowie, rzeczownik w drugiej.

2. *Pentameter* używa się jedynie w połączeniu z hexametrem, z którym tworzy dwuwiersz, zwany dystychem elegiackim (*distichon elegiacum*). Dystych wyraża zwykle myśl zupełną.

Si, quotiens homines peccant, sua fulmina mittat

Iuppiter, exiguo tempore inermis erit.

Dodatek.

1. Kalendarz rzymski.

§. 196.

1. U Rzymian nazywał się:

- a) pierwszy dzień miesiąca *Calendae*;
- b) piąty dzień miesiąca *Nonae*;
- c) trzynasty dzień miesiąca *Idus*.

W miesiącach marcu, maju, lipcu i październiku przypadają *Nonae* na siódmy dzień, a *Idus* na piętnasty dzień.

2. Z temi trzema nazwami łączy się imiona miesięcy jako przymiotniki: *Calendis Ianuariis* 1go stycznia, *Nonis Martiis* 7go marca, *Idibus Octobribus* 15. października.

3. Dzień, poprzedzający *Calendae*, *Nonae* i *Idus*, oznacza się przez *pridie* z *acc.*: *pridie Calendas Apriles*.

Dzień, następujący po owych terminach, oznacza się niekiedy przez *postridie* z *acc.* terminu.

4. Inne dni miesiąca oznacza się podług tych stałych dni w ten sposób, że liczy się od nich wstecz i podaje, którym jest pewien dzień przed *Calendae*, *Nonae* lub *Idus*.

W rachubie tej opuszcza się zwykle *ante* i *die*, np. zam. *die tertio ante Calendas Apriles* mówi się *tertio Calendas Apriles*.

Częściej jednak stawia się *ante* przed wyrazem *dies*: *ante diem* zam. *die ante*; np. *ante diem tertium Nonas* nie znaczy: przed trzecim dniem, lecz trzy dni przed.

Wyrażenie *ante diem* uchodzi za jeden wyraz, może się zatem łączyć z przyimkami: *ad*, *in*, *ex*: *Catilina caedem optimatum contulit in a. d. V. Cal. Mart.*

5. Chcąc zamienić datę rzymską na naszą, używać można odejmowania. Przytem jednak pamiętać należy, iż:

- a) mając odejmować od *Nonae* lub *Idus*, dodaje się liczbę jeden do liczby dnia, na który przypadają *Nonae* lub *Idus*;

b) mając odejmować od *Calendae* następnego miesiąca, dodaje się do liczby dni miesiąca poprzedzającego liczbę dwa.

To pochodzi stąd, że Rzymianin wliczał dzień, od którego i do którego miało się liczyć. Tak znaczy np.:

a. d. *III Id. Mart.* = $(15 + 1) - 3 = 13$. marca,

a. d. *III Cal. Febr.* = $(31 + 2) - 3 = 30$. stycznia.

Następująca tabela podaje dni całego roku podług naszej i rzymskiej rachuby:

Dni	Marzec, maj, lipiec, październik (po 31 dni)	Styczeń, sierpień, grudzień (po 31 dni)	Kwiecień, czerwiec, wrze- sień, listopad (po 30 dni)	Luty (28 dni, w roku przestępnym 29 dni)
1	Calendis	Calendis	Calendis	Calendis
2	VI	IV } ante	IV } ante	IV } ante
3	V } ante	III } Nonas	III } Nonas	III } Nonas
4	IV } Nonas	Pridie Nonas	Pridie Nonas	Pridie Nonas
5	III	Nonis	Nonis	Nonis
6	Pridie Nonas	VIII	VIII	VIII
7	Nonis	VII	VII	VII
8	VIII	VI } ante	VI } ante	VI } ante
9	VII	V } Idus	V } Idus	V } Idus
10	VI } ante	IV	IV	IV
11	V } Idus	III	III	III
12	IV	Pridie Idus	Pridie Idus	Pridie Idus
13	III	Idibus	Idibus	Idibus
14	Pridie Idus	XIX	XVIII	XVI
15	Idibus	XVIII	XVII	XV
16	XVII	XVII	XVI	XIV
17	XVI	XVI	XV	XIII
18	XV	XV	XIV	XII
19	XIV } ante	XIV	XIII	XI
20	XIII	XIII } ante	XII	X
21	XII } Calendas	XII	XI	IX
22	XI	XI } Calendas	X	VIII
23	X } (następ-	X	IX	VII
24	IX	IX } (n. m.)	VIII	VI
25	VIII } nego	VIII	VII	V
26	VII	VII	VI	IV
27	VI } (miesiąca)	VI	V	III
28	V	V	IV	Pridie Calendas
29	IV	IV	III	Martias
30	III	III	Pridie Calendas	
31	Pridie Calendas (nast. mies.)	Pridie Calendas (nast. mies.)	(nast. mies.)	

2. Rzymskie wagi, monety i miary.

§. 197.

1. Rzymski funt (*libra, pondo*) mieścił w sobie 327 gramów i dzielił się na 12 części (*unciae*). Jako całość tych dwunastu części zwano funt *as*. Ułamki funta są:

<i>uncia</i>	= $\frac{1}{12}$,	<i>quincunx</i>	= $\frac{5}{12}$,
<i>sextans</i>	= $\frac{1}{6}$,	<i>semis</i>	= $\frac{1}{2}$,
<i>quadrans</i>	= $\frac{1}{4}$,	<i>septunx</i>	= $\frac{7}{12}$,
<i>triens</i>	= $\frac{1}{3}$,	<i>dodrans</i>	= $\frac{3}{4}$.

Nazw tych ułamków i *asa* używa się o monetach, miarach, wagach, czynszach, spuściznach itd., np.: *heres ex asse*, uniwersalny spadkobierca; *heres ex dodrante*, spadkobierca $\frac{3}{4}$ części majątku.

2. Moneta była u Rzymian w najdawniejszych czasach miedziana (*aes*). *As* jako moneta ważył pół kilograma miedzi (*aes grave*), a miał wartość niespełna 2 Koron. Po zaprowadzeniu monety srebrnej (kilka lat przed pierwszą wojną punicką), robiono *as* coraz lżejszym, tak że po drugiej wojnie punickiej znaczył tylko 8 helerów, a pod koniec rzeczywistej miał mniej więcej wartość 2 helerów. Licząc tysiące, opuszczano zwykle *assium*, łącząc *milia* z wyrazem *aeris*: *centum milia aeris*.

Monety srebrne były:

<i>denarius</i>	= 10 asom, to jest około 80 helerów
<i>quinarius</i>	= 5 " " " " 40 "
<i>sestertius</i>	= $2\frac{1}{2}$ " " " " 20 "

Moneta złota *aureus (nummus)* wynosiła 25 denarów czyli 100 sestercyów = 20 K.

Od połowy trzeciego stulecia przed Chr. liczono popolicie na sestereye; stąd *nummus* znaczy częstokroć to samo, co *sestertius*. Używano zaś trojakiemu sposobu liczenia, łącząc wyraz:

- a) *sestertius, i* (= jeden sestereyus) z liczebnikami głównymi: *ducenti sestertii* dwieście sestercyów, *duo milia sestertium* (= *sestertiorum*) dwa tysiące sestercyów:

b) *sestertia, orum* (=1000 sestercyów), jako *plurale tantum*, najczęściej z liczebnikami podziałowymi: *bina sestertia* = 2000 s., *dena sestertia* = 10.000., *ducenta sestertia* = 200.000 s.;

c) *sestertium, i* (= 100.000 sestercyów), jako *singulare tantum*, z przysłówkami liczebnymi przy kwotach, zaczawszy od miliona sestercyów: *decies sestertium* albo zwykle *sestertium decies* milion, właściwie *decies centena milia sestertium*; *sestertium vicies* dwa miliony.

Uw. Nazwa *sestertius* powstała z *semis tertius*, półtrzecia asa; dlatego oznaczano go IIS albo HS. Znaku tego używano we wszystkich powyżej podanych znaczeniach.

3. Miarą długości u Rzymian była stopa a, *pes*=29 centymetrom; *passus* krok (=5 *pedes*) wynosił prawie $1\frac{1}{2}$ metra. Co 1000 kroków (= *mille, miliarum*) były umieszczone na rzymskich gościńcach kamienie (*lapides*), stąd mówiono: *ad quintum lapidem, ad quintum miliarium*, pięć mil rzymskich. Mila rzymska wynosiła zatem $1\frac{1}{2}$ km.

4. *Iugērum*, morg, jest miarą powierzchni=2518·2m²,

5. Miarą płynów była *amphōra* lub *sextarius*, stanowiący $\frac{1}{48}$ część amfory. *Amphora* zawiera około 26 litrów. *sextarius* przeszło $\frac{1}{2}$ litra.

6. Miarą rzeczy sypkich był zwykle *modius*, który mieścił w sobie 16 *sextarii*, tj. przeszło 8 litrów.

3. Najpospolitsze skrócenia imion.

§. 198.

A. = Aulus	L. = Lucius	Q. = Quintus
App. = Appius	M. = Marcus	Sex. = Sextus
C. = Gaius	M'. = Manius	Ser. = Servius
Cn. = Gnaeus	Mam. = Mamercus	S. (Sp.) = Spurius
D. = Decimus	N. (Num.) = Numerius	T. = Titus
K. = Kaeso	P. = Publius	Tib. (Ti.) = Tiberius.

Spis rzeczy.

(Liczby oznaczają paragrafy).

A.

a, ab 77, 1; przy oznaczeniu odległości 25, uw.; przy abl. separationis 54; przy abl. originis 55, uw.; przy abl. auctoris 63; przy imionach miast 74, 2, uw. 2.; przy abl. gerundii 155, 4.

abalienare a 54, c.

abdere in z acc. 168, 5.

abesse a 74, 2, uw. 2.

abest non multum, quin 110, b.

abhorreere a 54, c; c. acc. 16, e.

ablativus 53. i nast.; znaczenie abl. 53; abl. auctoris 63; causae 64—65; comparationis 56; instrumenti 59—61; limitationis 57; loci 71; mensurae 67 i 73, a; modi 69; originis 55; pretii 68; qualitatis 66; rei efficientis 63; separationis, inopiae 54; sociativus 70; temporis 72.

abl. przy dignus 58, a; przy st. mierzyć, oceniać itp. 58, b; przy opus est 62; przy utor, fruor itd. 61; przy v. affectuum 65, a; na oznaczenie kary 50, uw. 2; na oznaczenie drogi 71, 2, b.

abl. absolutus 152; nie używa się 152, 3, uw. 2; bez podmiotu

152, 3, uw. 3.; niezupełny 152, 4.

absolvere c. gen. 50; c. abl. 54, b.

abstinere skł. 54, b.

abundare c. abl. 60, a.

abuti c. abl. 61.

ac, atque 169, 3; w zd. porównawczych 116, 1, b.

accedere skł. 33, uw. 1; accedit, quod albo ut 118, 3, uw. 1.

accidit, ut 109, a; bene accidit, quod 118, 3.

accipere z dat. 38, 1; z part. fut. pass. 153, 2, c.

accusare z gen. lub de 50; z quod 118, 1.

accusativus 14. i nast.; znaczenie acc. 14; acc. biernika zewnętrznego 15—19; odmiennie od jęz. polskiego 16; po słowach nieosobowych decet, fallit itd. 17; po słowach, oznaczających wzruszenie umysłu 18; po słowach złożonych 19; acc. biernika wewnętrznego 20; podwójny acc. biernika i orzeczenia 21; biernika i miejsca 22; osoby i rzeczy 23; acc. rozciągłości 24; odległości 25; czasu 26; przysłówkowy 27; wykrzyknienia 28; imion miast i wysp 74; acc. graecus 57, uw.

acc. c. inf. 138. i nast.; jako pod-

miot 139; jako przedmiot 140 i 141; po v. sentiendi 140, 1 i 3; po v. dicendi 140, 2 i 3; po volo, nolo itd. 141, 1; po iubeo, veto itd. 141, 2; po v. affectuum 141, 3; niezależny 141, 4; ze zmianą składni czynnej na bierną 143, 2; sposób tłumaczenia 138; acc. c. inf. albo ut (ne) 140, uw. 1.

activum 79; causativum 79, 2.

ad 76, 1; przy imionach miast 74, 2, uw. 2; z acc. gerund. 155, 3; zam. gen. gerund. 155, 1, uw. 2.

adaequare z acc. 16, f.

addere z podwójnym acc. 21, e; z podwójnym nom. 12, b.

adeo adv. 166, 6.

adhibere z acc. 16, b.

adhuc w listach 86, uw.; w or. obliqua 146, III, 2, uw.

adire skł. 19, b.

adiectiva z dat. 30, c; z gen. 47; rzeczownie użyte 158, 2; zam. polskiego przysłówka lub rzeczownika 9, 2. i 158, 1; zam. określić przyimkowych 157, 12; nie łączą się bezpośrednio z imieniem własnym 157, 13; zam. gen. rzeczownika 158, 3; w comparatiwie i superlatiwie 159; szyk przymiotników 176, 2.

adiuvare c. acc. 16, f.

administrare c. acc. 16, e.

admirari c. acc. 18.

admiratiōni esse 80, 4, b.

admonere skł. 48; z acc. c. inf. albo ut (ne) 140, uw. 1;

adsumere z podwójnym acc. 21, e. adulari skł. 16, f, uw. 1.

adverbia loci z gen. 45, c; adv. z rzeczownikiem 157, 9. i 10; 166, 2.

adversus 76, 8.

aeger z abl. 65, b.

aegre ferre z quod 118, 1; z acc. c. inf. 141, 3.

aemulari skł. 16, f, uw. 1.

aequalis z dat. i gen. 30, c. z uw. 1.

aequare z acc. 16, f.

aeque ac (atque) 116, 1, b.

aequum est (ind. zam. coni.) 90, 1, b; z acc. c. inf. 139, 1; z quod 139, 1, uw.

aestimare z gen. 49.

afficere skł. 60, a. z uw.

affirmare z acc. c. inf. 140, 2.

affluere z abl. 60, a.

age, agedum przy imperat. 97, 1, uw.

agere z acc. 16, e; agere id, ut 105, 1, a.

aggredi skł. 19, b.

albo, albo-albo 171, 1. i 2.

alboż może w pytaniu pojedynczym 134, uw. 2.

alienus skł. 54, c.

aliquanto (abl. mensurae) 67, przy comparatiwie 159, 3.

aliquantum z gen. 45, b.

aliquid z gen. 45, b; przysłówkowo 27, a.

aliquis, aliquid użycie 165, 2.

aliquo z gen. 45, c.

alius, aliter ac (atque) 116, 1, b.

alius, alius-alius znaczenie 165, 8; 161, 3.

allitteratio 186, 16.

alter, alter-alter znaczenie 165, 9; 161, 3.

altero tanto (abl. mensurae) 67.

ambo znaczenie 165, 10.

amicus skł. 30, c. z uw. 1.

amplius (quam) 56, uw. 2.

an w pyt. rozłącznych 134; w pyt. pojed. niezaw. 134, uw. 2.; zawistych 134, uw. 3; we wnioskach 134, uw. 4.

anakolutya 186, 3.

anaphora 178, 5.

anastrophe 168, 8, uw. 1.

animadvertere z part. 150, a;
z acc. c. inf. 150, a, uw. 1.
animo (abl. modi) 69, uw. 2.
an non 134, uw. 1.
ante przyimek 76, 11; z abl. mensurae 67; przy określeniach czasu 73.
antecedere, antecellere, anteire, antestare skł. 33, uw. 5.
anteoccupatio 186, 34.
antequam skł. 123.
anticipatio 186, 3.
antithesis 186, 21.
antonomasia 187, 4.
aphaeresis 193, 12.
aposiopesis 186, 19.
apostrophe 186, 26.
apparet z acc. c. inf. 139, 2.
appellare z podwójnym acc. 21, z podwój. nom. 12, b.
appetere z acc. 16, c.
appositio 8; szyk 176, 1.
aptus z dat. 30, c; z ad 30, c, uw. 2; z qui c. coni. 126, 2, b; z dat. gerund. 155, 2, b.
apud 76, 2.
arbitrabar (ind. zam. coni.) 90, 1, b, uw.
arbitratus=part. praes. 147, 3, uw. 1.
arcere skł. 54, b.
arcessere z gen. 50.
ars z gen. gerundii 155, 1, a.
arsis 193, 4.
aspergere skł. 34.
aspernari z acc. 16, e.
assequi z acc. 16, f; z ut 105, 1, c.
assuefacere z inf. 137, 2, uw. 3.
asyndeton 170, 2.
at 172, 4; at certe (tamen) 112, 2, a; 172, 4; etenim 174, uw.
atque 169, 3; w zd. porówn. 116, 1, b; atque is 162, 4, uw. 1.
atqui 172, 5.
attamen 172, 6.
attendere skł. 33, uw. 4.

attingere z acc. 16, b.
attributum 7; przy imionach własnych 157, 13.
audere z inf. 137, 1.
audire z acc. c. inf. 140, 1; z part. 150, a; z cum 150, a, uw. 1.
aut 171, 1.
autem 172, 1.
auxilio z gen. 59, uw. 1.
aversari z acc. 16, e.

B.

belli domique 74, 3.
bello, in bello 72, 3, a, uw. 1.
biernik 14.
bis (in) die 72, 3, b, uw. 2.
brachylogia 186, 4.

C.

caesura 193, 14.
canere c. abl. 60, b; receptui 38, 1.
capitis (capite) damnare 50, uw. 2.
captus z abl. causae 64, a, uw.
care zam. abl. pretii 68, uw.
carere c. abl. 54, a.
causa c. gen. 43; c. gen. gerundii 155, 1, a.
cave c. coni. 97, 3, c.
cavere skł. 32; z acc. 16, d.
cedere skł. 54, b.
celare skł. 23, a.
cenatus 147, 3, uw. 3.
censere z acc. c. inf. lub ut 140, uw. 1.
cerneres (potentialis) 91, 1.
certiorem facere skł. 21, uw. 1; 140, 3.
chiasmus 178, 4.
circa, circum 76, 13; słowa złożone z circum skł. 19, a.
circiter 76, 14.
circumdare skł. 34.
cis, citra 76, 15.
civitas dopowiedzeniem 8, 3.

climax 186, 20.
 coactus z abl. causae 64, a, uw.
 coarguere c. gen. 50.
 coire skł. 19, b.
 coeptus sum z inf. pass. 81.
 cogere z inf. 137, 2, uw. 3; z in
 c. acc. 168, 5.
 cogitare z inf. 137, 1; z acc. c. inf.
 140, 1.
 cognomen est 36, uw. 2.
 cognoscere z acc. c. inf. 140, 1;
 z podwójnym nom. 12, b.
 comitari c. acc. 16, f.
 comitatus 147, 3, uw. 2.
 comitiis (abl. temporis) 72, a.
 commonere, commonefacere skł.
 48, 1.
 commotus z abl. causae 64, a, uw.
 communis skł. 47, 2, b. z uw.
 commutatio 186, 21.
 comparare, componere, conferre
 skł. 33, uw. 2.
 comparativus 159.
 comperire z acc. 16, b; z acc.
 c. inf. 140, 1.
 compos z gen. 47, 2, a.
 conari z inf. 137, 1; z następu-
 jącym si 133, uw. 1.
 concedere, ut 105, 1, b; z acc.
 c. inf. 140, uw. 1; z part. fut.
 pass. 153, 2, c.
 concretus 147, 3, uw. 3.
 concurrere in c. acc. 168, 5, a.
 condemnare skł. 50.
 condicione (abl. modi) 69, uw. 2.
 conducere c. abl. 68.
 conducit z inf. 136, 1, b.
 confessus 147, 3, uw. 2.
 confidere skł. 65, a. z uw. 2.
 confisus=part. praes. 147, 3,
 uw. 1.
 congeries 186, 25.
 congregare in z acc. 168, 5, a.
 congruentia inversa 10, 5.
 coniugatio periphrastica act. 153,
 1; pass. 153, 2, b; w ind. 90,
 1, uw.; 111, uw. 2, b.

coniunctiones: spójniki podrzędne
 103—124; współrzedne 169—
 174; łączne 169—170; rozłączne
 171; przeciwstawne, 172; wyni-
 kowe 173; przyczynowe 174.
 coniunctivus w zdaniach głównych
 91—96; coni. consessivus 95;
 dubitativus 94; hortativus 93;
 irrealis 96; optativus 92; po-
 tentialis 91.
 coni. fut. i fut. ex. 102.
 coniunctivus w zdaniach pobocz-
 nych 98. i nast.; bez ut 105,
 uw. 1.
 coniuratus 147, 3, uw. 3.
 conqueri skł. 18.
 conscius c. gen. 47, 1.
 consecutio temporum 99; po inf.,
 coni., part. itd. 100; w zd.
 skutkowych itd. 101.
 consentire skł. 33, uw. 2.
 consequi z acc. 16, f; z ut 105,
 1, c.
 considerare z acc. 16, e.
 consilio (abl. modi) 69, uw. 2.
 consilium capere skł. 155, 1,
 uw. 2.
 consolari 16, f, uw. 3.
 conspiciere z part. 150, a.
 constare z abl. 68.
 constat z acc. c. inf. 139, 2.
 constituere skł. 137, 1; 140, uw. 1.
 constructio ad sensum 5.
 consuetudine (abl. modi) 69, uw. 2.
 consuetudo est, ut 109, d.
 consulere skł. 32.
 consultus skł. 47, 2, a. z uw.
 contemnere c. acc. 16, e.
 contemplari z acc. 16, e.
 contentus c. abl. 65, b.
 continere c. abl. 60, b.
 contingit, ut 109, a.
 contra 76, 9.
 contra atque 116, 1, b.
 contrahere in z acc. 168, 5, a.
 convenire skł. 19, b; in z acc.
 168, 5, a.

convenit (ind. zam. coni.) 90, 1, a.
 conversio 186, 13.
 convincere c. gen. 50.
 copula 2.
 correctio 186, 33.
 creare z podwójn. nom. 12, b;
 z podwójn. acc. 21, c.
 credere z acc. c. inf. 140, 1.
 crederes (potentialis) 91, 1.
 crimine (abl. causae) 50, uw. 1.
 cum przyim. 77, 7; z abl. modi
 69. z uw. 1.
 cum spójnik 124; różni się od
 innych spójn. przyczynowych
 117, 3.
 cum primum 120, 1.
 cum-tum 124, III, uw. 170, 1; 184, 5.
 cunctari z inf. 137, 1.
 cupere z acc. 16, c; z inf. 137,
 1; z acc. c. inf. 141, 1.
 cupido c. gen. gerundii 155, 1, a.
 cupidus c. gen. 47, 1; c. gen.
 gerundii 155, 1, b.
 cura, ut zam. imperat. 97, 1, uw.
 curare z acc. 16, d; 16, e; z ut
 105, 1, a; z part. fut. pass.
 153, 2, c.
 custodire z acc. 16, d.
 czasy 82—89.

D.

damnare skł. 50.
 dare z podw. nom. 12, b; z podw.
 acc. 21, e; z dat. 38; z part.
 fut. pass. 153, 2, c;
 dare nomen 36, uw. 2; d. ope-
 ram, ut 105, 1, a.
 dativus 29. i nast.; znaczenie dat.
 29; dat. przedmiotu dalszego
 po słowach przechodnich 30,
 a; po nieprzechodnich 30, b;
 po przymiotnikach 30, c; od-
 miennie od języka polskiego
 31; po słowach w pewnym
 tylko znaczeniu 32; po słowach
 złożonych 33; po słowach z dwo-

jaką składnią 34; dat. ucze-
 stnictwa 35. i nast.; dat. com-
 modi 35, 1; ethicus 35, uw.,
 possessivus 36; auctoris 37;
 celu 38, 1; skutku 38, 2; ge-
 rundii 155, 2.
 de 77, 2.
 debere (ind. zam. coni.) 90, 1,
 a; c. inf. 137, 1.
 decedere skł. 54, b.
 decernere c. inf. 137, 1; z ut
 105, 1, b; z acc. c. inf. 140,
 uw. 1.
 decet, dedecet skł. 17; decet
 (ind. zam. coni.) 90, 1, a.
 declarare z podwójnym acc. 21,
 c; z acc. c. inf. 140, 2.
 defendere skł. 16, d; 54, b.
 deficere skł. 16, f. z uw. 2.
 defigere in c. abl. 168, 5, a.
 defungi c. abl. 61.
 deicere skł. 54, b.
 delectat skł. 17, uw.; z inf. 136,
 1, b.
 deligere z dat. 38, 1.
 deminutio 186, 32.
 demonstrare z acc. c. inf. 140, 2.
 denegare z acc. 16, a.
 denique 166, 8.
 depellere skł. 54, b.
 deponentia 80, 4; part. z biernem
 znaczeniem 147, 3, uw. 2.
 desiderare z acc. 16, c.
 desiderium c. gen. gerundii 155,
 1, a.
 designare z podwójnym acc. 21, c.
 desinere z inf. 137, 1.
 desistere z inf. 137, 1; z abl.
 54, b.
 desitus sum z inf. pass. 81.
 desperare skł. 18, uw.
 despicere z acc. 16, e.
 deterrere, quominus 107.
 detestari z acc. 16, e.
 detrectare z acc. 16, d.
 deturbare skł. 54, b.
 diaeresis 193, 13, e; 193, 14.

diastole 193, 13, b.
 dicere z podwójnym nom. 12, b;
 z podwójnym acc. 21, b; z acc.
 c. inf. 140, 2; z nom. c. inf. 142.
 diceres (potentialis) 91, 1.
 dicitur vere z acc. c. inf. 142,
 uw. 3.
 dico przy dopowiedzeniu 8, 2,
 uw. 2.
 dicunt 11, 3, d.
 diem dicere z dat. gerundii 155,
 2, a.
 differre a 54, c.
 difficilis c. supino 156, 2.
 dignari c. abl. 48, uw.
 dignus c. abl. 58, a; qui z coni.
 126, 2, b.
 dimensus 147, 3, uw. 2.
 discere z acc. 16, c; z inf. 137,
 1; = doceri 23, a, uw. 2.
 discernere a 54 c.
 discerneres (potentialis) 91, 1.
 discordare skł. 54, c, uw.
 discrepare skł. 54, c, uw.
 displicet z inf. 136, 1, b.
 dissentire skł. 54, c, uw.
 dissidere skł. 54, c, uw.
 dissimilis skł. 30, c, uw. 3.
 distare a 54, c.
 distinguere a 54, c.
 distributio 186, 24.
 docere z podwójnym acc. 23, a;
 z inf. 137, 2, uw. 3; z acc.
 c. inf. 140, 2.
 dolere c. acc. 18; de 18, uw.;
 c. abl. causae 65, a; z quod
 118, 1; z acc. c. inf. 141, 3.
 domus skł. 74, 3.
 donare skł. 34.
 donec skł. 121, 2; 122, 1, uw. 1.
 dopełnienie orzeczenia 9; z par-
 tykułą jako 9, 1, uw.
 dopowiedzenie 8; szyk 176,
 1; w składni imion miast 74,
 2; w zd. względnem 163, 1, b.
 dubitare skł. 110, c. z uw. 1. i 2.
 dubitatio 186, 30.

ducere z podwójnym nom. 12,
 b; z podwójnym acc. 21, d;
 z dat. 38, 2, b.
 ductus z abl. causae 64, á, uw.
 dum, dummodo spójnik warun-
 kowy, 114, 1.
 dum spójnik czasowy 121; 122.

E.

e, ex 77, 3; zam. gen. part. 45,
 a, uw. 1; z abl. separ. 54, b.
 ecce z nom. 28, uw. 2.
 ecquis, ecquid 131, 2, uw. 2.
 edicere, ut 105, 1, a.
 edocere skł. 23, a.
 efficere z podwójnym acc. 21, a;
 z ut 105, 1, c, z uw. 2.
 efficitur, ut 109, c; z acc. c. inf.
 139, 2, uw. 3.
 egere c. abl. 54, a.
 egredi skł. 54, b.
 elativus 159, 2.
 eligere z podwójnym nom. 12,
 b; z podwójnym acc. 21, c.
 elipsa 186, 1.
 elisio 193, 12.
 emere skł. 68.
 emphasis 187, 8.
 en z nom. 28, uw. 2.
 enallage 186, 7.
 enim 174.
 eo-quo 116, a.
 epanalepsis 186, 15.
 epanaphora 186, 12.
 epiphora 186, 13.
 equidem 166, 5.
 erga 76, 10.
 ergo 173, 2.
 esse łącznikiem 2; orzeczeniem 2,
 uw. 1; z dat. posses. 36; z dat.
 skutku 38, 2; z gen. posses.
 40, b; 41; z gen. qualit. 46,
 b; z gen. pretii 49; z abl.
 qualit. 66, b; z dat. gerundii
 155, 2, a; opuszcza się 143,
 3; 186, 1.

est, qui z coni. 126, 2, a.
 est, quod (cur) z coni. 119.
 est, ut 109, a; z inf. 136, 1, a;
 z acc. c. inf. 139, 1; est (ind.
 zam. coni.) 90, 1, b.
 et 169, 1; et—et 170, 1; et—
 neque, neque—et 170, 1; et=
 sed 169, 3, uw. 1; et is 162,
 4, uw. 1; et non 169, 6, uw. 1.
 etenim 174.
 etiam 169, 4; przy compar. 159, 3.
 etiamsi skł. 115, 2.
 etsi skł. 115, 2.
 euphemismus 187, 6.
 evadere z podwójnym nom. 12, a.
 evenit, ut 109, a; ev. quod 118, 3.
 exaequare z acc. 16, f.
 excellere skł. 33, uw. 5.
 exclamatio 186, 28.
 exercere z acc. 16, e.
 existimare z podwójnym nom. 12,
 b; z podwój. acc. 21, d;
 z nom. c. inf. 122, 3.
 expedit c. inf. 136, 1, b.
 expellere skł. 54, b.
 experiri z acc. 16, b; exp. si 133,
 uw. 1.
 expers c. gen. 47, 2, a.
 expertus 147, 3, uw. 2.
 expetere z acc. 16, c.
 exsistere z podwójnym nom. 12, a.
 expectare z acc. 16, c; exsp. si
 133, uw. 1.
 exquirere z acc. 16, c.
 exsultare z abl. causae 65, a.
 extra 76, 18.
 exturbare skł. 54, b.
 exuere z abl. 54, a.

F.

fac (ut) z coni. zam. imperat. 97,
 1, uw.; fac ne z coni. 97, 3, d;
 facere z podwójnym acc. 21, a;
 z gen. 49; z part. 150, a;
 z ut 105, c, z uw. 2; z quod
 118, 3.

facere certiozem 21, uw. 1.
 facere non possum, quin (ut)
 110, a, uw.
 facultatem dare skł. 155, 1, uw. 2.
 fallit me 17, uw.
 familiaris skł. 30, c, z uw. 1.
 fas est z acc. c. inf. 139, 1;
 z dat. c. inf. 139, 2, uw. 2;
 c. supino 156, 1.
 fateri z acc. c. inf. 140, 2.
 favere z dat. 30, b.
 fertur, feruntur z nom. c. inf.
 142, 4.
 ferunt 11, 3, d.
 festinare z inf. 137, 1.
 fidere skł. 65, a, z uw. 2.
 fieri z podw. nom. 12, a; z gen.
 40, b.
 fieri non potest, quin (ut) 110,
 a, uw.
 figurę 186.
 figura etymologica 20.
 finem facere alicuius rei 155, 2,
 uw. 3.
 fingere z part. 150, a.
 fisis=part. praes. 147, 3, uw. 1.
 fit, ut 109, a.
 flagitare 23, b.
 fore, ut 144, 3.
 forsitan skł. 166, 5.
 fortasse skł. 166, 5.
 fretus z abl. 65, b.
 frui z abl. 61; w gerund. 154,
 5, uw.
 fugere z acc. 16, d.
 fugit me 17, uw.
 fungi z abl. 61; w gerund. 154,
 5, uw.
 futurum 87; fut. exactum 88;
 fut. zam. imperat. 97, 3, uw.;
 fut. coni. 102; inf. fut. 144,
 3; inf. fut. ex. 144, 4.
 futurum esse, ut 144, 3; 145.
 futurum est, ut 109, a.
 futurum fuisse, ut 145, 3.
 futurum sit, ut 102, 1, uw.

G.

gaudere z abl. 65, a; z quod 118, 1; z acc. c. inf. 141, 3. genere (abl. limit.) 57.

genetivus 39—52; znaczenie 39; gen. explicativus 44; obiectivus 42, b; partitivus 45; possessivus 40; qualitatis 46; subiectivus 42, a; przy adiect. 47; przy causa, gratia, instar 43; przy esse 41; po interest i refert 52; po part. praes. 47, 3; po piget, pudet itd. 51; po słowach sądowych 50; po słowach: przypominam itd. 48; po słowach: szacować itd. 49; po słowach: kupować itd. 68, uw., b; gen. gerundii 155, 1; szyk gen. 176, 3; 178, 3, a i d.

gentium (gen. part.) 45, c. genus: id genus (acc.) 27, b. gerundium i gerundivum 154 i n. gradatio 186, 20.

gratia c. gen. 43; c. gen. ger. 155, 1, a.

gratias agere, quod 118, 1.

gratulari z acc. 16, b; z quod 118, 1.

graviter ferre, quod 118, 1; z acc. c. inf. 141, 3.

gubernare c. acc. 16, e.

H.

habeo, quod 119.

habere z podwójnym nom. 12, b; z podwójnym acc. 21, e; pro, loco itd. 21, uw. 2; c. gen. 40, b; z part. perf. 150, b.

habeto: sic hab. 97, 2, uw.

haud 167, 3.

haud scio an 134, uw. 3.

hei c. dat. 28, uw. 2.

hendiadys 186, 10.

heu c. acc. 28.

hiatus 179, uw. 2; 193, 11.

hic pron. 162, 1; adv. 166, 4;

hoc z gen. 45, b.

horrere c. acc. 18.

hortari, ut 105, 1, b.

hortatu (abl. causae) 64, b, uw.

humi, humo 74, 3.

hypallage 186, 8.

hyperbaton 178, 3.

hyperbola 187, 6.

hyphen 186, 9.

hysteron proteron 186, 6.

I.

ibi 166, 4.

id z gen. 45, b; id aetatis, temporis itd. 27, b.

id ago, ut 105, 1, a.

idem 162, 5; idem—qui 116, a;

idem—atque (ac) 116, b.

idoneus z dat. 30, c; z ad 30, c, uw. 2; z qui 126, 2, b;

z dat. ger. 155, 2, b.

igitur 173, 3.

ignarus c. gen. 47, 1.

ille 162, 3; w or. obl. 146, III. 2.

illudere skł. 33, uw. 3.

imiona własne: miast itd. skł.

74; szyk 176, 1; z dopowiedzeniem 157, 13; im. ludów

zam. im. krajów 157, 8.

imbuere z abl. 60, a.

immemor c. gen. 47, 1.

impedire z acc. 16, f; z quominus 107.

impellere, ut 105, 1, b.

imperare, ut 105, 1, a; 141, 2, uw. 3; z nom. c. inf. 142, uw. 1.

imperativus 97.

imperfectum 85; de conatu 85, uw. 1.

imperitus c. gen. 47, 2, a.

impersonalia c. inf. 136, 1, b; z acc. c. inf. 139, 2.

impetrare, ut 105, 1, c.
 impotens c. gen. 47, 2, a.
 imprimere in c. abl. 168, 5, b.
 imprudens c. gen. 47, 2, a.
 in 78, 1.
 incensus z abl. causae 63, a, uw.
 incertum est, an 134, uw. 3.
 incipere c. inf. 137, 1.
 incumbere skł. 33, uw. 4.
 indere nomen 36, uw. 2.
 indicativus 90.
 indigere skł. 54, 1, a, z uw.
 indignari z acc. 18; z quod 118,
 1; z acc. c. inf. 141, 3.
 indignus z abl. 58, a; z qui 126,
 2, b.
 inducere c. part. 150, a.
 induere skł. 34.
 inesse skł. 33, uw. 3.
 infinitivus 132 i nast.; inf. histor-
 ricus 85, uw. 2; w cons. tem-
 porum 99, uw. 3; czasy inf.
 144.
 infra 76, 21.
 ingredi skł. 19, b.
 inimicus skł. 30, c. z uw. 1.
 inire skł. 19, b.
 iniuria (abl. modi) 69, uw. 2.
 inops c. gen. 47, 2, a.
 inquit szyk 175, uw. 2; opuszcza
 się 186, B, d.
 insidiari c. dat. 31.
 insimulare c. gen. 50.
 insistere skł. 33, uw. 1.
 instar c. gen. 43.
 instituere, instruere c. abl. 60, a,
 instituere c. inf. 137.
 insuetus 47, 2, a.
 insultare skł. 33, uw. 3.
 intellegi z nom. c. inf. 142, uw.
 1; z acc. c. inf. 142, uw. 3.
 inter 76, 10; zam. gen. part.
 45, uw. 1; interest inter
 z int. 155, 3; na ozn. wzaje-
 mności 161, 3.
 interrogare skł. 23, d.

interrogatio 129 i nast.; figura
 186, 29.
 intra 76, 19.
 inveniri z podwójnym nom. 12,
 b; z nom. c. inf. 142, uw. 1.
 inveniuntur, qui c. coni. 126, 2, a.
 inveteratus 147, 3, uw. 3.
 invidere skł. 30, c, z uw.; pass.
 80, 2.
 ipse 162, 6; w or. obl. 146, III,
 1; 161, 2, c, uw. 1.
 irasci c. dat. 31.
 ire c. supino 156, 1.
 ironia 187, 6.
 is 162, 4; opuszcza się 162, 4,
 uw. 2 i 3.
 iste 162, 2.
 itaque 173, 1.
 item 162, 5, uw. 1.
 iubere z acc. c. inf. 141, 2; z ut
 141, 2, uw. 2; z nom. c. inf.
 142, 2.
 iudicare z podwójnym nom. 12,
 b; z podwójnym acc. 21, d;
 z acc. c. inf. 140, 1; z nom.
 c. inf. 142, 3.
 iudicio (abl. limit.) 57.
 iuratus 147, 3, uw. 3.
 iure (abl. modi) 69, uw. 2.
 iussu, iniussu (abl. causae) 64,
 b, uw.
 iustum est (ind. zam. coni.) 90,
 1, b; z acc. c. inf. 139, 1.
 iuvare z acc. 16, f.
 iuvat skł. 17, uw.; z inf. 136,
 1, b.
 iuxta 76, 3.

L.

laborare skł. 65, a, z uw. 1;
 z ut 105, a.
 lacessere c. abl. 60, b.
 laetari c. abl. 65, a; z quod 118,
 1; z acc. c. inf. 141, 3.
 laetus c. abl. 65, b.
 lamentari c. acc. 18.

lege (abl. modi) 69, uw. 2.
 levare skł. 54, b.
 liber skł. 54, b.
 liberare z abl. 54, b; z gen. 50.
 libet z inf. 136, 1, b.
 licet z coni. 115, 3; z inf. 136,
 1, b, z uw.;
 listy 86, uw.
 litotes 187, 7.
 locativus 74, 4.
 locus skł. 72, 2, a; c. gen. ger.
 154, 1, a; locum capere c. dat.
 ger. 155; 2, a; loco (abl. ori-
 ginis) 55; loci, locorum (gen.
 part.) 45, c.
 longe przy superl. 159, 3; longe
 a 74, 2, uw. 2.
 longius bez quam 56, uw. 2.
 longum est (ind. zam. coni.) 90,
 1, b, uw.
 ludere c. acc. 18; c. abl. 60, b.
 ludis (abl. temporis) 72, a.
 lugere c. acc. 18.

M.

maerere c. acc. 18; c. abl. 65, a.
 magnam, maximam partem 27, b.
 magni, maximi (gen. pretii) 49.
 magno (abl. pretii) 68, uw.
 magnopere 166, 7.
 maior z abl. 56, uw. 2.
 maledicere skł. 30, b.
 malle z acc. c. inf. 141, 1, z uw.;
 z coni. 92, uw. 1; z inf. perf.
 pass. 144, 2, uw.; = inf. fut.
 144, 3, uw.
 mandatu (abl. causae) 64, b, uw.
 manere z podwójnym nom. 12, a.
 maturare z inf. 137, 1.
 mederi c. dat. 31.
 meditari c. inf. 137, 1; meditatus
 147, 3, uw. 2.
 melius est (ind. zam. coni.) 90,
 1, b.
 meminisse skł. 48, 2; c. inf.
 praes. 144, 1, uw.

memor c. gen. 47; 1.
 memoriae tradere z acc. c. inf.
 140, 3; memoria tenere z inf.
 praes. 144, 1, uw.
 mente (abl. modi) 69, uw. 2.
 mereri c. acc. 16, f.
 meritus 147, 3, uw. 2.
 metaphora 187, 1.
 metiri c. abl. 58, b.
 metonymia 187, 3.
 metryka 192—195.
 metuere c. acc. 16, d; c. dat.
 32; z ne, ne non 106.
 metus est, ne (ne non) 106.
 miasta: składnia imion m. 74.
 mihi videor z inf. 142, uw. 2.
 militiae 74, 3.
 minari z acc. 20, 1, uw.; z acc.
 c. inf. 140, uw. 2.
 minoris, minimi (gen. pretii) 49.
 minimo (abl. pretii) 68, uw.
 minus = nie 167, 5.
 minus, minimum z gen. part.
 45, b.
 minus bez quam 50, uw. 2.
 mirari c. acc. 18; z quod 118,
 1; z acc. c. inf. 141, 3.
 mirum quantum z ind. 132, uw. 2.
 miserari c. acc. 16, f.
 misereri c. gen. 51, uw. 2.
 miseret me 51.
 missu (abl. causae) 64, b, uw.
 mittere c. dat. 38, 1; c. supino
 156, 1.
 modo (abl. modi) 69, uw. 2. i 3.
 modo c. coni. 114, 1.
 modo-modo 170, 1.
 moleste ferre, quod 118, 1; z acc.
 c. inf. 141, 3.
 monere, ut 105, b; z acc. c. inf.
 140, uw. 1.
 monitu (abl. causae) 64, b, uw.
 more (abl. modi) 69, uw. 2.
 mori z podwójnym nom. 12, a.
 mos est, ut 109, d.
 movere z abl. 54, b.
 multare c. abl. 50, uw. 2.

multo przy comp. 159, 3.
 multum c. gen. part. 45, b.
 multus z drugim przymiotnikiem
 169, 3, uw. 2.

N.

nam, namque 174.
 nasci z podwójnym nom. 12, a.
 następstwo czasów 99 i nast.; w or. obl. 146, II.
 natione (abl. limit.) 57.
 natu grandis, minor itd. 57.
 natus c. acc. 26, 2; c. abl. originis 55.
 ne przysł. przeczący 167, 2; przy coni. concess. 95; hortat. 93; optat. 92; z imper. fut. 97, 3; ne — quidem 167, 6.
 ne przysł. pytajny 131; 133; 134.
 ne spójn. zamiarowy 103 i nast.; przyzwalający 115, 3; ne non 106.
 nec 169, 6; nec—nec; nec—et, et—nec 170, 1.
 necessarius z dat. 30, c; z ad 30, c, uw. 2.
 necesse est (ind. zam. coni.) 90, 1, a; z inf. 136, 1, b; z acc. c. inf. 139, 1; z coni. 139, 2, uw. 1; z dat. c. inf. 139, 2, uw. 2.
 necne 134, uw. 1.
 nedum c. coni. 114, 2.
 nefas est z acc. c. inf. 139, 1; c. supino 156, 2.
 negare z acc. 16, a; z acc. c. inf. 140, 2.
 neglegere c. acc. 16, a.
 nemo 165, 5; nemo non 167, 9.
 nemo est, qui c. coni. 126, 2, a; nemo est, quin 110, a.
 neque 169, 6; neque — neque, neque—et, et—neque 170, 1; neque enim (tamen, vero) 169, 6, uw. 3; neque quisquam, unquam itd. 167, 10.

nescio an 134, uw. 3; n. quis, quo modo (casu) itd. 132, uw. 2.
 neve (neu) 167, 2; w zd. głównych 92; 93; 95; w zd. zamiarowych 103—105.
 nihil adv. 167, 4; c. gen. part. 44, b; nihil non 167, 9; nihil est, quin 110, a; nihil est, quod c. coni. 126, 2, a; nihil habeo, quod 119.
 nihili (gen. pretii) 49.
 nihilo (abl. mensurae) 67; (abl. pretii) 68, uw.; pro nihilo putare itp. 49, uw. 1.
 nisi, si non 112.
 nisi forte (vero) 112, 1, uw. 2.
 niti c. abl. 61.
 noli z inf. (zakaz) 97, 3, a.
 nolle z acc. c. inf. 141, 1; z coni. 92, uw. 1; z inf. perf. pass. 144, 2, uw.; = inf. fut. 144, 3, uw.
 nomen mihi est 36, uw. 2.
 nomina propria cum attributo 157, 13.
 nominare z podwójnym nom. 12, b; z podwójnym acc. 21, b.
 nominativus 11 i nast.; nom. c. inf. 142.
 nomine (abl. limit.) 57; (abl. causae) 50, uw. 1.
 non 167, 1; = a nie 169, 6, uw. 3.
 non est, quod 119; non est, cur 119, uw. 1.
 non habeo, quod 119.
 non item 168, 1, uw. 4.
 non magis (minus) — quam 116, 1, uw. 1.
 non modo (solum, tantum) — sed (verum) etiam 170, 1.
 non modo non — sed ne quidem 170, 1.
 non multum abest, quin 110, b.
 nonne 131; 133.
 non nemo (nihil) 167, 9.

non quod (quo, quin) 117, 2, c.
 non tam—quam 116, 1, uw. 1.
 nostri i nostrum 42, uw. 2, i 3.
 nubere c. dat. 31.
 nudare c. abl. 54, a.
 nudus skł. 54, b.
 nullus 165, 5; 167, 7, i 8.
 num 131; 133.
 numerare in c. abl. 168, 5, b.
 num quis (quid) 131, uw. 2.
 nuntiatu mihi z acc. c. inf. 142,
 uw. 3, b.
 nuntium afferre z acc. c. inf.
 140, 3.
 nupta 147, 3, uw. 3.

O.

o z voc. 13, uw. 2; z acc. 28.
 ob 76, 7.
 obire c. acc. 19, b.
 obiectum 14.
 oblivisci skł. 48, 2.
 obsecrare, obtestari, ut 105, 1, a.
 obsequi c. dat. 16, f.
 obsistere, obstare, quominus 107.
 obtrectare c. dat. 30, b.
 occumbere skł. 33, uw. 4.
 okres: budowa 183—185; okr.
 warunkowy 111—112; w zawi-
 słości 112; w acc. c. inf. 145.
 określenia przyimk. 157, 12.
 olere c. acc. 20, 1, uw.
 omnium nostrum, vestrum 42,
 uw. 3.
 onustus c. abl. 59, uw. 2.
 ope, opera c. gen. 59, uw. 1.
 operam dare, ut 105, 1, a; z dat.
 ger. 155, 2, a.
 opinione celerius 56, uw. 3; opi-
 nione (abl. limit.) 57.
 oportet (ind. zam. coni.) 90, 1,
 a; z inf. 136, 1, b; z acc. c.
 inf. 139, 2; z coni. 139, 2,
 uw. 1; z inf. perf. pass. 144,
 2, uw.
 oppidum dopowiedzeniem 8, 3.

optare, ut 105, 1, a,
 opus est skł. 62; z acc. c. inf.
 139, 1; c. supino 156, 2.
 orare z acc. 23, c; z ut 105, 1, a.
 oratio obliqua 146.
 orbare c. abl. 54, a.
 orbus skł. 54, b.
 ordine (abl. modi) 69, uw. 2.
 ortus z abl. originis 55.
 orzeczenie 2; przy jednym
 podmiocie 4; przy kilku 6.
 oxymoron 186, 22.

P.

paene z ind. perf. 90, 2.
 paenitet skł. 51.
 par, pariter atque (ac) 116, 1, b.
 par est (ind. zam. coni.) 90, 1, b.
 paradoxon 186, 23.
 parataxis 178, 2.
 paratus z inf. 137, 2, uw. 2.
 parcere c. dat. 31.
 paronomasia 186, 18.
 particeps c. gen. 47, 2, a.
 participium 147—153; attributi-
 vum 149; praedicativum 150;
 coniunctum 151; absolutum
 142; fut. act. i pass. 153.
 participium rzeczownie użyte 149,
 uw. 1; przy audio, video, fa-
 cio, fingo 150, a; perf. przy
 habeo, teneo 150, b; part.
 praes. c. gen. 47, 2; part. fut.
 pass. po do, trado itd. 153,
 2, c.
 part. perf. pass. ze znaczeniem
 czynnym 147, 3, uw. 3; part.
 perf. deponencyów ze znacze-
 niem biernym 147, 3, uw. 2;
 part. perf. deponencyów ze zna-
 czeniem part. praesentis 147,
 3, uw. 1; part. wyrażające
 stan lub okoliczności 152, 4,
 uw., part. zam. rzeczownika
 oderwanego 149, uw. 2.
 partitus 147, 3, uw. 2.

parvi (gen. pretii) 49.
 parvo (abl. pretii) 68, uw.
 passivum 80.
 pati z acc. c. inf. 141, 2.
 paulo (abl. mensurae) 67.
 paulo ante (post) 73.
 paulum c. gen. part. 45, b.
 paulum abest, quin 110, b.
 pellere skł. 54, b.
 per 76, 23.
 perfectum 84; w consecutio tem-
 porum 99, 2, z uw. 1.
 perficere, ut 105, 1, c.
 pergere c. inf. 127, 1.
 perinde atque (ac) 116, 1, b.
 peritus c. gen. 47, 2, a, i uw.
 permagni (gen. pretii) 49.
 permittere, ut 105, 1, b; z part.
 fut. pass. 153, 2, c.
 permovere, ut 105, 1, b.
 perseverare c. inf. 137, 1.
 personificatio 186, 27.
 persuadere c. dat. 31; z acc. c.
 inf. lub ut 140, uw. 1.
 perterritus z abl. causae 64, a, uw.
 pervadere skł. 19, b.
 petere skł. 16, c; = prosić 23,
 c; z ut 105, 1, a.
 piget skł. 51.
 placet c. inf. 136, 1, b; z acc.
 c. inf. 139, 2; mihi placet skł.
 139, 2, uw. 3.
 plenus c. gen. 47, 1; c. abl. 47,
 2, a, uw.
 pleonazm 186, 2.
 pluralis im. własnych 157, 6;
 plur. zam. sing. 157, 5.
 plur. maiestatis, modestiae 187, 2.
 pluris, plurimi (gen. pretii) 49.
 plurimo (abl. pretii) 68, uw.
 plus, plurimum acc. adv. 27, a;
 c. gen. part. 45, b;
 plus bez quam 56, uw. 2.
 plusquamperfectum 86.
 podmiot 1; logiczny i grama-
 tyczny 3; kilka podmiotów 6;

w pol. logiczny, w łac. grama-
 tyczny 11, 2.
 polliceri z acc. c. inf. 140, 2.
 i uw. 4.
 polysyndeton 170, 3.
 połączenie zdań: względne
 164, 4: wskazujące 180.
 poscere skł. 23, b.
 possum (ind. zam. coni.) 90, 1,
 a; posse = inf. fut. 144, 3, uw.
 post 76, 12.
 postquam (posteaquam) skł. 120, 1.
 postulare z acc. 16, c; post. ab
 23, b; de 50, uw. 3; ut 105,
 1, a.
 potiri skł. 61; w gerund. 154,
 5, uw.
 potus 147, 3, uw. 3.
 powątpiewanie 186, 30.
 półwyspy: skł. 74, 1, uw.
 prae 77, 4.
 praebere se skł. 21, f. i uw. 3.
 praecedere skł. 33, uw. 5.
 praecipere, ut 105, 1, a.
 praedicativum 9.
 praeditus c. abl. 59, uw. 2.
 praeesse c. dat. ger. 155, 2, a.
 praemunitio 186, 34.
 praesens 83; historicum 83, 2;
 w cons. temporum 99, uw. 2.
 praestare se skł. 21, f. i uw. 3;
 z dat. i acc. 33, uw. 5.
 praestat c. inf. 136, 1, b; z acc.
 c. inf. 139, 2.
 praeter 76, 24; w słowach zło-
 żonych 19, a.
 praeterit me skł. 17, uw.
 praeteritio 186, 31.
 praeteritus 147, 3, uw. 3.
 praetermitto nihil, quin 110, b.
 pransus 147, 3, uw. 3.
 precari skł. 16, c, uw.
 primum 166, 8.
 primus 9, 2. i uw.
 priusquam skł. 123.
 privare c. abl. 54, a.

pro przyim. 77, 5; przy habeo 21, uw. 2.
 pro wykrzyknik 13, uw. 3.
 prohibere c. acc. 16, f; z quominus 107; z inf. 137, 2, uw. 3.
 proinde spójn. 173, 4.
 proinde atque (ac) 116, 1, b.
 prolepsis 186, 11.
 promittere z acc. c. inf. 140, 2.
 prope przyim. 76, 5.
 prope c. ind. perf. 90, 2.
 properare c. inf. 137, 1.
 propior, proximus skł. 30, c. i uw. 4; 76, 5, uw.
 proponere c. part. fut. pass. 153, 2, c.
 proprius skł. 47, 2, b; proprium est, ut 109, d.
 propter 76, 6.
 prosopopoeia 186, 27.
 prospicere, providere skł. 32.
 prozodya 188—192.
 przechodnie słowa łacińskie a polskie 15, 2.
 przeczenia 167.
 przedmiot bliższy 14; dalszy 29.
 przekąs 187, 6.
 przesada 187, 5.
 przydawka 7; przydawką rzeczownik 7, 5; im. własne 7, 5, uw.
 przyimki 75—78.
 przymiotniki zam. polskich rzeczowników 158, 1; w znaczeniu rzeczowników 158, 2; zam. określeń przyimkowych 157, 12, b; zam. polskich przysłówków 9, 2; z dat. 40, c; z gen. 47.
 przypadki 11—63.
 przysłówki 166.
 pudet me skł. 51.
 putare z podwójnym nom. 12, b; z podwójnym acc. 21, d; z pro 21, d, uw. 2; pro nihilo 49, uw. 1; z gen. pretii 49; z acc.

c. inf. 140, 1; z nom. c. inf. 142, 3.
 putares (coni. potentialis) 91, 1.
 pytania 129—134; niezawiste zaimkowe 130; treściowe 131; zawiste zaimkowe 132; treściowe 133; rozłączne 134; z powątpiewaniem 94; ze zdziwieniem 131, 3; w acc. c. inf. 141, 4; w or. obl. 146, I, 4. z uw. 1. i 2; pyt. retoryczne 129, 4; 186, 29.

Q.

quaerere skł. 16, c; 23, d.
 quaeso przy imper. 97, 1, uw.
 qualis 163, 5; correl. 116, 1, a; 184, 6.
 quam opuszcza się po compar. 56, uw. 2; w zd. porównawczych 116, 1, uw. 1.
 quam przy superl. 159, 3.
 quam qui c. coni. 126, 2, d;
 quam ut 108, uw.
 quamdiu 116, 1, a.
 quamquam skł. 115, 1.
 quamvis skł. 115, 4. i uw. 2.
 quandoquidem 117.
 quanti (gen. pretii) 49.
 quanto-tanto (abl. mensurae) 67; 165, 7, b.
 quantopere—tantopere 116, 1, a.
 quantus—tantus 116, 1, a.
 quantum c. gen. 45, b.
 quantum scio = quod sciam 126, 5, a.
 quasi c. coni. 116, 2; przed dopełnieniem orzeczenia 9, 1, uw.
 que 169, 2.
 quemadmodum 116, 1, a.
 queri z acc. 18; z quod 118, 1; z acc. c. inf. 141, 3.
 qui relat. 163; c. coni. 126; zam. et is, nam is itd. 163, 4; zam. określeń przyimkowych: stosownie do, podług 163, 1, c.

qui indef. 165, 1; interrog. 164.
quia 117, 3.

quicumque c. ind. 125.

quid w pytaniach o istotę przed-
miotu 10, 5, uw. 2; c. gen.
45, b; quid est, quod z coni.
126, 2, a; quid est, quin 110, a.

quid? bez słowa 186, 1, uw.

quidam 165, 6.

quidem 172, 7; 166, 5; 160, 2,
uw.; qui quidem 163, 4, uw. 2.

quidni c. coni. 130, uw.

quin c. coni. 110; quin=eur non
130, uw.; non quin c. coni.
117, 2, c.

quippe qui 126, 3, uw.

quis indef. 165, 1; interrog. 164.

quis est, qui c. coni. 126, 2, a;
quis (quid) est, quin 110, a.

quispiam 165, 3.

quisquam 165, 4.

quisque 165, 7.

quisquis c. ind. 125.

quo c. coni. 104; non quo c. coni.
117, 2, c.

quo=eo 116, 1, a.

quo=in (ad) quem (quos) 116, 1.
quoad skl. 121, 2; 122, 1.

quod w zd. przyczynowych 117;
w zd. opisowych 118; non quod
c. coni. 117, 2, c.

quod sciam 126, 5, a.

quod si, nisi itd. 163, 4, uw. 1.
quominus skl. 107.

quoniam 117.

quoque 169, 5.

quotquot c. ind. 125.

R.

ratio c. gen. ger. 155, 1, a.

ratione (abl. modi) 69, uw. 2.

ratus = part. praes. 147, 3, uw.

receptui canere 38, 1.

recipere c. abl. 60, b.

recordari skl. 48, 2.

recusare c. acc. 16, a; z quo —
minus 107.

reddere z podwójnym acc. 21, a.

redimere c. abl. 68.

redundare c. abl. 60, a.

refert skl. 52, uw.

refertus c. abl. 59, uw. 2.

regere c. acc. 16, c.

relinquere z dat. celu 18, 1;
z part. fut. pass. 153, 2, c.

reliquum est, ut 109, b.

reminisci skl. 48, 2.

reperiri z nom. c. inf. 142, uw. 1.

reperiuntur, qui c. coni. 126, 2, a.

repetere c. acc. 16, c.

repetitio 186, 12.

reposecere skl. 23, b.

repudiare c. acc. 16, e.

repugnare, quominus 107.

resistere, quominus 107.

restat, ut 109, b.

reticentia 186, 19.

retinere, quominus 107.

reum facere c. gen. 50.

ridere c. acc. 18.

rogare skl. 23, d; z ut 105, 1, a.

rus skl. 74, 3.

rzeczowniki 157.

S.

sacer c. gen. 47, 2, b.

sapere c. acc. 20, 1, uw.

satis c. gen. 45.

satius est (ind. zam. coni.) 90,
1, b.

scire c. inf. 137, 1; scito 97, 2,
uw.; haud scio an 134, uw. 3.

scribor z nom. c. inf. 142, uw. 1.

sectari c. acc. 16, f.

secundum 76, 25.

secus atque (ac) 116, 1, b.

sed 172, 2.

sejungere, separare ab 54, c.

sententia (abl. limit.) 57.

sententiam rogare 23, h, uw. 1.

sequi z acc. 16, f.

sequitur, ut 109, c; z acc. c. inf.
139, 2, uw. 3.

seu 171, 4.

si w zd. warunkowem 111 i nast.;
si—czy nie 133, uw. 1; si mi-
nus, si non 112, 2.

sic 166, 6.

sicut 116, 1, a.

silentio (abl. modi) 69, uw. 2.

silere c. acc. 18, uw.

similis skł. 30, c. z uw. 3; simi-
lis atque (ac) 116, 1, b.

simul, simulac, simulatque skł.
120, 1.

sine, sine autem 112, 3.

sine 77, 8.

sincere z acc. c. inf. 141, 2; z nom.
c. inf. 142, 2.

siquidem 117.

sic (=si vis) 97, 1, uw.

sistere c. acc. 20, 1, uw.

sive 171, 4; sive-sive c. ind.
115, 5.

słowa zwrotne 70, 3; zaimkowe
79, 4; nieprzechodnie 80, 2;
przechodnie 15.

sodes (=si audes) 97, 1, uw.

solere c. inf. 137, 1.

solutus=part. prac. 147, 3, uw.

solvendo non case 155, 2, uw. 2.

solvere skł. 54, a.

spe celerius 56, uw. 3.

spectare, ut 105, 1, a.

sperare z acc. c. inf. 140, 1.
i uw. 2.

spernere c. acc. 16, e.

spec: in spem venire z acc. c. inf.
140, 3.

spoliare c. abl. 54, a.

spójniki 169. i nast.

stare c. abl. 68.

statuere c. inf. 137, 1; z ut lub
acc. c. inf. 140, uw. 1.

stopniowanie przymiotników
i przysłówków 159.

strony słowa 79—81.

studere c. dat. 31; c. inf. 137,
1; z acc. c. inf. 141, 1.

studiosus c. gen. 47, 2, a; 155, b.

suadere, ut 105, 1, b.

subire c. acc. 19, b.

sumere z podwójnym nom. 12,

b; z podw. acc. 11, e.

sunt, qui c. coni. 126, 2, b.

super 78, 3.

supinum 156.

supplicare c. dat. 31.

supra 76, 22.

symploce 186, 14.

syncope 193, 13, g.

synecdoche 187, 1.

synizesis 193, 13, c.

szyk wyrazów 175—179; szyk
zdań 181—182.

T.

taceo c. acc. 18, uw.

tacet skł. 51.

talis-qualis 116, 1, a; talis, qui
c. coni. 126, 2.

tam 166, 6; tam-quam 116, 1, a
a; tam, qui c. coni. 126, 2.

tandiu-quandiu 116, 1, a.

tamen 172, 6.

tametsi skł. 115, 2.

tamquam przy dopełnieniu orze-
czenia 9, 1, uw.; tamquam,
tamquam si c. coni. 116, 2.

tanti (gen. pretii) 49. i 68, uw.

tantopere 166, 8; tantopere-
quantopere 116, 1, a.

tantum c. gen. part. 45, b.

tantus-quantus 116, 1, a; tantus,
qui c. coni. 126, 2.

temperare skł. 32.

temperare mihi non possum, quin
110, b.

temporibus (abl.) 72, a.

tempus c. gen. ger. 155, 1, a;

tempus est c. inf. 155, 1, uw.

2; tempus est, cum 124, 1,

B, 2.

tenere c. abl. 60, b; z part. perf. 150, b.

tentare, si 133, uw. 1.

tenus 77, 9.

terra marique 71, 2, b, uw.

terrarium (gen. part.) 45, c.

testatus 147, 3, uw. 2.

testimonio (abl. limit.) 57.

thesis 193, 4.

timere skł. 16, d. i 32; z ne, ne non 106.

tnesis 178, 3, uw.; 193, 13, f.

tot-quot 116, 1, a.

totiens-quotiens 116, 1, a.

totus z subst. w abl. 71, 2, a.

tradere z acc. c. inf. 140, 2;

z nom. c. inf. 142, 4; z part.

fut. pass. 153, 2, c.

traditum est z acc. c. inf. 142, uw. 3.

traducere, traicere, transportare skł. 22.

tractio 186, 17.

trans 76, 16; w słowach złożonych 19, a.

tribuere z dat. skutku 38, 2, b.

tropy 187.

tryby w zd. głównych 90—97; w zd. pobocznych 98 i nast.

tueri skł. 54, b.

tum-tum 170, 1.

tutus a 54, b.

U.

ubi c. gen. 45, c; w odniesieniu do imienia 166, 1.

ubi, ubi primum c. perf. ind. 120, 1.

ubicumque c. gen. 35, c; c. ind. 125.

ulcisci c. acc. 16, f.

ullus 165, 4.

ultra 76, 17.

unde odnosi się do imienia 116, 1.

unus ex, de 45, a, uw. 2.

urbs przy im. miast 74, 2; do-powiedzeniem 8, 3.

usus = part. praes. 147, 3, uw. 1.
ut przy dopełnieniu orzeczenia 9, 1, uw.

ut w zd. przyzwolonych 115, 3; skutkowych 108. i nast.; zamiarowych 103. i nast.; w pyta-niach ze zdziwieniem 131, 3; w znaczeniu przyczynowym lub ograniczającym 116, 1, uw. 2.

ut-ita 116, 1, a.

ut, ut primum c. ind. perf. 120, 1.

ut, utpote qui 126, 3, uw.

ut quisque-ita 165, 7.

ut si c. coni. 116, 2.

uterque 165, 10; c. gen. 45, a, uw. 3.

uti c. abl. 61; w gerundivum 154, uw.

utilis skł. 30, c. i uw. 2.

utilius est (ind. zam. coni.) 90, 1, b.

utinam 92.

utrum-an 134.

utut c. ind. 125.

V.

vacare c. abl. 54, a.

vacuus skł. 54, b.

vae c. dat. 28, uw. 2.

valere ad 137, 2, uw. 1.

ve 171, 3.

vehi c. abl. 60, b.

vel, vel-vel 171, 2.

velle = inf. fut. 144, 3, uw.; c. inf. 137, 1; z acc. c. inf. 141, 1; z coni. 92, uw. 1; 97, 1, uw.; z inf. perf. pass. 144, 2, uw.

velut si c. coni. 116, 2.

vendere skł. 68.

venire c. dat. 38, 1; c. sup. 156, 1.

venit mihi in mentem skł. 48, 2, uw. 3.

vereri ne, ne non 106; z inf. tamże uw. 2.

veritus = part. praes. 147, 3, uw. 1.

vero 172, 3.
 versus 76, 26.
 verum 172, 2.
 verum est z acc. c. inf. 139, 1.
 vesci c. abl. 61.
 vespere (abl. temp.) 72, a.
 vestri, vestrum 42, uw. 2. i 3.
 vetare z acc. c. inf. 141, 2;
 z nom. c. inf. 142, 2.
 videre z acc. c. inf. 140, 1; c.
 part. 150, a.
 videres (coni. potent.) 91.
 videri z podwójnym nom. 12, a;
 z nom. c. inf. 142, 1; mihi vi-
 deor z inf. 132, uw. 2.
 vis praegnans 187, 8.
 vocare z podwójnym nom. 12, b;
 z podw. acc. 21, b.
 vocativus 13.

W.

wykrzyknienie pytaniem kra-
 somowczem 129, uw.; figurą
 186, 28; w acc. 28; w acc. c.
 inf. 141, 4.
 wyspy skł. 74, 1, uw.
 wzajemność 161, 3.

Z.

zaimki nieokreślne 165; oso-
 biste i dzierżawcze 160; pytajne
 164; wskazujące 162; względne

163; zwrotne 161; w or. obl.
 146, III.

zakłącza w coni. 92, uw. 2.
 zdania bezpodmiotowe 1, 2.
 zdania główne w coni. 91
 —96; w or. obl. 146, I, 1—3.
 zdania poboczne 98—134;
 czasowe 120. i nast.; poró-
 wnawcze 116; porównawcze
 w acc. c. inf. 145, 5; pośre-
 dnio zawisłe 128; przyczynowe
 117; przyzwolone 115; skutko-
 we 108. i nast.; warunkowe 111.
 i nast.; warunkowe w stosun-
 ku zawisłości 113; warunkowe
 w acc. c. inf. 145; względne
 125. i nast.; pozornie względne
 w or. obl. 146, I, uw. 3.;
 zaczynające się od cum 124;
 od dummodo, dum, modo, ne-
 dum 114; od quin 110; od
 quod 118. i nast.; zamiarowe
 103. i nast.; po v. curandi, hor-
 tandi, efficiendi 105; po v. ti-
 mendi 106; po verba impe-
 diendi 107; zawierające myśl
 obcą 127; zd. poboczne w or.
 obl. 146, I, 4.
 zdania pytajne 129. i nast.; w or.
 obl. 146, I, 3. z uw. 1. i 2.
 zeugma 186, 5.
 zgoda zaimków 10.
 zwroty nieosobowe w prze-
 kładzie na język łaciński 11, 3.



WIE LWO WIE
CZYMIE TOY. KACZYNEŁŁ SZKOŁ WYŻSZYCH

WIE LWO WIE

